

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TABERÂNÎ (ö. 360/971) VE *KİTÂBÜ'L-EVÂ'İL* ADLI ESERİ

Emine İŞİKER

ŞANLIURFA-2019

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TABERÂNÎ (ö. 360/971) VE *KİTÂBÜ'L-EVÂ'İL* ADLI ESERİ

Emine İŞİKER

Danışman:
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı 155226003 numaralı Emine İŞİKER'in hazırladığı "Taberânî (ö. 360/971) ve Kitâbü'l-Evâil Adlı Eseri" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 09/05/2019 tarihinde, saat 11.00'de yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

09/05/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Kasım ŞULUL	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA	Kabul	

Bu tezin İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

09/05/2019

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Emine İŞİKER
Öğrenci Numarası	155226003
Enstitü Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Programı	Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	Taberânî (ö. 360/971) ve Kitâbü'l-Evâ'il Adlı Eseri

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen yüksek lisans tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin, 15/04/2019 tarihinde danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 30'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça dâhil
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

15/04/2019
Hazırlayan Öğrencinin

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 15/04/2019

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

(İmzası)

ÖZET

TABERÂNÎ (ö. 360/971) VE *KİTÂBÜ'L-EVÂ'İL* ADLI ESERİ

İŞIKER, Emine

Yüksek Lisans Tezi

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

Mayıs, 2019, 103 sayfa

İslâm alimleri yüzyıllardır, toplumu dini ve ahlaki manada kemale erdirmek için hadislerden derlemeler yapmak suretiyle yığınla çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan biride Taberânî'nin *Kitâbü'l-evâ'il* adlı eseridir. Taberânî hadis, ensâb ve tarih bilgisiyle döneminin en önde gelen alimlerinden biri olmanın yanında arkasında bıraktığı eserlerle zamanın unutulmayan şahsiyetlerinden biri olmuştur. Derleme bir hadis eseri olan *Kitâbü'l-evâ'il* muhteva itibariyle İslami ilimlerin çeşitli konularını içeren rivayetlerden oluşmaktadır. Müellif hadislerin başına bâb başlığı koymuş ve tüm rivayetleri senetleriyle nakletmiştir. Taberânî'nin bu eseri evâ'il ile ilgili yazılan eserler arasında hacim bakımından çok kapsamlı olmamakla birlikte evâ'il ilmi eserleri arasında kronolojik öncelik taşımaktadır. Bu kapsamda Taberani'nin *Kitâbü'l-evâ'il* adlı eserinin tercüme ve değerlendirmesi yapılarak günümüz tarihçilerinin istifadesine mütevazi bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma girişle birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında esere isim olan "Evâ'il" kavramı sözlükte ve ıstılahi manada araştırılmış olup bu alanda müstakil evâ'il eserlerinin yanında bir esere bölüm olan evâ'il muhtevalı rivayetler içeren belli başlı birkaç eser tanıtılmıştır. Birinci bölümde eserin müellifi olan Taberânî'nin doğumu, çocukluğu, ailesi, tahsil hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve ilmî kişiliği tanıtıldıktan sonra yaşadığı dönemin karakteristik özelliklerine dair bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise eserin tanıtımı yapılmış ve rivayetlerin muhtevalarına göre tasnifi yapılarak bu rivayetler hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca evâ'il edebiyatı sahasında kronolojik olarak, kendisinden önce ve sonra telif edilmiş dört farklı evâ'il eser ile birlikte ilk dönem hadis ve tarih kaynaklarıyla kıyaslanmıştır. Üçüncü bölümde ise, eserin tercümesi verilmiş olup sonuç bölümünde ulaşılan neticeler belirtilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hadis, Taberânî, Evâ'il, Rivayet, Tasnif

ABSTRACT

AL TABARANI (d. 360/971) AND HIS BOOK TITLED *KITÂBU'L-EVÂ'IL*

IŞIKER, Emine

Master's Thesis

Department of Islamic Arts and History

Advisor: Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

May, 2019, 103 pages

For ages, Islamic scholars have carried out numerous studies by compiling hadith in order to improve the society in terms of religion and morality. One of these studies is Tabarani's *Kitâbü'l-evâ'il*. Besides being one of the prominent scholars of his era, with his deep knowledge in hadith, genealogy and history, Tabarani was an unforgettable personality due to works that he published. Being a work of hadith compilation, *Kitâbü'l-evâ'il* consists of various Islamic subjects in its content. The author entitles all hadiths with *bâb* and states all narrations with their proofs. Although Tabarani's work is not very comprehensive in terms of its content, it has a chronological priority among the works in the science of apriori. In this context, this study aims to make a small contribution to the benefits of contemporary historians by translating and analysing Tabarani's *Kitâbü'l-evâ'il*. The study has an introduction and four chapters. In the introduction, the term apriori (evâil), from which the book derives its name, is analysed in the framework of dictionaries and technical terminology. In addition, along with autocephalous works in the field of apriori, some chapters of different books that include narrations with apriori content are also presented in the introduction. In the first chapter, Tabarani's birth, childhood, family, education life, teachers, students, works and scholarly personality are introduced. Then, certain characteristics of the era he lived in are revealed. In the second chapter, the book is introduced and narratives are dissected according to their content. Later, some information about these narratives is presented. Moreover, the book is compared to four different works in the field of apriori literature, which were chronologically published before and after it. It is also analysed by making a comparison to first hadith and history sources. In the third chapter, translation of the book is given. In conclusion part, the study ends with sharing its outcomes.

Key Words: Islamic History, Hadith, Tabarani, Apriori, Narration, Dissection

TABERÂNÎ (ö. 360/971) VE *KİTÂBÜ'L-EVÂ'İL* ADLI ESERİ

İÇİNDEKİLER

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
EVÂİL KAVRAMI.....	1
1. Sözlük Anlamı.....	1
2. İstilah Anlamı	1
3. Evâil İle İlgili Eserler	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TABERÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. İSMİ VE NESEBİ	8
1.2. DOĞUMU	8
1.3. ÇOCUKLUĞU VE AİLESİ.....	9
1.4. TAHSİL HAYATI	9
1.5. HOCALARI	10
1.5.1. Haşim b. Mersed et-Taberânî	10
1.5.2. Ebu Zür'â ed-Dımaşkî	10
1.5.3. Ebu Bekîr Muhammed b. Ahmed b. en Nadr b. Abdîllah el-Ezdî	11
1.5.4. İshak b. İbrahim ed-Deberî.....	11
1.5.6. İdris b. Cafer el Attar.....	11
1.5.7. Ali b. Abdülazîz el-Beğavî.....	11
1.5.8. Ebû Müslîm İbrahim b. Abdullah b. Müslîm ek-Keccî el-Basrî	12
1.5.9. Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah b. Süleyman el-Hadremî el Kûfi.....	12
1.5.10. Ebû Halife el-Fazl b. el-Hubâb b. Muhammed el-Cümahî el-Basrî.....	12
1.6. TALEBELERİ.....	13

1.6.1. Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya b. Mende El-Abdî el-İsfahânî.....	13
1.6.2. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-İsfahânî es-Sûfî.....	13
1.6.3. Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. Merdûye b. Fûrek b. Musa b. Ca'fer el-İsfahânî.....	14
1.6.4. Ebu'l Fadl Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Cârûdî el-Herevî.....	14
1.6.5. Ebu'l-Hasan Ali b. Yahya b. Ca'fer b. Abdükûye el-İsfahânî.....	15
1.6.6. Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Ali Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Hemdânî ez-Zekvânî el-İsfahânî.....	15
1.7. VEFATI.....	15
1.8. ESERLERİ.....	16
1.9. İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	20
1.10. YAŞADIĞI DÖNEMİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİĞİ.....	21
1.10.1. Siyasi Durum.....	21
1.10.2. Sosyal Durum.....	24
1.10.3. İktisadî Durum.....	25
1.10.4. İlmî Durum.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

TABERÂNÎ'NİN *KİTÂBÜ'L-EVÂ'İL* ADLI ESERİNİN TANITIMI

2.1. İslâm Öncesi Döneme Dair Evâil Rivayetleri.....	28
2.1.1. Geçmiş Peygamberlerle İlgili Evâil Rivayetleri.....	28
2.1.2. İnsanlık Tarihini Genel Anlamda İlgilendiren Evâil Rivayetleri.....	37
2.2. Asr-ı Saadet Dönemi Evâil Rivayetleri.....	42
2.2.1. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Dünya Hayatıyla İlgili Rivayet Edilen Evâiller.....	42
2.2.2. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Ahiret Hayatına Dair Gerçekleşecek Olan Evâiller.....	67
2.3. Tâbiîn Dönemi Evâilleri.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TABERÂNÎ'NİN *KİTÂBÜ'L-EVÂ'İL* ADLI ESERİNİN TERCÜMESİ

SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	91

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhi's-salâtü ve's-selâm
b.	: (ibn) oğlu
bk.	: bakınız
c.c	: celle celâluh
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: hicri
Haz.	: hazırlayan
H.z.	: hazreti
nşr.	: neşreden
r.a.	: radiyallahu 'anh
r.anha	: radiyallahu 'anha
ö.	: ölüm
s.a.v.	: sallallahu aleyhi vesellem
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme
ts.	: tarihsiz

GİRİŞ

EVÂİL KAVRAMI

1. Sözlük Anlamı

“Evvel” (اول) Arapçada ilk, birinci, iptidâî, başlangıç, önce, eski, köken, geçmiş ve geçmiş zamanda anlamlarına gelmektedir. Evâil (أوائل), evvel kelimesinin çoğulu olup ilk vakitler, evvel zamanlar, eski geçmiş zamanlar, iptidalar, önceler ve başlangıçlar demektir.¹ Evvel, “evâil”den başka “evâlî”, “evvelûn”, “uvelu” ve “uvleyât” şekillerinde de çoğul yapılmaktadır.² Evâil her ilmin öncülerinden ve tarihin ilklerinden bahseden eserler anlamında da kullanılmaktadır.³ Müttekaddim yani ilk başlangıç anlamına gelen evvel kelimesinin zıddı “âhir”⁴ ve evâilin zıddı “evâhir”⁵dir. Kur’an-ı Kerim’de evvel lafzı (أول) şekliyle 32 defa, ulâ (الأولى) şekliyle 7 defa, ulî (أولي) şeklinde 20 defa, evvelûn (الأولون) şekliyle 6 defa ve evvelîn (الأولين) şekliyle 32 defa geçmektedir.⁶

2. İstilah Anlamı

Hadis, felsefe, edebiyat ve tarih ilminde istilahî bir mana kazanmış olan bu kavram hadis usulünde, hadis metinlerinde bildirilen olayların tarihlerini tespit etmeye yardımcı olmak üzere ilk defa yapılan işleri ifade eden bir terimdir.⁷ Mütteaddit hadis kitaplarının ilk hadislerini bir araya toplayarak meydana getirilen kitaplara da evâil kitapları denir. Bu çeşit kitaplar içlerindeki hadislerin kendilerinden çıkarılmış olduğu kitapların rivayet hakkına sahip olan hoca veya hocalardan semâ’ edilerek, söz konusu kaynak kitapların ilk hadislerinin rivayet hakkı elde edilmiş olurdu. Geri kalanların da

¹ Ferit Devellioğlu, *Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Doğu Matbaası, 1962), 239, 243.

² İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts), 11: 32- 40; Zeynep Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

³ Abdurrahman Acar, “Evâil Edebiyatı Üzerine”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 3/12 (2002): 1-36; Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*, 1.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11: 716.

⁵ Devellioğlu, *Ansiklopedik Lugat*, 239.

⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1364/1945), 98-99.

⁷ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 88-89.

rivayeti için icazet alınınca bu kitapların rivâyet hakkına kısmen semâ' (baş tarafları), kısmen de icazet yoluyla sahip olunmuş olur ve bu şekilde rivâyet edilirdi.⁸

Felsefede Kindî ve Fârâbi'nin bu terimi deney öncesi (a priori, öncel, aksiyom) bilgi anlamında kullandıkları anlaşılmaktadır. Buna göre sağlıklı bir zihne sahip olan herkesin doğuştan getirdiği yatkınlıkla duyu tecrübelerine başvurmadan sahip olduğu bilgilere el-Evâilü'l-me'lûfe, el-Evâilü'l-mantıkıyye ve el-Evâilü'l-müteârefe (herkesin kesinlik ve doğruluğunu kavrayıp iştirak ettiği ilk bilgiler) denmektedir.⁹

Terim olarak "evâil" daha çok İslâm tarihinde ilk defa yapılan işler, meydana gelen olaylar anlamında kullanılmaktadır.¹⁰ Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), Evâil ilmini tarih ve muhâdarât¹¹ ilimlerinin kollarından biri olarak tanımlar.¹² Kâtip Çelebi evâili edebiyat ve tarih ile ilgili başlı başına bir ilim olarak tanımlamakla beraber, evâilin başta antik felsefe metinleri olmak üzere diğer birçok eserle de ilgisi vardır. Kâtip Çelebi'nin açıklamasından hareketle evâilin daha ziyade her ilmin tarihini konu alan eserler ve dolayısıyla bir tür ilimler tarihi olduğu söylenebilir.¹³

Müslümanların evâile olan ilgisinin doğrudan doğruya İncil ile eski Yunan'dan yapılan tercümelemlerin etkisiyle uyandığı iddia edilmiştir.¹⁴ Ancak herhangi bir şeyde öncülük yapan kimseleri tespit edip gelecek nesillere aktarma ameliyesini belli bir medeniyete özgü kılmak, en azından insandaki en tabii duygulardan olan "ilk" olanı merak etme duygusunu görmezden gelmektir.¹⁵ İslâm'da iyi bir çığır açan kimseye, bunun sevabı vardır. Her kimde İslâm'da kötü bir çığır açarsa, o kişiye onun günahı vardır¹⁶ hadisini kendine düstur edinen İslâm ümmeti hayra ve şerre öncülük etmenin sorumluluğu bilinciyle yaşamıştır. Bu bilinç İslâm alimlerini hayır ve şer eylemlerinin

⁸ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 54-55.

⁹ Alparslan Açıkgenç, "Evâil", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 513.

¹⁰ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, (İstanbul: Hadisevi, 2006), 89; Mahmut Yazıcı, "Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/25 (2014), 125-160.

¹¹ Muhâdarât: Muhâdara kelimesinin çoğulu olan Muhâdarât, terim olarak başkasına ait sözlerden muhataba veya okuyucuya uygun alıntılar halinde aktarmalar yapmayı ve bu nitelikteki sözleri toplayan edebi eser türünü ifade eder. Hüseyin Yazıcı, "Muhâdarât", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 391-392.

¹² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünun 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 1: 199-200.

¹³ Açıkgenç, "Evâil", 11: 513.

¹⁴ Açıkgenç, "Evâil", *DİA*, 11: 513.

¹⁵ Yazıcı, "Sahâbe Evâili", 126.

¹⁶ Müslim, "Zekât" 69; İmam Nevevi, *Riyazü's-Salihin*, çev. Raşit Küçük, İsmail Lütfü Çakan, M. Yaşar Kandemir, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2000), 2: 21.

hem kendisini hem öncülerini gelecek nesillere rehberlik etmesi maksadıyla kayıt altına almaya sevketmiştir.

3. Evâil İle İlgili Eserler

Kâtip Çelebi'ye göre Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-Askerî “Evâil” türü eserlerin ilk örneğini veren kişidir.¹⁷ Lakin bu alanda ilk telifin İbnü'l-Kelbî'ye (ö. 204/819) ait olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze gelen evâille ilgili belli başlı eserler şunlardır:¹⁸

1- Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), *el-Musannef'in Kitâbü'l-Evâ'il*

Bölümü:¹⁹ Başlangıçta mevcut bilgilerin belirli bir sıraya göre kitap haline getirilmesi kastedilirken zamanla “hadis malzemesinin konularına göre tertip edildiği kitap” manasını kazanan²⁰ musannef türü eserlerden biri de Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-âsâr* adlı eseridir.²¹ Bu eser müstakil bir Evâil eseri olmamasına rağmen Evâil türü eserler arasında önemli oluşu günümüze ulaşabilmiş en eski Evâil rivayetlerini içermekle birlikte kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiş olmasındandır. Bu eserin konuyla ilgili olan yönü, müellifin eserinin son cildinde yer alan Kitâbü'l-Evâil adlı bölümdür. 316 rivayete senetleriyle birlikte yer verdiği bu bölüme “İlk Kûfe kadısının Süleyman b. Rebia el-Bahilî olduğu, oturduğu bu makamda kendisine kırk gün boyunca hiçbir şikayetin gelmediği rivayetiyle başlamakta; iki bayramda minbere ilk çıkanın Bişr b. Mervan, iki bayramda ilk ezan okuyanın Ziyad, oturarak ilk hutbe irad edenin Muaviye (r.a.) olduğu rivayetleriyle bu bölüm devam etmektedir.²² İncelenen “Evâil” türü eserlerin içeriğinin tek bir dönemi veya alanı içermediği gerçeğini Ebu Şeybe'nin eserinde de gözlemlemek mümkündür. Müellif İslâm öncesi peygamberler ve insanlık tarihinden, Asr-ı Saadet dönemi ve sonrası dönemlere dair muhtelif konulara yer verdiği ve bunları içerik veya dönem

¹⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 199-200.

¹⁸ Açıkgenç, “Evâil”, 11: 513.

¹⁹ Açıkgenç, “Evâil”, 11: 513.

²⁰ İbrahim Hatiboğlu, “Musannef”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 235-236.

²¹ Mehmet Efendioğlu, “el-Musannef”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 237-238.

²² Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-âsâr*, haz. Said Lehham, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1989), 8: 325.

açısından belli bir sıralamaya koymadan nakletmiştir. Müellifin aynı konuyla ilgili birden fazla rivayet naklettiği de tespit edilmiştir.

- 2- **İbn Kuteybe (ö. 276/889), *el-Evâil*:**²³ İbn Kuteybe, devrinin en büyük ilim merkezi olan Bağdat'ta yetişmiştir. Burada alâka duyduğu her sahada, salâhiyetli hocaları bulabilmiş ve onlardan ilim almıştır.²⁴ İbn Kuteybe'nin tarih ve muhâdarât eserleri arasında zikredilen eserlerinden biri *el-Evâil* olup; çeşitli ilim, meslek ve sanat dallarının ilk temsilcilerini ele alan eser Muhammed Bedreddin el-Kahvecî tarafından yayımlanmıştır (Dımaşk 1407/1987).²⁵
- 3- **İbn Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 287/900), *el-Evâ'il*:**²⁶ *el-Evâ'il* adlı eseri, müellifin 50000 hadis ihtiva ettiği belirtilen *Müsned*'inin bir parçası olup Muhammed Saîd Besyûnî ve Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan Nassâr tarafından neşredilmiştir.²⁷ Eser ilk yaratılan şeyin kalem olduğuna dair üç ayrı rivayetle başlamakta ve 194 rivayeti senedleriyle birlikte zikretmektedir.²⁸
- 4- **Taberânî, *Kitâbü'l-Evâ'il*:**²⁹ Çalışmamıza konu olan eserdir.
- 5- **Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), *el-Evâ'il*:**³⁰ Evâil konusunda ilk ve önemli eserlerden biri olduğu belirtilen *el-Evâ'il*, bu kitabı önce Muhammed es-Seyyid el-Vekîl (Medine 1966), daha sonra Muhammed el-Mısırî ve Velîd Kassâb iki cilt halinde neşretmişlerdir. Eserin Süyûtî tarafından yapılan *el-Vesâ'il ilâ ma'rîfeti'l-evâil* adlı muhtasarı Kahire'de basılmıştır.³¹
- 6- **Bedreddin eş-Şiblî (ö. 769/1367), *Mehâsinü'l-vesâ'il fî ma'rîfeti'l-evâil*:**³² Otuza yakın eserinin bulunduğu tahmin edilmekte, kendisi bunlardan sekizinin adını *Mehâsinü'l-vesâ'il* adlı eserinde zikretmektedir.

²³ Açıkgenç, "Evâil", 11: 513.

²⁴ Hüseyin Varol, "İbnu Kuteybe ve Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1:6, (1986): 141.

²⁵ Hüseyin Yazıcı, "İbnu Kuteybe", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20:145-149.

²⁶ Açıkgenç, "Evâil", 11: 513.

²⁷ Raşit Küçük, "İbn Ebû Âsım", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19:422-423.

²⁸ Açıkgenç, "Evâil", 11: 513.

²⁹ Açıkgenç, "Evâil", 11: 513.

³⁰ Açıkgenç, "Evâil", 11: 513; Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Evâ'il*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987).

³¹ Ahmet Turan Arslan, "Askerî, Ebû Hilal", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3:489-490.

³² Açıkgenç, "Evâil", 11: 513.

Mehâsinü'l-vesâ'il ilâ ma'rifeti'l-evâ'il adlı yirmi üç bölüm halinde düzenlenen eserde, çeşitli konularda ilk defa vuku bulan veya bulacak olan konulara dair bilgiler bulunmaktadır.³³ Zehebî ve Safedî gibi âlimlerin takdirle karşıladığı eser Muhammed Altuncî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1412/1992).³⁴

- 7- **Takiyyüddîn Ebû Bekir b. Zeyd el-Cerrâî (ö. 883/1478), *el-Evâ'il*:**³⁵ Kaynaklarda adı geçmeyen bu eserin müellif hattı bir nüshası Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 9368). Kütüphanenin fihristini yapan Ahlwardt, müellifin adını yanlışlıkla Huzâî diye göstermiştir.³⁶ Fıkıh kitaplarının tertibine göre yirmi bab halinde telif edilen eserde bazı konularda ilk yazılan kitaplara bir bölüm ayrılmış birbiriyle ilgisi bulunmayan çeşitli ilkler de son bölümde zikredilmiştir.³⁷
- 8- **Süyûtî (ö. 911/1505), *el-Vesâ'il ilâ ma'rifeti'l-(müsâmereti'l) Evâ'il*:**³⁸ Süyûtî'nin edebi eserleri arasında *el-Vesâ'il ilâ ma'rifeti'l- (müsâmereti'l) Evâ'il* (Ebû Hilal el-Askerî'nin *el-Evâ'il*'inin muhtasarı olmakla birlikte pek çok ilave ile fıkıh bablarına göre yeniden düzenlenmiştir.³⁹ Senetsiz olarak ve tahrîc ettiği kaynakları zikrederek 1029 rivayete yer vermiştir. *Vesâ'il*'in önemini arttıran bir diğer husus, onun diğer hiçbir evâil kitabında bulunmayan Mısır tarihi ile ilgili birçok ilke yer vermiş olmasıdır.⁴⁰
- 9- **Ali Dede Bosnevî, *Muhâdarâtü'l-evâ'il ve müsâmerâtü'l-evâhir*:**⁴¹ Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden âlim ve mutasavvıf Ali Dede Bosnevî, Süyûtî'nin *Kitâbü'l-evâ'il*'ini örnek alarak yazdığı *Muhâdarâtü'l-evâ'il ve müsâmerâtü'l-evâhir* adlı eserini “evâil” ve “evâhir” adlı iki bölüme ayırmış olup ilk bölüm otuz yedi, ikinci bölüm ise dört fasıldan meydana

³³ İlyas Çelebi, “Şiblî, Bedreddin”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 124-125.

³⁴ Açıkgenç, “Evâil”, 11: 513.

³⁵ Açıkgenç, “Evâil”, 11: 513.

³⁶ M. Özgü Aras, “Cerrâî”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7:425-426.

³⁷ Açıkgenç, “Evâil”, 11: 513.

³⁸ Açıkgenç, “Evâil”, 11: 513.

³⁹ nşr. R. Gosche, Halle 1867; nşr. Es'ad Talas, Bağdat 1950; nşr. İbrahim Ahmed el-Adevî-Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1980, nşr. Ebu Hacer Muhammed Zağlul, Kahire, 1986; nşr. Muhammed Zeynüühüm Muhammed Azb, Kahire, 2003. (Halit Özkan, “Süyûtî”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 188-198.)

⁴⁰ Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*, 28; Fuâd Sâlih es-Seyyîd, *Mu'cemü'l-evâil fi târihi'l-Arab ve'l-Müslimin*, (Beyrut: Darü'l-Menahil, 1412/1992), 13.

⁴¹ Açıkgenç, “Evâil”, 11: 514.

gelmiştir.⁴² Otuz yedi babdan oluşan ilkler bölümü kitap, kalem, yazı, şiir, şairler, kadılar, isimler, lakaplar ve ibadetler gibi pek çok konuyu ele almaktadır. Sonlar bölümü ise Kur'ân-ı Kerîm, halifeler, sultanlar ve ahiret hayatıyla ilgili konuları ihtiva eder.⁴³

10- Muhammed Takî et-Tüsterî (ö. 1327/1909), *el-Evâ'il*:⁴⁴ Muhammed Taki Tüsterî'nin *el-Evâ'il*'i ise Şîî evâil edebiyatına ait olup ulaşabildiğimiz tek eserdir. Müellif çeşitli eserleri tarayarak muhtelif konulara dair ilkleri tespit etmeye çalışmıştır. "Evâile dair eser yazan diğer Şii müellifler hakkında Aga Büzürg-i Tahrânî kısa bilgiler vermektedir."⁴⁵

11- Ebû Arûbe el-Harrânî (ö. 222/837), *el-Evâ'il*:⁴⁶ Ebû Arûbe *el-Evâ'il*⁴⁷ adlı eserine, ilk yaratılan şeyin kalem olduğuna dair iki ayrı rivayetle başlamakta ve eserinde toplam 177 rivayeti senedleriyle birlikte zikretmektedir. Müellif, eserinde kimi konularla ilgili birden fazla rivayete yer verdiği için eserde 177 konu başlığı değil 140 konu başlığının olduğu görülür. Evâil kitaplarında verilen bilgiler İslâm öncesi dönem, Asr-ı Saâdet ve daha sonrası olmak üzere üç kısma ayrılabilir.⁴⁸ Ebû Arûbe'nin *el-Evâ'il* adlı eserinin bu üç türü de kapsadığı ifade edilebilir. Müellif kitabını herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmamış olmasına veya konularını tek bir başlık altında toplamamış olmasına rağmen bizler kitabı konu (içerik) anlamında incelediğimizde; kitabın ilk bölümlerinde İslâm öncesi evâil rivayetlerinden, kitabın ilerleyen bölümlerinde Asr-ı saâdet dönemi evâil rivayetlerinden ve kitabın sonlarına doğru tabiin (Dört halife dönemi ve Emeviler) döneminin evâ'il rivayetlerini içerdiği görülür.

Diğer evâil kitapları arasında Ali b. Muhammed el-Medâinî'nin (ö. 225/840) *el-Evâ'il*⁴⁹, Mısırlı tabip Ebû Ya'kûb İshak b. Süleyman el-İsrâilî'nin *el-Evâ'il ve'l-*

⁴² Mehmet Serhan Tayşi, "Ali Dede, Bosnevî", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 386.

⁴³ Açıkgenç, "Evâ'il", 11: 514.

⁴⁴ Açıkgenç, "Evâ'il", *DİA*, 11: 514.

⁴⁵ Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*, 30; Açıkgenç, "Evâ'il", 11: 514.

⁴⁶ Fuat Sezgin, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS)*, (Leiden: 1976), 1: 176; Açıkgenç, "Evâ'il", 11: 514.

⁴⁷ Ebû Arûbe Hüseyin b. Muhammed b. Mevdûd el-Harrânî, *el-Evâ'il*, thk. Meş'al b. Bânî el-Matîrî, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003).

⁴⁸ Açıkgenç, "Evâ'il", 11: 514.

⁴⁹ İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1415/1994). 116; Açıkgenç, "Evâ'il", 11: 514.

*ekâvil*⁵⁰, Merzübânî'nin eski İran tarihiyle Mu'tezile'ye dair bilgiler ihtiva ettiği söylenen *el-Evâ'il*⁵¹, İbn Hacer el-Askalânî'nin *İkâmetü'd-delâ'il 'alâ ma'rifeti'l-Evâ'il*⁵² ve Şemseddin İbn Tolun'un *Unvânü'r-resâil fî ma'rifeti'l-evâ'il*⁵³ adlı eserleri zikredilebilir.⁵⁴

Müstakil bir evâil eseri olmayıp eserinin içinde evâil muhtevalı bölüm bulunan bazı eserler şunlardır: Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî'nin (ö. 278/891-92) *Ahbâru Mekke fî kadîmi 'd-dehr ve hadisih* (Târîhu Mekke, Kitâbü Mekke ve ahbârihâ fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm) adlı eseri, III. (IX.) yüzyılda yazılıp zamanımıza intikal eden Mekke tarihiyle ilgili önemli bir eserdir.⁵⁵ Fâkihî bu eserinde Kabe'nin tarihinde ve Mekke'nin sosyal, siyasi hayatını ilgilendiren ilklere geniş bir bölüm ayırmıştır.⁵⁶ Medine'nin ilk sakinlerini ele alırken "ilkler" diye bir başlık açmış olan el-Mercânî, bu başlık altında uzun uzadıya Hz. Âdem'den başlayarak tarihteki "ilkleri" ele almıştır.⁵⁷ Ebû Alî Ahmed b. Ömer b. Rüste'nin *el-A'lâku'n-nefise* adlı eserinin bir bölümü "evâil" (bir şeyi ilk kez ortaya çıkaranlar ve onları izleyenler) başlığını taşır.⁵⁸

⁵⁰ Açıkgenç, "Evâil", 11: 514.

⁵¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 148; Açıkgenç, "Evâil", 11: 514.

⁵² Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 134; Açıkgenç, "Evâil", 11: 514.

⁵³ Franz Rosenthal, "Awâ'il", *The Encyclopedia of Islam*, ed. Hamilton Alexander Roskeen Gibb (The Netherlands, 1960), 1: 759; Açıkgenç, "Evâil", 11: 514.

⁵⁴ Açıkgenç, "Evâil", 11: 514.

⁵⁵ Abdülkerim Özeydin, "Fâkihî", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 128-129.

⁵⁶ Acar, "Evâil Edebiyatı Üzerine", 16-18; Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*, 53.

⁵⁷ Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Abdülmelik el-Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fî târihi dâri hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*, thk. Muhammed Abdülvehhâb Fazl, (Kahire: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 1: 123-133; İbrahim Barca, *Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî B. Abdillâh El-Hasenî Es-Semhûdî Eş-Şâfiî (911/1506) Ve Medine Tarihiyle İlgili "Vefâü'l-Vefâ Bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ" Adlı Eseri*, (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016) 135.

⁵⁸ Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*, 34.

BİRİNCİ BÖLÜM TABERÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. İSMİ VE NESEBİ

Müellifin ismi ve nisbeleri Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî⁵⁹ şeklinde zikredilmektedir. Erken yaşta öğrenim amacıyla Şam'daki Taberiye'ye gittiğinden Taberânî diye şöhret buldu. Yemen'den Şam'a göç eden Lahm kabilesine mensup olduğu için Lahmî nisbesiyle de anıldı.⁶⁰ Ayrıca Kettânî (ö. 1345/1927), Taberânî'nin nisbeleri arasında "eş-Şafi'î" nisbesini de zikretmiştir.⁶¹

1.2. DOĞUMU

Taberânî 260/873 yılının Safer/Aralık ayında doğmuş olup doğum yeri Akkâ⁶² şehridir. Annesi de Akkâlîdir.⁶³ Zehebî'nin verdiği bu bilginin yanı sıra İbnü'l-İmâd ise Taberânî'nin Zilka'de ayında ve İsfahan'da doğmuş olduğunu belirtir.⁶⁴ İbn Hallikân ise Taberânî'nin Şam'ın Taberiyye kasabasında doğduğunu, hatta Taberî nisbesini Taberistan'dan aldığını söyler.⁶⁵ Ancak "Taberânî" ile "Taberî" nisbeleri de karıştırılarak yanlış anlamalara sebebiyet verilmektedir. Taberânî Taberiyye'ye, Taberî ise Taberistan'a nispettir. Bunlar da birbirlerinden farklı yerlerdir.⁶⁶ Tabakat kitaplarının Taberânî'nin doğum yeri ile ilgili farklı bilgiler vermesi konuyu muğlaklaştırırsa da Akkâ'da doğmuş olduğu, eğitim için gittiği Taberiyye şehriden ötürü Taberânî nisbesi ile şöhret bulduğu bilgisi daha kuvvetli görünmektedir.

⁵⁹ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Beyrut : Müessesetü'r-Risale, 1994), 16: 119.

⁶⁰ Mehmet Görmez, "Taberânî", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 310-312.

⁶¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer b. İdris el-Kettânî el-Hasenî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe li-beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1986), 192; Mahmut Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cem'üs-Sağîr'i*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 70.

⁶² Akkâ: Filistin'in batı kıyısında bulunan önemli bir şehirdir. Bugün İsrail devleti sınırları içinde yer alan Akkâ şehri, Hayfa koyunun (eskiden Akkâ köyü) kuzeyinde muhtemelen milattan önce üçüncü bin yıl içinde kurulmuştur. Ferdiun Emecen, "Akkâ", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 265-267.

⁶³ Zehebî, *Siyer*, 16: 119.

⁶⁴ Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, (Beyrut : Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1979), 3: 30.

⁶⁵ İbn Hallikân, Ebü'l Abbas Şemsü'd-Din, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*, (Beyrut : Daru Sadır, ts), 2: 407.

⁶⁶ Abdulkadir Palabıyık, "Taberânî ve "el-Mu'cem'üs-Sağîr" Adlı Eseri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1: 13-14 (2001): 192.

1.3. ÇOCUKLUĞU VE AİLESİ

Zehebî; annesinin Akkâlî⁶⁷ olduğu bilgisini verir; ancak annesinin ismini zikretmez. Babası Ahmed b. Eyyûb'un ise Ebû Zerr künyesiyle bilindiğini ve hadis rivayetiyle meşgul bir âlim olduğunu belirtir. "Babası onu hadis yolculuğuna çıkardı ve hadis öğrenmesine ihtimam gösterdi. Çünkü kendisi de bu işle meşgul oluyordu ve Dühaym'in talebelerindendi."⁶⁸ Hadisle uğraşan babasının teşvikiyle on üç yaşında iken Taberîye'de hadis dinlemeye başladı.⁶⁹ Çocukluğu ile ilgili kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamasıyla birlikte kendisinin küçük yaşlarda özellikle babasının özel ilgi ve desteğiyle ilim hayatına başlamış olduğu söylenebilir.

Nakledildiğine göre Taberânî'nin hanımı olan Esmâ binti Ahmed b. Muhammed b. Şedre el-Hatîb, günlerini oruç tutarak gecelerini de ibadetle geçiren iffetli ve sâliha bir hanımdı.⁷⁰ Fâtıma ve Muhammed adlı iki çocuğu vardı. Oğlu Ebu Zerr Muhammed b. Süleyman babası gibi ilim meraklısıydı. Ebu Ali el-Varrâk (ö.323/934) ve Abdullah b. Ca'fer (ö. 346/957) gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. 399/1008 yılı Receb/Mart ayında vefat etmiş, babasının kabri yanına defnedilmiştir.⁷¹

1.4. TAHSİL HAYATI

Âlim bir babanın çocuğu olarak ilim tahsiline küçük yaşlarda başladığı bir önceki bölümde ifade edilmiştir. Zehebî, Taberânî'nin ilk hadis sema'ına 273/886 yılında başlamış olduğunu (ki bu onun 13 yaşında olduğuna tekabül eder) ilk yolculuğunu ise (muhtemelen burada kastedilen ilmî yolculuğudur) 275/888 yılında gerçekleştirdiğini⁷² ifade ederken aynı eserinin XIII. cildinde Ahmed b. Mes'ud el-Makdisi el-Hayyât'ın, Beytü'l-Makdis'te 274/885 tarihinde Taberânî ile karşılaştığını ifade eder.⁷³ Bu bilgi ışığında 274/885 tarihinde başlayan ilmi yolculuklarının kaç yıl

⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, 16: 119.

⁶⁸ Palabıyık, "Taberânî ve "el-Mu'cemü's-Sağîr" Adlı Eseri", 2.

⁶⁹ Görmez, "Taberânî", 39: 310-312.

⁷⁰ İbn Mende, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî, *Cüz' fihî zikrû Ebi'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (Menâkıbü't-Taberânî)*, (Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), 334; Mustafa Gündoğdu, *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 13.

⁷¹ Gündoğdu, *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri*, 13.

⁷² Zehebî, *Siyer*, 16: 119.

⁷³ Zehebî, *Siyer*, 13: 244.

sürdüğü tartışmalıdır. Zehebî bu ilmi yolculuklarının on altı yıl sürdüğünü⁷⁴ ifade ederken İbn Hallikan ve Brockelmann'a göre bu yolculuklar otuz üç yıl kadar sürmüştür.⁷⁵ Taberânî bu ilmi yolculuklarında Haremeyn, Yemen, Medâin, Şam, Mısır, Bağdat, Kûfe, Basra, İsfahan gibi bölgelere giderek 1000 kadar şeyhten hadis dinlemiştir.⁷⁶

Ebu Bekir b. Ebî Ali der ki: Ebu'l-Kasım et-Taberânî'ye rivayetlerinin çokluğu sorulunca: "Otuz yıldır hasır üzerinde yatmaktayım"⁷⁷ şeklinde yanıt vermiştir.

Ebu Nuaym der ki: "Taberânî 290/903 yılında İsfahan'a geldi. Sonra oradan ayrıldı, tekrar İsfahan'a geldi. Altmış sene orada ikamet etti ve hadis rivayetiyle meşgul oldu."⁷⁸

1.5. HOCALARI

1.5.1. Haşim b. Mersed et-Taberânî

Haşim b. Mersed'in hocaları Âdem b. Ebî İyâs, Yahya b. Maîn ve Safvân b. Sâlih'tir. Süleyman et-Taberânî 273/886 tarihinde Taberîyye'de kendisinden ders almıştır.⁷⁹ Hâşim b. Mersed 278/901 yılının Şevval ayında vefat etmiştir.⁸⁰

1.5.2. Ebu Zür'â ed-Dımaşkî

el-İmâmu'l-Kebîr, el-Kâdı Ebû Zür'â, evi Bâbu'l-Berîd civarında olup dedesi Yahudi iken Müslüman olmuştur.⁸¹ Ebu Zür'â ed-Dımaşkî 302/915 yılının Cemazîyelâhir ayında⁸² Dımaşk'ta⁸³ vefat etmiştir. Zehebî bu zatın ölüm tarihini *Tezkîre*'de 281/894 yılının Cemazîyelâhir ayı olarak belirtirken *Siyer*'de de ölüm tarihini 302 olarak belirtmiştir.

⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, 16: 119.

⁷⁵ Carl Brockelmann, *Geshichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, (Tuta Sub Aegide Pallas: Leiden/E.J.Brill-Leiden, 1943), 3: 224; İbn Hallikan, Ebû'l Abbas Şemsü'd-Din, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman*, thk. İhsan Abbas. (Beyrut: Daru Sadır, 1980) 2:407; Gündoğdu, *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri*, 17.

⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, 16: 120-121.

⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, 16: 122.

⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, 16: 122.

⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, 6: 120; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), 3: 912.

⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, 13: 270.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, 14: 231.

⁸² Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 2: 624.

⁸³ Zehebî, *Siyer*, 14: 233.

1.5.3. Ebu Bekîr Muhammed b. Ahmed b. en Nadr b. Abdîllah el-Ezdî

Aslen Kûfeli olup 196/812 yılında doğmuştur. Daha sonra Bağdat'a intikal etmiştir. 291/903 yılında Safer/Aralık ayında Cuma namazı öncesi vefat etmiş olup ikinci vakti Bâbü'ş-Şam mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁴ İmam, hafız, sika olan bu zat 95 yaşlarında vefat etmiştir.⁸⁵ “Muhammed b. Mahled, Ebû Amr b. es-Semmâk, Ebû Bekir en-Neccâd, Ebu Sehl b. Ziyâd” gibi âlimler kendisine talebe olmuşlardır.⁸⁶

1.5.4. İshak b. İbrahim ed-Deberî

Ebû Yakub İshak b. İbrahim b. Abbâd es-San'ânî ed-Deberî, 195/810 yılında doğmuştur. Babasının teşviki sonucu 210/825 yılında Abdürrezzak b. Hemmam'dan (ö. 211/827)⁸⁷ hadis dersleri almaya başlamıştır.⁸⁸ 90 yaşında iken 285/898 yılında San'â'da vefat etmiştir.⁸⁹

1.5.6. İdris b. Cafer el Attar

İdris b. Cafer b. Yezîd b. Halîd b. Ebân, Ebû Muhammed el-Attâr, Ebu Bedr Şücâ b. Velîd'ten beş hadis rivayet etmiştir.⁹⁰ Müellif “Bağdatlıların İdris'le ilgili bu beş hadis rivayetinin dışında bir şey bilmediklerini” ifade eder.⁹¹ Zehebî *Tarihu'l-İslâm*'da, İdris el-Attâr'ın ölüm tarihini Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*'na dayanarak 287/900 olarak vermektedir. Ancak bu tarihin incelenmesi gerektiğini belirtmektedir.⁹²

1.5.7. Alî b. Abdülazîz el-Beğavî

Ebu'l-Hasen el-Beğavî Mekke'de yaşardı. Yaklaşık olarak 190/806 yılında doğmuştur. Ka'nebî, Müslim b. İbrahim, Musa b. İsmail, Ebu Ubeyd, Ahmed b. Yunus, Alî b. el-Ca'd, Âsım b. Ali gibi dönemin önemli hocalarına talebe olmuştur.⁹³

⁸⁴ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdadi, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-selam*, (Beyrut: Dâru'l Kitâbü'l-Arabi, ts), 1: 364.

⁸⁵ İbnü'l-İmad, *Şezerât*, 2: 208.

⁸⁶ Hatîb el-Bağdadi, *Târîhu Bağdat*, 1: 364.

⁸⁷ Gündoğdu, *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri*, 261; Mahmut Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cemü's-Sağîr'i*, 75.

⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, 13: 416.

⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, 13: 417.

⁹⁰ Hatîb el-Bağdadi, *Târîhu Bağdat*, 7: 13.

⁹¹ Hatîb el-Bağdadi, *Târîhu Bağdat*, 7: 13.

⁹² Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cemü's-Sağîr'i*, 75.

⁹³ Zehebî, *Siyer*, 13: 348.

Beğavî 90 küsur yaşlarında 286/899 yılında Mekke’de vefat etmiştir.⁹⁴ Fuat Sezgin, “Müsned” adında bir eserinin ve bir hadis cüz’ünün bulunduğunu söylemektedir.⁹⁵

1.5.8. Ebû Müslîm İbrahim b. Abdullah b. Müslîm ek-Keccî el-Basrî

Şeyh, imam, hafız İbrahim b. Abdullah b. Müslîm b. Mâiz b. Muhâcir el Basrî el-Keccî⁹⁶. Ebu Müslim “el-Keccî” nisbesiyle tanındığı gibi “el-Keşşî” nisbesiyle de bilinir.⁹⁷ Zehebî yaklaşık olarak 190/806 yılında doğduğu bilgisini verir. Ebû Âsım en-Nebîl, el-Asmeî, Abdullah b. Recâ, Haccâc b. Minhâl gibi döneminin ünlü hocalarından ders dinlemiştir.⁹⁸ Sünen sahibi olan Ebu Müslim; 292/905 yılının Muharrem ayının yedisinde Bağdat’ta vefat etmiş olup, cenazesi Basra’ya nakledilerek Basra’da defnedilmiştir. Yaklaşık olarak yüz yıl yaşamıştır.⁹⁹

1.5.9. Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah b. Süleyman el-Hadremî el Kûfî

Şeyh, hâfiz, saduk Ebu Cafer Muhammed b. Abdullah b. Süleyman el-Hadremî, “Mutayyen” lakablı¹⁰⁰ Ahmed b. Yunus, Yahya b. Bişr el-Harîrî, Yahya el-Himmâni gibi hocalardan ders dinlemiştir.¹⁰¹ İbn Ebî Darîm der ki: “Ben Mutayyen’den yüz bin hadis yazdım.” Ebûbekir en-Neccâd, İbn Ukde, Ebûbekir el-İsmailî, Ali b. Abdurrahman el-Bekkaî, Ebûbekir b. Ebî Dârim gibi âlimler kendisinden ilim tahsil etmiştir.¹⁰² 95 yıl yaşamış ve 297/909 yılının Rebûlâhîr/Aralık ayında vefat etmiştir.¹⁰³

1.5.10. Ebû Halife el-Fazl b. el-Hubâb b. Muhammed el-Cümahî el-Basrî

İmam, allâme, edib, muhaddis, ahbarî gibi ünvanlarla anılan Ebû Halife 206/821 yılında Basra’da doğmuştur. Kâ’nebî, Müslim b. İbrahim, Süleyman b. Harb, Amr b. Merzûk gibi döneminin ünlü âlimlerinden ders dinlemiştir. Ebû ‘Avâne, İbn

⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, 13: 349, Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, 2: 623.

⁹⁵ Sezgin, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS)*, 1: 161; Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cemü's-Sağîr'i*, 75; Müjdat Uluçam, *Süleyman b. Ahmed et-Taberânî ve "Fadlu'r-Reym ve Ta'limih" Adlı Cüz'ü*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 25.

⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, 13: 423.

⁹⁷ Hatîb el-Bağdadi, *Târîhu Bağdat*, 6: 120.

⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, 13: 423.

⁹⁹ Hatîb el-Bağdadi, *Târîhu Bağdat*, 6:124; Zehebî, *Siyer*, 13: 425.

¹⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, 14: 41.

¹⁰¹ Zehebî, *Siyer*, 14: 41, Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, 2: 662.

¹⁰² Zehebî, *Siyer*, 14: 41.

¹⁰³ Zehebî, *Siyer*, 14: 42, Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, 2: 662.

Hıbbân, Ebû Ali en-Nîsâbûrî gibi âlimler kendisine talebe olmuşlardır.¹⁰⁴ Yüz küsur yıl yaşayan Ebû Halife 305/917 yılının Cemâziyelevvel ayında vefat etmiştir.¹⁰⁵

1.6. TALEBELERİ

1.6.1. Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya b. Mende El-Abdî el-İsfahânî

Zehebî, doğumu için 310/922 veya 311/923 tarihlerini vermekle birlikte ilim tahsiline 318/930 tarihinde başladığını belirtir.¹⁰⁶ Daha sonraki yıllarda Hafız Ebû Ahmed el-Assâl, Ebu Hâtim b. Hıbbân, Ebû Ali en-Nîsâbûrî, Ebû İshak b. Hamza ve Taberânî gibi dönemin ünlü hocalarından ders almakla birlikte yaklaşık olarak 1700 hocadan ders almış olduğunu belirtir.¹⁰⁷ Zehebî Ebû Abdullah'ın Herat, Sicistan, Kirman, Cürcan, Rey, Kazvîn, Yemen ve Basra'ya seyahat etmediğini; Horasan, Maverâünnahir, Irak, Hicaz, Mısır ve Şam'a seyahatlerinin olduğunu belirtir.¹⁰⁸ İbn Mende Selh'de 395/1005 yılının Zilkade/Ağustos ayında vefat etmiştir.¹⁰⁹ Hocası Taberânî'nin hayatı, eserleri ve hakkında söylenen rivayetleri içeren bir cüz yazmış olduğu bildirilir.¹¹⁰

1.6.2. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-İsfahânî es-Sûfî

336/947 yılında doğan Nuaym'ın babası döneminin hadis âlimlerinden olup oğlunun Şam'da Hayseme b. Süleyman b. Haydere, Nişabur'da Ebu'l-Abbas el-Esamm; Vâsıt'ta Abdullah b. Şevzeb; Bağdat'ta Ebu Sehl b. Ziyad el-Kattan ve Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr el-Huldî; Dînever'de Ebubekir b. es-Sünnî'den icazet almasını sağlamıştır. Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan Ebu Nuaym Ebu Muhammed Abdullah b. Cafer b. Ahmed b. Fâris'ten 344/955 senesinde hadis dinlemiştir.¹¹¹ *Mu'cem, Hilye, Müstahrec ale's-sahîhayn, Tarihu Isbahan, Sıfatu'l-cenne, Delâilü'n-nübüvve, Fezâilu's-sahabe ulûmu'l-hadîs, Kitâbu'n-nifak* gibi

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, 14: 7-8.

¹⁰⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 2: 671.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, 17: 29.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, 17: 30.

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, 17: 40.

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, 17: 38.

¹¹⁰ Palabıyık, "Taberânî ve "el-Mu'cemü's-Sağîr" Adlı Eseri", 196.

¹¹¹ Zehebî, *Siyer*, 17: 454.

önemli eserleri mevcuttur.¹¹² Ebu Nuaym 430/1038 yılının Muharrem ayının yirminci günü 94 yaşlarında vefat etmiştir.¹¹³

1.6.3. Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. Merdûye b. Fûrek b. Musa b. Ca'fer el-İsfahânî

Hâfız, allâme, İsfahan muhaddisi İbn Merdûye 323/934 yılında doğmuştur.¹¹⁴ Ebu Bekr İbn Ali, İbn Merduye hakkında şunları söylemektedir: “İlmine, yaşantısına, faziletine bakarak tavsiyede bulunacağımız insanların en büyüklerinden birisidir. Hadis ilminde otorite olup, rical ilmine vâkıf, ufku geniş bir âlimdir. Rivayetlerinin çokluğu ile meşhurdur.”¹¹⁵ İbn Merdûye, Ebu Sehl b. Ziyad el-Kattan (ö. 305/917), Meymun b. İshak, Abdullah b. İshak el-Horasânî, Muhammed b. Ali b. Duheym eş-Şeybânî el Kûfî gibi âlimlerden hadis dinlemiştir.¹¹⁶ Ebû Amr Abdülvehhab, Süleyman b. İbrahim el-Hâfız gibi pek çok kimse kendisinin talebesi olmuştur.¹¹⁷ *el-Müstahrec alâ sahihi'l-buhârî et-teşehhüd ve turukuh ve elfazuhu, Kitabu't-tefsir* gibi önemli eserleri mevcuttur.¹¹⁸ 410/1020 yılının Ramazan/Ocak ayında seksen yedi yaşında iken vefat etmiştir.¹¹⁹

1.6.4. Ebu'l Fadl Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Cârûdî el-Herevî

Doğum yeri ve doğum tarihiyle ilgili bilgi bulunmayan Ebu'l-Fadl'ın nisbesinden hareketle Herat doğumlu olabileceği görüşü yaygındır. Hafız, İmam Ebu'l-Fadl Hamid b. Muhammed er-Raffâ, Muhammed b. Abdillâh es-Selîtî, İsmail b. Nüceyd es-Sülemî gibi hocalardan ders almış olup; Ebu Ata Abdu'l-A'lâ el-Melihî ve Şeyhü'l-İslâm Ebû İsmâil el-Ensârî'ye hocalık yapmıştır.¹²⁰ el-Cârûdî 413/1022 yılının Şevval/Aralık ayında vefat etmiştir.¹²¹ el-Cârûdî kendi hayatından bahsederken hocası Taberânî ile ilgili bir hatırasını anlatarak şöyle der: “Hadis öğrenmek için Taberânî'nin yanına gittim, bana yakınlık gösterdi. Fakat diğerlerine bolca hadis

¹¹² Zehebî, *Siyer*, 17: 455-456.

¹¹³ Zehebî, *Siyer*, 17: 462.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyer*, 17: 308.

¹¹⁵ Zehebî, *Siyer*, 17: 309; Gündoğdu, *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri*, 32,

¹¹⁶ Zehebî, *Siyer*, 17: 309.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyer*, 17: 310.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyer*, 17: 310.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 17: 310.

¹²⁰ Zehebî, *Siyer*, 17: 384-385.

¹²¹ Zehebî, *Siyer*, 17: 386.

anlattığı halde bana zorluk çıkarıyordu. Durumu kendisine sorduğumda; “bunun kıymetini sen iyi bilensin de ondan” dedi.”¹²²

1.6.5. Ebu'l-Hasan Ali b. Yahya b. Ca'fer b. Abdükûye el-İsfahânî

Şeyhü'l-İmam, muhaddis, sikâ gibi sıfatlarla nitelenen Ebu'l-Hasan'ın doğum tarihinin yaklaşık olarak 330/942 yılına tekabül ettiği bilgisi mevcuttur.¹²³ Ebu İshak b. Hamza, Abdullah b. Hasen b. Bundâr, Muhammed b. Ahmed el-Hasen el-Kisâî gibi hocalardan ders dinlemiştir.¹²⁴ Ebu'l-Alâ Ahmed b. Muhammed b. Abdulcebbâr el-Fursânî, Ebû Tâhir Muhammed b. Abdullah b. Mîhrân el-Lebbâd, Esmâ binti Ahmed b. Abdullah ve daha nice âlim kendisine talebe olmuştur.¹²⁵ Ebu'l-Hasan 422/1030 yılının Muharrem/Aralık ayında vefat etmiştir.¹²⁶

1.6.6. Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Ali Ahmed b. Abdirrahman b. Muhammed el-Hemdânî ez-Zekvânî el-İsfahânî

Âlim, hâfız, sika gibi sıfatlarla zikredilen ez-Zekvânî 333/944 yılında doğmuştur.¹²⁷ Ebû Nuaym der ki: “Altmış yıl hadis rivayetleriyle uğraştı. Mekke, Basra, Ahvaz ve Rey gibi şehirleri dolaşarak hadis topladı.”¹²⁸ Abdullah b. Ca'fer b. Fâris, Muhammed b. Ahmed el-Kuşânî, Kadî Ebu Ahmed el-Assâl gibi hocalardan ders almıştır.¹²⁹ Talebeleri arasında da: Ebû Sâdik Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer, Ebûbekir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Musa b. Merdûye gibi şahıslar zikredilir.¹³⁰ 419/1028 yılının Şaban/Ağustos ayında vefat etmiştir.¹³¹

1.7. VEFATI

Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş olup bu duruma gerekçe olarak “Zındıklar bana sihir yaptılar” demiştir.¹³² Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî

¹²² Zehebî, *Siyer*, 17: 385-386, Palabıyık, “Taberânî ve “el-Mu'cemü's-Sağır” Adlı Eseri”, 197; Gündoğdu, *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri*, 35; Uluçam, *Süleyman b. Ahmed et-Taberânî ve “Fadlu'r-Reym ve Ta'lîmih” Adlı Cüz'ü*, 37; Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cemü's-Sağır'ı*, 78.

¹²³ Zehebî, *Siyer*, 17: 478.

¹²⁴ Zehebî, *Siyer*, 17: 478.

¹²⁵ Zehebî, *Siyer*, 17: 478.

¹²⁶ Zehebî, *Siyer*, 17: 479.

¹²⁷ Zehebî, *Siyer*, 17: 433.

¹²⁸ Zehebî, *Siyer*, 17: 434.

¹²⁹ Zehebî, *Siyer*, 17: 433.

¹³⁰ Zehebî, *Siyer*, 17: 434.

¹³¹ Zehebî, *Siyer*, 17: 434.

¹³² Zehebî, *Siyer*, 16: 127.

100 yıl 10 ay yaşamış olup¹³³ 360/971 yılında Zilkade ayının bir cumartesi gününde vefat etmiş olup pazar günü defnedilmiştir.¹³⁴ İsfahan'da Hammâme ed-Devsî'nin yanına defnedilmiştir.¹³⁵

1.8. ESERLERİ

Taberânî'nin yaşamış olduğu h. 3 ve 4. asırlar hadis edebiyatının altın çağlarıdır. Zira bu asır tedvin ve tasnifin bittiği, çeşitli konularda orijinal eserlerin verildiği bir dönemdir. Taberânî de döneminde telif ettiği kaynak eserleri ile ismini tarihe altın harflerle yazdıran mümtaz şahsiyetlerden biridir.¹³⁶ Zehebî, *Siyer*'inde Taberânî'nin 25 eserinin ismini zikreder, bunların ona ait eserlerin bir kısmı olduğunu belirtir ve daha geniş bir listenin İbn Mende tarafından zikredildiğini, ancak kendisinin bunlara ulaşamadığını belirtir.¹³⁷ Fuat Sezgin, *Târihu't-türâs* adı ile Arapçaya tercüme edilmiş eserinde Taberânî'ye ait on adet el yazma eserin nüshalarına da işaret etmek suretiyle kısaca tanıtımlarını yapmaktadır.¹³⁸ Çalışmamıza konu olan *Kitabu'l-evâ'il* yazma eser olup, mevcut tek nüshası British Museum Şark yazmaları bölümünde 1530/2 (189b-196) numarada kayıtlı bulunmaktadır.¹³⁹ Yahya b. Mende, Taberânî'nin biyografisini işlediği "Menâkıbü't-Taberânî" adlı bir risale yazmış ve burada Taberânî'ye ait 106 eserin adını vermiştir.¹⁴⁰ *El-Mu'cemü's-sağîr*'de Taberânî'ye ait 107 eser sayısı verilmekle birlikte tek tek sayıldıklarında bunların 106 adet oldukları tespit edilmiştir. *Mu'cemu's-sağîr*'de geçen kitaplar şunlardır;¹⁴¹

1. *el-Mu'cemü'l-kebir*
2. *el-Mu'cemü'l-evsat*
3. *el-Mu'cemü's-sağîr*

¹³³ Zehebî, *Siyer*, 16: 128-129.

¹³⁴ Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, (Beyrut: Müessesetu'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1986) 8, 29.

¹³⁵ Taberani, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, 29.

¹³⁶ Şaban Soylu, *Taberânî ve el-Mu'cemu'l-Kebîr'i*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 29.

¹³⁷ Zehebî, *Siyer*, 16: 28.

¹³⁸ Fuad Sezgin, *Târihu't-Türâs'l-Arabî*, Trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî, (Riyâd: Vizâretü't-Ta'limi'l-Âlî, ts), 1: 393-396; Gündoğdu, *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri*, 49.

¹³⁹ Carl Brockelmann, *Geshichte der Arabischen Litteratur-Zweiter Supplementband (supp)*, (Tuta Sub Aegide Pallas: Leiden/E.J.Brill-Leiden, 1938), 1: 279; Sezgin, *Târihu't-Türâs*, 1: 395; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müstâğribîn*, (Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1986), 3:121; Ömer Rıza Kehhâle, *Mucemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1993), 1: 783; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zümun*, 325; Gündoğdu, *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri*, 51.

¹⁴⁰ Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cemü's-Sağîr'i*, 86.

¹⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, 24-29.

4. *Müsnedü 'l- 'aşere*
5. *Müsnedü 'ş-şâmiyyîn*
6. *Kitâbu 'n-nevâdir.*
7. *Kitâbu ma 'rifetü 's-sahâbe*
8. *El-fevâid*
9. *Müsnedü Ebi Hureyre (r.a.)*
10. *Müsnedü Aişe (r.anha)*
11. *Müsnedü Ebî Zer el-Gifârî*
12. *Kitâbu 't-tefsir*
13. *Kitâbu mesânidu tefsiru Bekr b. Sehl*
14. *Kitâbu delâilü 'n-nübüvve*
15. *Kitâbu 'd-duâ*
16. *Kitâbu 's-sünne*
17. *Kitâbu 't-tivâlât*
18. *Kitâbu 'l-ilm*
19. *Kitâbu 'r-rü 'yâ*
20. *Kitâbu 'l-cûd ve 's sehâ*
21. *Kitâbu 'l-uleviyye*
22. *Kitâbu 'l-evâil*
23. *Kitâbu 'l-ebvâb*
24. *Kitâbu fezâil şehru ramazân*
25. *Kitâbu 'l-ferâiz min 'es sünen 'il müsennede*
26. *Kitâbu fezâili 'l arab*
27. *Kitâbu fezâil Ali (r.a.)*
28. *Kitâbu beyan küfrî men kâle bi-halki 'l-kur 'ân*
29. *Kitâbu 'r-red ale 'l-mu 'tezile*
30. *Kitâbu 'r-red ale 'l-cehmiyye*
31. *Kitâbu 'l-mekârimi 'l-ahlâk*
32. *Kitâbu 'l-azl*
33. *Kitâbu 's-salâti ale 'n-nebi sallallâhu aleyhi ve sellem*
34. *Kitâbu 'l-menâsik*
35. *Kitâbun ketebe 'n-nebiyyi sallallâhu aleyhi ve sellem*
36. *Kitâbu 'l-kırâati halfe 'l-îmâm*

37. *Kitâbu 'l-gusl*
38. *Kitâbu fezâili 'l-ilm ve 't-tibâ 'ul-eseri ve zemmü 'r-re 'yi ve ehlihî*
39. *Makteli 'l-Hüseyin b. Ali (r.a.)*
40. *Hadîsü Şu 'be b. el-Haccâc*
41. *Hadîsü 's-Sevrî*
42. *Müsnedü 'l-A 'meş*
43. *Müsnedü 'l- Evzâ 'î*
44. *Men ravâ ani 'z-Zührî an-Enes*
45. *Hadîsü Muhammed b. Münkedir'an Câbir*
46. *Hadîsü Eyyûb es-Sehtiyânî*
47. *Müsnedü Ebî İshak es-Sübey 'î el-Hemedânî*
48. *Müsnedü Yahya b. Ebî Kesîr*
49. *Müsnedü Mâlik b. Dînâr*
50. *Müsnedü 'l-Hasan b. Ebî 'l Hasan el-Basrî an Enes*
51. *Müsnedü Hamza ez-Zeyyât*
52. *Müsnedü Müs 'ır b. Keddâm*
53. *Müsnedü Ebî Sa 'd el- Bakkâl*
54. *Türuku Hadisi Men Kezebe Aleyye*
55. *Ehâdisû Beyân b. Bişr*
56. *Ehâdisû men ismuhu 'Abbâd*
57. *Ehâdisü 'n-nehy 'ani 'n-nevh*
58. *Müsnedü Abdilaziz b. Rafî*
59. *Ehâdisû Muhammed b. Cehhâde*
60. *Mesanîdü Omer b. 'Abdilazîz*
61. *Fazlü 'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*
62. *Ehâdisû İdris el-Evedî*
63. *Ehâdisû men îsmuhu 'Ata*
64. *Ehâdisû Ebî Gıyâs Ruh b.el-Kâsım*
65. *Ehâdisûn fî fezâili ıkrime*
66. *Ehâdisû ümmehâti resûlillah*
67. *Müsnedü 'Ammare b. Gazbe*
68. *Ehâdisû Talha b. Musarrif*
69. *Garibü hadisi Malik b. Enes*

70. *Ehâdisû Zamzam b. Zîr 'a*
71. *Ehâdisû Ebân b. Tağleb*
72. *Ehâdisû Harîs b. Ebi Matar*
73. *Vasiyyetü 'n-nebi li-Ebi Hureyre*
74. *Kitâbu zikri 'l-hilâfeti li-Ebîbekir ve 'Omer*
75. *Kitâbu fezâili 'l-arab ve 'Osman ve 'Ali (r.a.)*
76. *Kitâbu câmi 'u sıfâtî 'n-nebî sallallâhu 'aleyhi ve sellem*
77. *Kitâbu nesebi 'n-nebî (s.a.v.) ve sıfat 'il-hulefâ*
78. *Kitâbu ensâbihim ve esmâihim ve künâhüm*
79. *Kitâbu vasiyyeti 'n-nebi (s.a.v.)*
80. *Kitâbu li Ebî Hureyre*
81. *Gazl 'ül hulefâ ve 'l-ümerâ*
82. *Müsnedü Talha b. Musarrif el-Eyyâmî*
83. *Ebû Husayn 'Osman b. 'Âsım el-Esedî*
84. *'Ammar b. Ebî Muaviye el-Becelî ed-Dühenî*
85. *Sa 'id b. Eşva 'el-Kâdî*
86. *Abdullah b. Şibrime*
87. *'Âsım b. Ebî Behdele*
88. *Müsnedü Muhammed b. 'Aclân*
89. *Müsnedü Hamza b. Cündeb b. ez-Zeyyât*
90. *Müsnedü Ebî Saîd el-Hasan b. Ebî 'l Hasan el-Basrî 'an Enes*
91. *'Imrân b. Musa el-Kabî*
92. *Haris b. Yezîd el-Ukalî*
93. *Müsnedü Müs 'ır b. Keddâm*
94. *Müsnedü 'l 'Abâdile min ashâb 'in-nebî sallallâhu 'aleyhi ve sellem*
95. *Müsnedü 'Amr b. Şuayb 'an Ebihi 'an Ceddihî*
96. *Müsned Ebî Eyyüb Abdullah b. 'Ali el-İfrîkî ve Zâfir b. Süleyman ve Gayrihimâ*
97. *Mesânidü Ebî Yahya Mâlik b. Dinâr ez-Zâhid*
98. *Ehâdisü el-Evzâ 'i ve Ebî 'Amr b. el- 'Alâ*
99. *Müsned Ziyâd b. Ebî el Câssa*
100. *el-Haccâc b. el-Farfasa*
101. *Hârûn b. Mûsâ en-Nahvî*

102. *Müsned Yunus b. 'Ubeyd*
103. *Müsned Muğire b. Muksim ed-Dabbî el-Kûfî*
104. *Kitâbü'l-eşribe*
105. *Kitâbü't-tahâre*
106. *Kitâbü'l-'imâre*

1.9. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Babasının teşvikleri ile küçük yaşta ilim tahsiline başlayan, devrin önde gelen ilim merkezlerini ziyaret ederek pek çok âlimden ilim tahsil eden Taberânî'nin bu yönü, ilmî şahsiyetinin oluşmasında fevkalâde önem arz eder. İnsani melekelerinin üstünlüğü alanındaki vukûfiyeti, hocalarının takdirleri ve talebelerinin gösterdiği hayranlık, değişik âlimlerin dillerinden takdir ifadeleri olarak dökülmüştür.¹⁴²

Âlimler nezdinde sadûk, hıfzı geniş, hadislerin illetlerine vakıf ricâl bilgisi mükemmel ve hadisleri konularına göre tasnif etmekte mâhir bir muhaddis olarak tanınmak suretiyle haklı bir şöhrete ulaşmıştır.¹⁴³ Kendisiyle ilgili anlatılan şu olay ilim erbabının dünyevi menfaatler uğruna doğru bildikleri yolda eğilip bükülmeden devam ettiklerinin en güzel örneğidir. İsfahan'a ikinci uğrayışı olan 310/922 tarihinde (1. uğrayışı 290/903'tür) kendisini şehrin yöneticisi, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Rüstem karşılayarak ona Beytü'l-mâl'den bir hisse (maaş) ayırır. Taberânî de ölünceye kadar bu maaşı almaya devam eder. Zehebi'nin kaydettiği diğer bir rivayete göre ise; Ebû Ömer b. Abdülvehhâb es-Sülemî, Taberânî'nin: "İbn Rüstem İran'dan döndüğümde bana 500 dirhem verdi. Fakat ömrünün sonlarına doğru, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer aleyhinde bazı şeyler söylemeye başladı bunun üzerine bende ayrıldım ve bir daha da onun yanına uğramadım" dediğini, duymuştur.¹⁴⁴ Bu bilgi de Taberânî'nin sahabe arasında ayırım yapmaksızın tümüne karşı duyduğu sevgi ve saygının göstergesidir.

Taberânî'nin en çok tenkid edilen yönü, Mısırlı kardeş iki râvîyi karıştırmış olmasıdır. O; meğâzî ile ilgili olarak rivâyet ettiği hadisleri, Ahmed b. Abdullah, Abdürrahîm b. el-Berkî isimli şeyhten almıştır. Aslında hadis aldığı kişinin adı Ahmed

¹⁴² Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cemü's-Sağîr'i*, 81.

¹⁴³ Uluçam, *Süleyman b. Ahmed et-Taberânî ve "Fadlu'r-Reym ve Ta'limih" Adlı Cüz'ü*, 42.

¹⁴⁴ Palabıyık, "Taberânî ve "el-Mu'cemü's-Sağîr" Adlı Eseri", 193.

değil Abdürrahîm'dir. Çünkü Ahmed, Taberânî Mısır'a gelmeden 10 yıl veyâ daha önce vefat etmiştir. Ebû Saîd b. Yûnus, Ahmed b. Abdurrahîm el-Berkî'nin ölümü hakkında iki ayrı yerde iki ayrı târih verir; bunlar 266/879 ve 276/889 târihleridir. Her iki tarihte de Taberânî henüz 6 veya 16 yaşlarındadır. Onun görüştüğü ve adı Abdürrahîm b. Abdullah b. el-Berkî olan şahsın ölüm târihi ise 286/899 senesidir. Gerçi bu tereddüdü Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn* adlı eserinde kendisi de dile getirmiştir. Orada Muhammed b. Muhâcir'in hayatından bahsederken: "Bize İbn Berkî anlattı, onun isminin Abdurrahîm olduğunu zannediyorum" der.¹⁴⁵

1.10. YAŞADIĞI DÖNEMİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİĞİ

Kişi yaşadığı dönemin şartlarına ve imkanlarına göre yetişir ve şekil alır. Taberânî'yi daha yakından tanıma amacıyla yaşadığı asrın siyasi, sosyal, iktisadi ve ilmi şartlarına bakmak gerekmektedir. Ömrü bir asra tanıklık etmiş olan Taberânî'nin hayatını bilmek, İslâm tarihinde Arapçılık politikası güden Emevi yönetiminden sonra Arap olmayan diğer Müslüman unsurlara da yer veren Abbâsî yönetimini bilmek ve tanımak anlamına gelir.

1.10.1. Siyasi Durum

Taberânî'nin yaşadığı zaman dilimi olan 260-360/873-971 yılları İslâm tarihinde Abbâsîler adına ikinci ve son dönem olarak adlandırılmaktadır. Taberânî'nin doğduğu yıllarda hilafet makamında "el-Mu'temid" ünvanı ile anılan Ebu'l-Abbas Ahmed b. Mütevvekkil'in olduğu görülür (256-279/870-892).¹⁴⁶ Mu'temid'in ilk yıllarında devlet idaresinde Türk nüfuzunun devam ettiği ancak hilafet merkezinin Türkler için kurulmuş olan Samerra'dan Bağdat'a nakledilmesi, Abbâsî İmparatorluğu'nda siyasi sahada Türk hâkimiyetinin sona erdiğini göstermektedir. Ayrıca bu dönemin en önemli siyasi olaylarından biri Saffâriler ve Zencîler'in isyanlarına karşı yapılan savaşlardır.¹⁴⁷ 19 Receb 279 (15 Ekim 892)'de Mu'temid'in vefatından sonra oğlu Mu'tezid'e biat edildi.¹⁴⁸ Mu'tezid, sükûneti tesis etmek ümidiyle imparatorluk için yeni bir siyasi düzen kurma yolunu seçmiştir. Ancak

¹⁴⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mîzanu'l-i'tidâl fî Nakdi'r-ricâl*, (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1963), 2:195; Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 3:916; *Lisânü'l-Mizân*, (Beyrut: Müessesetü'l-alem li'l-matbûat, 1988), 3: 73-75; Palabıyık, "Taberânî ve "el-Mu'cemü's-Sağîr" Adlı Eseri", 195.

¹⁴⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, ed. H. Dursun Yıldız, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 3: 261.

¹⁴⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3: 266-267.

¹⁴⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3: 272.

imparatorluğun her yanını sarsan bir isyanın patlak vermesi şeklinde aksi bir neticeyi ortaya çıkardı. Bu dönem için zikredilecek en önemli siyasi olaylardan bir diğeri Kûfe/Sevad bölgesinde on sene devam eden Karmatîler (277-288/890-901) hareketidir. Mu'tezid'in vefatından sonra oğlu Muktefi (289-295/902-908) dönemi başlamıştır.¹⁴⁹ Bu dönemde Karmatî hareketi dağıtılarak Suriye ve Irak çölleri arasında hükümet otoritesi yeniden tesis edildi. Ayrıca Tolunî idaresine son verildi (292/905). Ağabeyi Muktefi'nin 13 Zilkade 295 (14 Ağustos 908)'te ölümünden sonra, o zaman henüz 13 yaşında olan Muktedir halife ilan edildi.¹⁵⁰ Muktefi'nin veziri Abbas b. Hasan, onu kolay nüfuz ve güdümü altına alabileceğine inandığı için seçmişti. Muktedir çeşitli entrikalar sonucu iki kez tahttan indirilmiş lakin tekrar makamına döndürülmüştür. Muktedir'in halifelige ikinci defa gelmesinin üzerinden bir yıl daha geçmeden kendisine karşı ayaklanma düzenlendi ve bu isyan Muktedir'in öldürülmesiyle sona erdi (320/932).¹⁵¹ Muktedir'den sonra yönetime geçen kardeşi Muhammed, "el-Kâhir" (932-934) ünvanı ile halife oldu. Kâhir kendisinden umulanan aksine oldukça başarısız ve yeteneksiz çıktı.¹⁵² Kâhir Billah'ın hal' edilmesinden sonra Ebü'l-Abbas Ahmed Râzi-Billâh lakabıyla halife ilan edildi (322/934). Bu halife devrinde iç karışıklıklar yaygınlaştı.¹⁵³ O dönem hakkında oldukça doyurucu bilgi veren Türk tarihçi es-Sûlî Halife Râzî'nin, devlet otoritesinin oldukça zayıf bir duruma geldiği sırada hilâfet makamına zorla getirildiğini halifenin bizzat kendisinin söylediğini ifade etmektedir. Devlet erkânı arasındaki nüfuz mücadelesinin halifelerin hayatına mal olduğunu bilen ve gören Râzî, hilâfette ve hayatta kalabilmesi tamamen kendi iradesi dışında başkalarının vereceği kararlarla mümkün olduğunu bildiği için halifeliğinin ikinci yılında, 324/936 yılında Basra ve Vâsıt valisi aslen Türk olan Muhammed b. Râik'i Bağdat'a davet ederek onu Emîrû'l-ümerâ tayin etti. Abbâsî hilafetinde yeni bir on yıllık dönem başlamıştır. Böylece Abbâsî Döneminin ikinci devresi bitmiş oluyordu. Artık Abbâsî Halifeleri, bir devlet başkanı olmaktan çıkıyor

¹⁴⁹ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3: 287-289.

¹⁵⁰ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3: 291-295.

¹⁵¹ H. İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, çev. Ahmet Turan Aslan vd., (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1996), 3: 365-370.

¹⁵² Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3: 312.

¹⁵³ Hasan, *İslâm Tarihi*, 3: 370.

ve dini lider olarak kalıyorlardı. Bu dönem içinde de Türklerin aktif olduğunu görmekteyiz.¹⁵⁴

Halife Râzî 329/940'da öldüğünde yerine kardeşi Müttakî (Ebû İshak İbrahim) geçti ancak kısa bir süre sonra halifelikten azledilerek yerine Müstekfî (Ebu'l-Kasım Abdullah) halife olarak geçti.¹⁵⁵ Müstekfî-Billâh'ın halifeliğinin ilk yılında meydana gelen karışıklıklar sebebiyle Bağdat'ta ekonomik sıkıntı baş gösterdi ve halk şehri terketmeye başladı. Bağdat'ı tehdit etmekte olan Büveyhîler ilk fırsatta şehri işgal etmeye hazırlanıyorlardı. Bu sırada Emîrü'l-ümerâ Tüzün 3 Muharrem 334'te (15 Ağustos 945) vefat etti ve yerine İbn Şîrzâd tayin edildi. Cemâziyelevvel 334'te (Aralık 945) Büveyhî Hükümdarı Ahmed Bağdat'a girdi. Halife Müstekfî kendisini emîrü'l-ümerâ tayin edip Muizzüddevlle unvanını verdi.¹⁵⁶ Büveyhî Emîri Muizzüddevlle, önce Müstekfî-Billâh'a biat ettiyse de bir ay kadar sonra çeşitli suçlamalarla onu tahttan indirip gözlerine mil çektirdi ve yerine Mutî'-Lillâh lakabıyla Ebü'l-Kâsım Fazl'ı geçirdi (22 Cemâziyelâhir 334/29 Ocak 946).¹⁵⁷ Mutî'-Lillâh 13 Zilkade 363'te (5 Ağustos 974) hilâfetten çekildi ve oğlu Ebû Bekir Abdülkerîm, Tâi'-Lillâh lakabıyla halife ilân edildi.¹⁵⁸ Abbâsîlerin saltanat kavgalarıyla zayıf düşmeleri İslâm dünyasında bir otorite boşluğu doğurmuş, bu boşluktan istifade edenler de pek çok yerde bağımsız devletçikler oluşturma gayretine girişmişlerdi.¹⁵⁹ Bu devletlerden, Taberânî'nin yaşadığı ve ilmi seyahatlerde bulunduğu çevrede etkili olanlarından bazıları şunlardır:

1. Doğu İran'da; Saffârîler (861-1003)¹⁶⁰
2. Maverâünnehir ve Horasan; Samanoğulları (819-1005)¹⁶¹
3. Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de; Fâtımîler (909-1171)¹⁶²

¹⁵⁴ Geniş bilgi için bk. Mehmet Emin Şen, *Abbâsîlerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

¹⁵⁵ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3: 314.

¹⁵⁶ Abdülkerim Özaydın, "Müstekfî-Billâh" *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 139-140.

¹⁵⁷ Ahmet Güner, "Mutî'-Lillâh", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 401-402.

¹⁵⁸ Adnan Demircan, "Tâi'-Lillâh", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 447-448.

¹⁵⁹ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 4: 133.

¹⁶⁰ İzzuddîn el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't Tarih*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1979), 7: 184-185,191; Erdoğan Merçil "Saffârîler", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 464-465.

¹⁶¹ Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları 2009), 36: 64-68.

¹⁶² Eymen Fuad es-Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 228-237.

4. Musul ve çevresiyle Kuzey Suriye’de; Hamdânîler (905-1004)¹⁶³
5. İran ve Irak’ta; Büveyhiler (932-1062)¹⁶⁴
6. Mısır ve Suriye’de; Tolunoğulları (865-905)¹⁶⁵ ile İhşîdîler (935-969)¹⁶⁶

1.10.2. Sosyal Durum

Abbâsîler’de İslâm toplumu genel olarak havas ve avam denilen iki tabakadan oluşuyordu. Halifenin yakınları, vezirler, emirler, kadılar, âlim ve ediplerle kâtipler birinci tabakaya mensuptu. Esnaf ve sanatkârlar, çiftçiler, askerler, köleler ve diğer gruplar da ikinci sınıfı teşkil ediyordu. Abbâsî halifeliğinin sınırları içinde başta Araplar, İranlılar ve Türkler olmak üzere muhtelif kavimlere ve çeşitli mezheplere mensup insanlar yaşamaktaydı. Zaman zaman etkin unsurlar arasında çatışmalar çıktığı gibi mezhepler arasında da kavga ve mücadeleler eksik olmazdı.¹⁶⁷ 4./10. Asırda fukaha arasında, Şîî ve Sünniler arasında şiddetli muhalefetin yaşandığı kaydedilir. Mekke ve Medine’de Şafîî mezhebinin, Irak’ta Ebû Hanife mezhebinin, Mısır fukahasının çoğunluğunda Malikî mezhebinin yaygınlaştığı ifade edilir. Ahmed Emin’in eserinde bu dönemde yaşanan mezhep taassubunun boyutlarını bizlere anlatan bir örneğe yer verilir. Büyük tarihçi İbn Cerir et-Taberî vefat ettiğinde Hanbelilerin onun gündüz defnedilmesine mani oldukları bu yüzden gece, gizlice evine defnedildiği bildirilir. Bu tutumlarına gerekçe olarak Taberî’nin “İhtilafu’l-Fukaha” adlı eserinde İmam Malik, Şafîî ve Ebu Hanife’ye yer verirken Hanbeli’nin zikredilmemiş olduğunu göstermişlerdir. Taberî’ye bu durum sorulunca Ahmed b. Hanbel’in muhaddis olduğunu fakih olmadığını söylemiştir.¹⁶⁸ Abbâsîlerde savaş esirlerinden meydana gelen köleler toplumun önemli bir bölümünü teşkil ederdi.¹⁶⁹ Mısır, Kuzey Afrika ve Arabistan’ın kuzey bölgeleri siyahi köle pazarlarının en önemlilerini teşkil ediyordu. Bu dönemde Hanbelilerin etrafa korku salan bir güç haline geldikleri görülür.¹⁷⁰ Abbâsîler’de sosyal sınıflardan biri de Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan

¹⁶³ Nasuhi Ünal Karaarslan, “Hamdânîler”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 446-447.

¹⁶⁴ Erdoğan Merçil “Büveyhiler”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 496-500.

¹⁶⁵ Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 233-236.

¹⁶⁶ Ahmet Ağırakça, “İhşîdîler”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 551-553.

¹⁶⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 49-56.

¹⁶⁸ Ahmed Emin, *Zuhrul İslâm*, (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1967), 2: 4-5,

¹⁶⁹ Yıldız, “Abbâsîler”, 1: 49-56.

¹⁷⁰ Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 390.

Zımmî'lerdi.¹⁷¹ Yahudi ve Hıristiyanlar dini müsamahadan son derece istifade ediyor, dini inanç ve vecibelerini emniyet ve güven içinde ifa ediyorlardı.¹⁷²

1.10.3. İktisadî Durum

Abbâsîler iktisadi hayatın her alanında üretimin ve buna bağlı olarak refahın arttırılması hususunda büyük gayret sarf ettiler.¹⁷³ Abbâsîler ziraat ve uygulamalı bir araştırmaya dayanan bahçe tarımına önem vermişlerdir. Tarım sulamaya dayandığı için Abbâsîler, sulama işlerinin tanzimine önem verdiler.¹⁷⁴ Abbâsîlerin ikinci döneminde sanayinin gelişmesine önem verildiği bu devirde gelişen endüstri kollarından birinin dokuma sanayii olduğu bildirilir.¹⁷⁵ Abbâsîler yollarının geliştirilmesi için de gayret göstermiş halifeler; kervanların gelip geçtiği yollarda kuyular açtırmış, kervansaraylar yaptırmış, sınırlarda fenerler diktirmiş ve sahilleri deniz korsanlarının saldırılarından korumak için donanmalar inşa etmişlerdir. Bu tedbirler iç ve dış ticaretin gelişmesinde çok etkili oldu. Böylece Müslümanların ticaret kafileleri, ülkeler arasında dolaşmaya başladı ve gemileri denizler arası ticarete koyuldu.¹⁷⁶ Devletin başlıca gelirleri zekât, haraç, cizye, öşür, fey, ganimetler ve örfi vergilerden ibaretti. Elde edilen gelirler askeri ihtiyaçlara, yol, köprü ve sulama işlerine, halife, vezir ve diğer devlet adamlarının maaşlarına sarf edilirdi.¹⁷⁷

1.10.4. İlmî Durum

Mescit ve camilerin İslâm eğitim ve öğretim tarihinde önemli bir yeri vardır. Camiler hem ibadethane, hem birer eğitim ve öğretim müessesesi olarak kullanılmışlardır. Zengin kitap koleksiyonlarına sahip olan camiler bu önemli fonksiyonlarını Abbâsîlerin ilk devirlerinde de devam ettirmişlerdir.¹⁷⁸ Bu asırda, başta Yunanca olmak üzere Farsça, Hintçe ve diğer dillerden Arapça'ya tercüme yapıldı. Halife, sultan ve valiler, ilim adamlarını ve edebiyatçıları desteklediler. Abbâsî hilafetinden ayrılıp bağımsızlığını kazanan birçok devlet fikri hareketi canlandırmıştır.¹⁷⁹ Ahmed Emin *Zuhru'l-İslâm* adlı eserinde 4/10. asırda ulema,

¹⁷¹ Yıldız, "Abbâsîler", 1: 49-56.

¹⁷² Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 389.

¹⁷³ Yıldız, "Abbâsîler", 1: 49-56.

¹⁷⁴ Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 257.

¹⁷⁵ Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 260.

¹⁷⁶ Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 265.

¹⁷⁷ Yıldız, "Abbâsîler", 1: 49-56.

¹⁷⁸ Yıldız, "Abbâsîler", 1: 49-56.

¹⁷⁹ Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 271.

muhaddis ve coğrafyacıların İslâm ülkelerinde kolaylıkla ve diledikleri gibi seyahat ettiklerini ifade eder.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Emin, *Zuhru'l-İslâm*, 2: 2.

İKİNCİ BÖLÜM

TABERÂNÎ'NİN *KİTÂBÜ'L-EVÂİL* ADLI ESERİNİN TANITIMI

Evâil kitaplarında verilen bilgiler İslâm öncesi dönem, Asr-ı Saâdet ve daha sonrası olmak üzere üç kısma ayrılabilir.¹⁸¹ Taberâni'nin *Kitâbü'l-evâil* adlı eserinin bu üç türü de kapsadığı ifade edilebilir. Taberâni *Kitâbü'l-evâil* adlı eserine Allah'ın yarattığı ilk şey (Kalem)¹⁸² rivayetiyle başlamakta; Resulullah ile ilk îlâf yapan kabile¹⁸³ rivayeti ile sona ermektedir. Bu eser değişik zaman dilimlerinde farklı kişiler tarafından neşredilmiş olup bu çalışmada Süyûtî'nin *el-Vesâil ilâ ma'rifeti'l-evâil*'i ile birlikte, Ebû Hacer Muhammed Zağlûl tarafından hazırlanmış neşri esas alınmıştır. Daha sonraki yıllarda bu çalışmaya konu olan eseri neşre hazırlayan Mervan el-Atiyye'nin tahkik, şerh ve ta'lik çalışmasından da yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmamıza konu olan eserde bulunan rivayetleri “İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-asar*”, “İbn Ebû Asım, *el-Evâil*”, Ebû Hilal el-Askerî *el-Evâil* ve Ebu Arûbe el-Harrânî, *el-Evâ'il*” adlı eserler ile kıyaslanarak incelenmiştir. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl'un neşre hazırladığı *Kitâbu'l-evâil* çalışması seksen dört rivayet ihtiva ederken, Mervan el-Atiyye'nin çalışması seksen sekiz rivayet ihtiva etmektedir. Bu durum iki çalışma arasında bir çelişkinin varlığını göstermemekle birlikte Mervan el-Atiyye yaptığı çalışmanın mukaddimesinde aynı hadisin farklı senetlerine yer verdiğini söylemesi olaya açıklık kazandırmaktadır. Mesela Mervan el-Atiyye kendi çalışmasının altıncı bâbında “ilk şefaata edecek ve edilecek kişi” hadisini Ebu Hureyre'den rivayet ederken yedinci bâbda aynı hadisi Cabir b. Abdullah kanalıyla da aktarmıştır. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl ise çalışmasında bu konuyla ilgili sadece Ebu Hureyre'nin rivayetine yer vermiştir. Bu iki çalışma rivayet sayılarının arasındaki bir diğer fark ise Mervan b. Atiyye'nin “Besmeleyi yazan ilk kişi bâbında ilk rivayeti İbn Abbas'tan naklederken bir sonraki bâbda aynı konuyu İbn Cüreyc kanalıyla iletip

¹⁸¹ Açıkgenç, “Evâil”, 11: 514.

¹⁸² Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberâni, *Kitâbü'l-evâil (Süyûtî'nin Vesâil'i ile birlikte)*, nşr: Ebu Hacer Muhammed Zağlûl, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 137, (Hadis No: 1030); İbn Ebu Şeybe, Allah'ın yarattığı şey kalem rivayetine ilave olarak nûnu yaratmış olduğunu zikreder. İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-asar*, 8: 341, 347,355 (Hadis No: 141,142,190,271); Harrânî, *el-Evâ'il*, 38-39 (Hadis No: 3-4); Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak İbn Ebû Asım, *el-Evâ'il*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 5-6 (Hadis No: 1-2-3).

¹⁸³ Taberâni, *Kitâbü'l-evâil*, 159, (Hadis No: 1116); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-âsar*, 8: 329, 331, 332 (Hadis No: 36,51,65); Harrânî, *el-Evâ'il*, 109 (Hadis No: 87).

Neml sûresinin 30. ayetine yer verir. Ayrıca kırk ikinci bâb eserin tüm bâblarından farklı olarak bir başlık içermemektedir. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl ise bu konuyla ilgili sadece İbn Abbas'tan gelen rivayeti nakleder. Bu iki çalışma arasındaki bab sayı farklılığını açıklığa kavuşturduktan sonra gerek tercümamızda gerekse çalışmamızın rivayet numaralandırılmasında Ebû Hacer Muhammed Zağlûl'un çalışmasını esas aldığımızı tekrar belirtmek isteriz.

Müellif eserindeki hadisleri, hadis ilmine dair bâb sistemiyle sınıflandırmış olsa da rivayetlerin konu olarak belli bir sıralamaya tabii tutulmaksızın aktarılmış olduğu görülür. Müellifin eserde aynı konu için birden fazla rivayete yer verdiği görülür.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi eserde konu başlıkları belli bir sıralamaya tabii tutulmamış olmasına rağmen bizler eserin muhtevasını daha iyi anlayabilme adına konu içeriklerine göre rivayetleri şöyle sınıflandırabiliriz:

Müellif İslâm öncesi döneme dair zikrettiği evâil rivayetlerini:

- 1- Hz. Muhammed'den (s.a.v.) önce gelmiş olan peygamberlerle ilgili evâil rivayetleri
- 2- İnsanlık tarihini genel anlamda ilgilendiren evâil rivayetleri şeklinde incelemiştir.

Asr-ı saâdet dönemine dair ele aldığı evâil rivayetlerini:

- 1- Hz. Muhammed'den (s.a.v.) dünya hayatıyla ilgili rivayet edilen evâiller
- 2- Hz. Muhammed'den (s.a.v.) ahiret hayatına dair gerçekleşecek olan evâiller olarak ayırmıştır.

Müellif Tâbiîn dönemi ile ilgili sadece bir rivayet zikretmiştir.

2.1. İslâm Öncesi Döneme Dair Evâil Rivayetleri

2.1.1. Geçmiş Peygamberlerle İlgili Evâil Rivayetleri

Müellifin geçmiş peygamberle ilgili ele aldığı rivayetlerin genel anlamda Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman ile ilgili olduğu görülür. Doğrudan olmasa da dolaylı olarak "Tevrat'tan ilk indirilen"¹⁸⁴, "Öldürme çığırını ilk

¹⁸⁴ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 148, (Hadis No: 1074).

başlatan”¹⁸⁵, “Yeryüzünde yapılmış ilk mescid”¹⁸⁶ başlıklarını da bu bölümde ele almak mümkündür.

1044. bâb’da “İlk Peygamber”¹⁸⁷ başlığıyla Resulullah’a dayandırılan rivayette Peygamberlerin ilkinin Hz. Âdem (a.s.) sonuncusunun Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğudur. Kur’ân-ı Kerim’in Hz. Âdem ile ilgili ele aldığı konulardan biri onun peygamberliğidir. Hz. Âdem’in nebî veya resul olduğunu açık ve kesin olarak ifade eden âyet yoksa da yine Kur’ân’ın açıkladığına göre, “*Âdem rabbinden vahiy (kelimât) aldı*” (Bakara, 2/37). Allah ona hitap etmiş, yükümlülük ve sorumluluğunu bildirmiştir.¹⁸⁸ Başka bir ayette de “*Şüphesiz, Allah Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip âlemlere üstün kıldı. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir*” (Âl-i İmrân, 3/33-34) belirtilmekte, böylece dolaylı olarak onun peygamber olduğuna işaret edilmektedir.¹⁸⁹ İbn Sâd, Ebû Zer’den aktardığı bir rivayette: “Ben Resûlullah’a (s.a.v.) ‘Hangi peygamber ilktir?’ diye sordum. ‘Âdem!’ dedi. ‘O peygamber miydi?’ dedim; ‘Evet, o vahiy almış bir peygamberdi.’ dedi.”¹⁹⁰

1044. babın devamındaki “Peygamberlerin sonuncusu Muhammed’ dir (s.a.v.)” rivayetini “*Muhammed Allah’ın Resulü ve Peygamberlerin sonuncusudur*” (Ahzâb, 33/40) ayetiyle desteklemek mümkündür. Peygamberler silsilesinin ilk halkasını Hz. Âdem, son halkasını Hz. Muhammed’in oluşturduğuna yönelik bu rivayetler gerek Kur’an ayetleri gerekse hadis metinleriyle desteklenen bir bilgi olup İslâm tarihinde bu şekilde kabul görmüştür.

¹⁸⁵ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 148-149 (Hadis No: 1077); İbn Ebu Şeybe, *el-Musanneffî’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 352 (Hadis No: 244); Harrânî, *el-Evâ’il*, 48 (Hadis No: 16); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 18 (Hadis No: 37).

¹⁸⁶ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 156 (Hadis No: 1103); (İbn Ebu Şeybe bu iki mescidin arasında kırk sene olduğu bilgisine yer vermez) İbn Ebu Şeybe, *el-Musanneffî’l-ehâdis ve’l-âsar*, 8: 348 (Hadis No: 200); Harrânî, *el-Evâ’il*, 49 (Hadis No: 17); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 58 (Hadis No: 163).

¹⁸⁷ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 140 (Hadis No: 1044); İbn Ebu Şeybe, *el-Musanneffî’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 348 (Hadis No: 201); Harrânî, *el-Evâ’il*, 46 (Hadis No: 12); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 17 (Hadis No: 35).

¹⁸⁸ Bakara, 2/33-35; A’râf, 7/19; Taha sûresi, 20/117.

¹⁸⁹ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları 1988), 1: 359.

¹⁹⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, çev. ed. Adnan Demirçan, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 1: 15.

Müellifin 1032. Bâb’da “İlk inkâr eden Hz. Âdem’dir (a.s.)”,¹⁹¹ başlığıyla yine Hz. Âdem bahsine yer verdiği görülür.

Rivayete göre Cenâb-ı Hak, Âdem’e ileride türeyecek bütün soyunu göstermiş, Hz. Âdem, Hz. Davûd’un ömrünün altmış yıl olduğunu görünce kendi bin yıllık ömrünün kırk yılını ona vermiştir. Ancak eceli geldiğinde bu vaadinden dönmek isteyince Allah onun ömrünü 1000’e Dâvûd’un ömrünü de 100’e tamamlamıştır.¹⁹² İbn Sa’d (230/845) *Tabakât* adlı eserinde bu konuyla ilgili şu rivayetlere yer verir:

Resûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: Allah, Âdemi yarattığı zaman sülbünü meshetti. Böylece kıyamet gününe kadar yaratacağı bütün insanlar onun sülbünden düştü. Sonra onlardan her bir insanın iki gözü arasına nurdan bir alev yerleştirdi. Sonra bunları Adem'e gösterdi. Âdem: “Ey Rabbim bunlar kim?” dedi. Allah, bunlar senin zürriyetin buyurdu. Âdem onlardan, iki gözü arasındaki nuru çok hoşuna giden bir adam gördü. “Ya Rabbi bu kimdir?” diye sordu. Allah: “Bu senin zürriyetinin son ümmetlerinden Dâvûd denilen bir adamdır.” dedi. Âdem: “Benim ömrümden onun ömrüne 40 yıl ilave et ya Rabbi!” dedi. Allah: “O takdirde yazılır, hatmedilir ve bir daha değişmez.” dedi. [Dedi ki:] Âdem’in ömrü sona erince ölüm meleği yanına geldi. Âdem: “Benim ömrüm’den 40 yıl daha kalmamış mıydı?” diye sordu. Allah: “Sen onu oğlun Dâvûd’a vermedin mi?” dedi. Allah Resûlü (s.a.v.) dedi ki: “Âdem inkâr etti, zürriyeti de inkâr etti. Âdem unuttu, zürriyeti de unuttu.”¹⁹³ Aynı rivayete Tirmizi eserinde yer vermekle birlikte bir önceki rivayetten farklı olarak Hz. Dâvûd’un ömrüne kırk değil, altmış yıl eklendiği bilgisine yer verir.¹⁹⁴ Müellif eserinin 1077. bâb’ında “Öldürme eylemini ilk başlatan kişi”¹⁹⁵ başlığıyla şu rivayeti zikreder: “Haksız olarak öldürülen her kişinin kanından bir pay, Âdem’in ilk oğluna ayrılır çünkü o; insan öldürme eylemini ilk başlatan kişidir”. Rivayette Hz. Âdem’in ilk oğlunun ismi zikredilmezken insanlık tarihini ilgilendirecek bir eylem gerçekleştirdiği bilgisi aktarılmıştır. Acaba bu eylemi

¹⁹¹ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 137 (Hadis No: 1032); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 349-350 (Hadis No: 212,226); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 6 (Hadis No: 4).

¹⁹² Bolay, “Âdem”, 1: 363.

¹⁹³ İbn Sa’d, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I: 10-11.

¹⁹⁴ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh (esSünen), Tefsir (Muavvizeteyn)*, (Beyrut: 2011), 94; Fatma Aktaş, *İnsanın Yaratılışı İle İlgili Hadislerin Tahric ve Tahlili*, (Yüksek lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 58.

¹⁹⁵ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 148-149 (Hadis No: 1077); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 352 (Hadis No: 244); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 18 (Hadis No: 37); Harrânî, *el-Evâ'il*, 48 (Hadis No: 16).

gerçekleştiren Hz. Âdem'in oğlu kim? Sorusuna kaynaklar nasıl cevap veriyor. Tevrat'a göre (Tekvin, 4/1-2) Kâbil Hz. Âdem ile Havvâ'nın ilk, Hâbil ise ikinci oğludur. Hâbil koyun çobanı, Kâbil ise çiftçi olmuş, bir müddet sonra Kâbil toprağın mahsulünden, Hâbil de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından Rabbe takdim etmiş, fakat Rab Hâbil'in takdimesini kabul etmiş; Kâbil'inkine bakmamıştır. Buna çok öfkelenen Kâbil, Rabbin ikazına rağmen kardeşi Hâbil'i öldürmüştür. Yahudi literatüründe Kâbil'in Hâbil'i öldürmesine toprak kavgasının sebep olduğu da ileri sürülmüştür.¹⁹⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de ise bu olay şöyle aktarılır: *“Onlara Âdem'in iki oğluyla ilgili haberi hakkıyla oku. Hani her ikisi birer kurban sunmuşlardı, birinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen ötekine: ‘Seni öldüreceğim.’ demişti. Diğerisi ise şöyle demişti: ‘Allah, yalnız kendisinden korkanlardan kabul eder. Allah'a yemin ederim ki, sen beni öldürmek için bana el uzatsan da, ben seni öldürmek için sana el uzatacak değilim, ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş halkından olasın! Zalimlerin cezası budur.’ Bunun üzerine kurbanı kabul edilmeyenin nefsi kendisini, kardeşini öldürmeye teşvik etti ve onu öldürdü. Böylece zarara uğrayanlardan oldu”* (Mâide, 5/27-30). Hadislerde de, *“Haksız yere öldürülen hiçbir kimse yok ki onun kanından Âdem'in birinci oğluna bir pay ayrılmasın zira cinayeti adet edenlerin ilki odur”*¹⁹⁷ denilerek bu olaya atıfta bulunmuştur. Kur'ân'da, hadislerde ve müellifin bizlere aktardığı rivayette bu eylemi gerçekleştirmiş Hz. Âdem'in oğlunun ismi zikredilmemiştir.

Kur'ân'da nakledilen bu kıssa, İslâm tefsir ve tarih kitapları ile kısas-ı enbiya edebiyatındaki çeşitli rivayetlerde daha da detaylandırılmış ve bu detaylar çok sayıda mitolojik unsurla zenginleştirilmiştir. Ayrıca kıssada sözü edilen iki kişinin tarihsel kimlikleri hakkında da ittifak sağlanamamıştır. Bu kıssada amaç, muhatapların dikkatlerini kin ve haset gibi hasletler ile çok kere bu kötü hasletlerin sebebiyet verdiği haksız yere insan öldürme fiilinin Allah katında nefreti mucip bir fiil olduğu gerçeğine çekmektir. Nitekim Kâbil'in Hâbil'i öldürmesinden söz eden kıssa sona erdikten hemen sonra şöyle denilmiştir: *“Bu yüzden biz İsrailoğullarına bildirdik ki, cinayetin ve yeryüzünde fesadı yaymanın cezası olarak işlenmesi dışında bir kimse bir insanı*

¹⁹⁶ Ömer Faruk Harman, “Hâbil ve Kâbil”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 376.

¹⁹⁷ Buhârî, *Zübde'tü'l-Buhârî Tercümesi*, çev. Ömer Ziyaeddin Dağıstâni, (İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, 1967), 2: 568; Harman, “Hâbil ve Kâbil”, 14: 376-378.

öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur; ve yine bir kimse bir hayat kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur.¹⁹⁸

Müellifin eserinde İslâm öncesi peygamber evâil'lerine dair zikrettiği bir diğer rivayetler Hz. İbrahim ile ilgili olup “Misafirleri ilk ağırlayan”,¹⁹⁹ “İlk sünnet olan”,²⁰⁰ “İlk yaşlanan”²⁰¹ ve “Kıyamet günü giydirilecek ilk kişi”²⁰² başlıklarını taşımaktadır.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm tarafından en büyük ata olarak kabul edilen Hz. İbrahim ile ilgili Tevrat'ta ve genel olarak Yahudi dini literatüründe ayrıca Hıristiyan kültürü ile Kur'ân-ı Kerim ve sonraki İslâmi literatürde diğer birçok peygambere nispetle daha geniş mâlûmat bulunmaktadır.²⁰³ Hadislerde de Hz. İbrahim'in faziletine dair bilgiler yer almaktadır. Bir hadise göre insanlar kabirden kalktıklarında çıplak olarak haşredilecek ve kıyamet gününde elbise giydirilen ilk peygamber Hz. İbrahim olacaktır.²⁰⁴

İbn Sa'd Hz. İbrahim ile ilgili eserinde şu bilgilere yer verir: İlk misafir ağırlayan, ilk “tirit” (et suyuna doğranmış ekmek) yemeğini yapan ve ilk defa (başında) beyazlık gören İbrahim'dir. İbrahim rabbinden hayır istedi; başının üçte ikisi beyaz oldu. İbrahim: “Bu nedir?” dedi. Kendisine, “Dünyada ibret, ahirette nurdur” denildi.²⁰⁵

İbrahim Halîlü'r-Rahman (a.s.) misafirlerin babası²⁰⁶ “Ebü'l-adyâf”²⁰⁷ diye anılırdı. Ayrıca Hz. İbrahim'in 120 yaşında iken Kaddum²⁰⁸'da Buhârî ise Hz. İbrahim

¹⁹⁸ Mustafa Öztürk, “Kur'ân, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/1 (2004): 147-164.

¹⁹⁹ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 139 (Hadis No: 1038); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 326 (Hadis No: 6); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 10 (Hadis No: 18); Harrânî, *el-Evâ'il*, 55 (Hadis No: 24).

²⁰⁰ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 139 (Hadis No: 1039); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 326 (Hadis No: 6); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 10 (Hadis No: 19); Harrânî, *el-Evâ'il*, 55 (Hadis No: 24).

²⁰¹ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 148 (Hadis No: 1075); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 326, 348 (Hadis No: 7, 203); Harrânî, *el-Evâ'il*, 55 (Hadis No: 24).

²⁰² Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 139 (Hadis No: 1037); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 348 (Hadis No: 205); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 11 (Hadis No: 20); Harrânî, *el-Evâ'il*, 117 (Hadis No: 96).

²⁰³ Ömer Faruk Harman, “İbrahim”, *DİA*, 1. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 266.

²⁰⁴ Buhârî, “Rikâk”, 45; Müslim, “Cennet”, 58; Harman, “İbrahim”, 21: 272.

²⁰⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1: 32.

²⁰⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1: 32.

²⁰⁷ Harman, “İbrahim”, 21: 271.

²⁰⁸ Kaddûm, Hz İbrahim'in sünnet olduğu köyün adıdır. Kelime Arapça'da keser anlamına da gelir. Bu sebeple “keserle sünnet oldu” şeklinde tercüme edilmektedir. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1: 32.

(a.s.)'ın 80 yaşında olduğu halde Kaddum köyünde sünnet olduğu²⁰⁹ hatta kendi kendini sünnet ettiği²¹⁰ rivayetleri, müellifin Hz. İbrahim ile ilgili Evâil bilgilerini destekler mahiyettedir.

Müellif “Emma bâ’du ifadesini ilk söyleyen”²¹¹ başlığıyla bu ifadeyi ilk söyleyenin Dâvûd (a.s.) olduğu rivayetini aktarır. İslâm tarihinde “Emma bâ’du” deyimine özellikle Hz. Muhammed’in (s.a.v.) irad ettiği hutbelerde rastlıyoruz ki bu konuyla ilgili kaynakların bizlere verdiği bilgiler şöyledir: *Tecrid-i Sarîh*’de “Hatibin Allah’a hamd-ü senâ ettikten sonra (emmâ ba’du) diyerek başlaması sünnettir” denilmektedir.²¹² Nevevî de vaazda, Cuma ve Bayram hutbelerinde (emmâ ba’du) kavlinin söylenmesinin müstehab olduğu görüşünü benimsemektedir.²¹³ Hutbenin sünnetlerini kaydeden fıkıh kitapları, bu kavlin kullanılmasının sünnet olduğu üzerinde durmamaktadır; Resulullah ise hutbelerinde bazen kullanmış, bazen de terk etmiştir.²¹⁴ Hutbede bu kavramın kullanılmasının sünnet veya müstehap olması bizim konumuzun dışında olmakla birlikte, Ebû Bekir b. Ebi Şeybe’den gelen rivayette: Hz. Dâvûd hurma yapraklarından zenbil yaparken bir yandan da insanlara hutbe irad ederdi²¹⁵ bilgisi Dâvûd’ un (a.s.) zanaat sahibi olmanın yanında peygamberlik vazifesini yaptığı gerçeğini hatırlatmaktadır. Peygamberlerin ortak görevlerinden olan tebliğ; haliyle peygamberleri gerek hutbe yoluyla gerek farklı metotlarla insanlara Allah’ın mesajlarını iletmeyi gerektirmiştir. Hutbe veya dini konuşmalarında peygamberlerin “Emmâ ba’du” ve benzeri ifadeleri kullanmaları mümkün görünmekle birlikte müellifin rivayetini esas alacak olursak bu ifadenin ilk defa Hz. Dâvûd tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşılabilir.

²⁰⁹ Zeynü’d-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtîfi’z-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Kâmil Miras, (Ankara: DİB Yayınları,1982), 9: 111.

²¹⁰ Harman, “İbrahim”, 21: 271

²¹¹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 147 (Hadis No: 1071); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 67 (Hadis No: 191); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 45.

²¹² ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 3: 83.

²¹³ Ebu Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, (Beirut: Mektebetü’l-Asriyye, 2007), 6: 156.

²¹⁴ Hasan Ali Görgülü, “Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/3 (1996): 212.

²¹⁵ İmam Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’an*, çev. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: 1997), 3:561; Mustafa Yıldırım ve Sümeyye Çelik, “Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/ 29 (2010): 82.

Müellif eserinde “Kendisi için ilk hamam otu yapılan kişi”²¹⁶ başlığıyla “Resulullah buyurdu ki: Kendisi için ilk olarak hamam otu yapılan ve ilk hamama giren Süleyman b. Dâvûd (a.s.)” rivayetine yer verir. Ebû Hilal el-Askerî *el-Evâil* adlı eserinde kendisi için ilk hamam otu ve sabun yapılan kişinin Süleyman (a.s.) olduğunu belirtir.²¹⁷

Müellif eserinde “Besmeleyi yazan ilk kişi”,²¹⁸ “Cebrail’in Resullullah’a vahiy getirdiğinde ilk Bismillah dediği yerler”²¹⁹ ve Tevrat’tan ilk indirilenin “Bismillahirrahmanirrahim”²²⁰ olduğu rivayetlerini aktarır.

“Besmele” veya “Tesmiye” (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ‘i (Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın ismiyle)²²¹ yazmak ve okumak anlamına gelen “Besmele” fiilinden bir masdar ya da menhût²²² bir kelimedir.²²³

Hûd sûresi 41. ayet’te Hz. Nuh kendisine iman edenleri gemiye çağırırken: “*Ve kâle’rkebû fihâ Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ (Allah’ın adıyla binin içine. Onun akışı da duruşu da Allah’ın adıdır...)*” (Hûd, 11/41) tabirini kullandığı ve daha sonra Neml sûresi’nin 30. ayetinde Hz. Süleyman’ın Sebe melikesine yazdığı mektuptan bahsederken: “*Mektup Süleyman’dandır, Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla başlamaktadır.*” tabiriyle besmelenin bu ayette bugün kullandığımız şekilde Hz. Süleyman tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Müellif 1072. bâb’da Bismillahirrahmanirrahim’i yazan ilk kişinin Süleyman (a.s.) olduğunu belirtir. Hûd sûresinde belirtildiği üzere kronolojik olarak daha önce yaşamış olan Hz. Nuh’un da Allah’ın adıyla başladığı görülür. Hz. Nuh, Hz. Süleyman ve Hz Muhammed’e inen

²¹⁶ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 140 (Hadis No: 1040); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 358 (Hadis No: 300); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 49 (Hadis No: 133); Harrânî, *el-Evâ’il*, 68 (Hadis No: 36).

²¹⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 286.

²¹⁸ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 147 (Hadis No: 1072); (İbn Ebu Şeybe ve Ebû Hilâl el-Askerî, Peygamber’in (s.a.v.) yazılarda evvela “bismikellahümme” diye yazdığını “Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ” ayeti inince “bismillah” yazdığını “innehu min Süleymane ve innehu Bismillahirrahmanirrahim” ayeti inince “Bismillahirrahmanirrahim” şeklinde yazmaya başladığını rivayet eder.) İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 343 (Hadis No: 158); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 69.

²¹⁹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 147-148 (Hadis No: 1073).

²²⁰ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 148 (Hadis No: 1074).

²²¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), 1: 65.

²²² Menhût: yontulmuş anlamlarına gelmekle beraber edebi sanatlarda bir kelimenin orijinalini bozarak kısaltılmış şeklidir. Ferruh Kahraman, “Besmele ile Fâtiha Arasındaki Münasebet”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 13/1 (2013): 57.

²²³ Kahraman, “Besmele ile Fâtiha arasındaki Münasebet”, 56-57.

vahyin kaynağı aynı olmakla birlikte her işin başında tüm peygamberlerin Allah'ın adıyla başlamış olmaları gayet mantıklı olmakla birlikte bugün besmeleyi kullandığımız son şekliyle ilk söyleyenin değil de bunu ilk defa Hz. Süleyman'ın resmi evraklarına yazdırmış olması mümkün görünmektedir.

Müellif 1073. Bâb'da Cebrail (a.s.) Hz. Resulullah'a (s.a.v.) vahiy getirdiğinde ilk "Bismillahirrahmanirrahim" dediği yerler başlığıyla İbn Abbas'tan şu rivayeti aktarır: Cibril (a.s.) Resulullah'a (s.a.v.) Kur'ân'la (vahiyle) geldiğinde, karşılaşmalarında ilk sözü "Bismillahirrahmanirrahim" olurdu. Cebrail (a.s.) ikinci kez "Bismillahirrahmanirrahim" dediğinde Resullulah (s.a.v.) "bir surenin bittiğini başka bir surenin başladığını anlardı".²²⁴ Bu konunun muhtevası ile ilgili İbn Abbas bir başka rivayetinde şunları aktarır: İbn Abbas diyor ki: Resulullah (s.a.v.) kendisine Bismillahirrahmanirrahim inene kadar sureleri birbirinden ayırmayı bilmiyordu. Bezzar buna ilaveten diyor ki: Bismillah inince peygamber efendimiz surenin bununla bittiğini anladı. Böylece başka bir sureye başlayıp yöneldi. Ashab: Biz besmele nazil oluncaya kadar, bir surenin ne zaman sona ereceğini bilemezdik.²²⁵ Bu rivayetlerden yola çıkarak Cebrail'in (a.s.) sadece Kur'ân ayetlerini getirmek için Hz. Peygambere gelmediğini Kur'ân'dan ayet getirme maksadıyla gelmişse bunun ilk habercisinin "Bismillahirrahmanirrahim" olduğu vahiy esnasında ikinci besmele dile getirilmişse bununla başka bir sureye geçilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin besmele bahsi 1074. Bab'da Tevrat'tan ilk indirilenin "Bismillahirrahmanirrahim" olduğu rivayetiyle son bulmaktadır. Hz. Musa'ya indirilen kitap olduğuna inanılan Tevrat, Kur'ân'da 16 ayette olmak üzere 18 defa geçmektedir. Bu ayetlerde zikredilen Tevrat'ın anlamı ve kapsamı açık değildir. Bu kavramın kullanıldığı ayetlerden, Tevrat'ın Beni İsrail'e indirilmiş bir kitap olduğu anlaşılmakla birlikte, hangi peygamber vasıtasıyla verildiği meselesi kapalıdır.²²⁶ İlahi kitap olduğuna inandığımız lakin tahrif olması nedeniyle kendisiyle ilgili detaylı bilgiye sahip olmadığımız bu kitabın ilk vahyinin ne olduğu bizce muğlak bir konu olarak görülmektedir.

²²⁴ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 147-148 (Hadis No: 1073).

²²⁵ Ebu Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebi Dâvûd ve Tercümesi*, Trc. İbrahim Koçuşlu, (İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1983), 1: 573; Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisaburî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, thk. Abdulkadir Ata, (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1990), 1: 355.

²²⁶ Baki Adam, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü", *Journal of Islamic Research*. 9:1-2-3-4, (1996): 167-168.

Müellif 1103. bab'da “Yeryüzünde yapılmış ilk mescit” başlığıyla şu rivayeti zikreder. Ebû Zerr (r.a.) şöyle dedi: “Ey Allah'ın Resulü! Yeryüzünde yapılan ilk mescit hangisidir? diye sordum. “Mescid-i Haram” dedi. Ben: “Sonra hangisi?” dedim. “Mescid-i Aksa” dedi. Ben “bu iki mescidin kuruluşu arasında ne kadar zaman vardır?” dedim. Dedi ki: Kırk sene vardır.²²⁷ Kur'ân-ı Kerim'de on beş yerde geçen Mescid-i Haram tabiriyle Kâbe, Kâbe'yi kuşatan ve ibadet için kullanılan alan, Mekke veya Mekke Haremi kast edilir. Harem-i Şerif terkibi Medine'deki Mescid-i Nebevi ve Kudüs'teki Mescid-i Aksâ için de kullanılmaktadır.²²⁸ “Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabet, Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan beyttir” (Âl-î İmran 3/96) ayeti yeryüzünde yapılan ilk mescidin Mescid-i Harâm olduğu rivayetini yüzde yüz desteklemektedir.

Mescid-i Harâm'ın manevi değeri ve fazileti hakkında çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Hz. Peygamber yeryüzünde ilk mescidin ve ziyaret edilmeye değer en önemli üç mescitten birinin Mescid-i Harâm olduğunu (diğerleri Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ), bundan dolayı burada yapılan ibadetin daha faziletli olduğunu belirtmiştir.²²⁹

Asıl adı Ârâmice Beth makdeşa, İbranice Beth ha-mikdaş ve Arapça Beytü'l-Makdis olup “Mukaddes ev” demektir. Müslümanların ilk kiblesidir.²³⁰ Ayette “*Bir kısım ayetlerimizi kendisine göstermek için, kulunu bir gece Mescid-i Harâm'dan, çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren O (Allah) yücedir*” (İsrâ 17/1) buyrulmuştur. İslâm âlimleri, Kur'ân'da el-Mescidü'l-Aksâ adıyla anılan ve çevresinin mübarek kılındığı belirtilen yerin Beytü'l-Makdis olduğu konusunda ittifak halindedir. Arapça aksâ “uzak” anlamındadır ve mabedin Mekke'ye uzaklığından dolayı bu ad verilmiştir. Burası hadislerde Mescid-i Harâm'dan sonra içinde insanların ibadet etmeleri amacıyla yapılan en eski ikinci mabettir.²³¹

²²⁷ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 156 (Hadis No: 1103); (İbn Ebu Şeybe, iki mescidin kuruluşu arasında kırk sene olduğu bilgisine yer vermez.) İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 348 (Hadis No: 200); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 58 (Hadis No: 163); Harrânî, *el-Evâ'il*, 49 (Hadis No: 17); ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 9: 127.

²²⁸ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mescid-i Harâm”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 273.

²²⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 10,40, “Fazlû's-Salat fi Mescidi Mekke ve'l-Medine”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 1-2, “Hac”, 105-110,415; Bozkurt ve Küçükaşçı, “Mescid-i Harâm”, 29: 273.

²³⁰ Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksa”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 268-271.

²³¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 10,40; Müslim, “Mesâcid”, 1-2; Bozkurt, “Mescid-i Aksa”, 29: 268-271.

Başta Yahudi ve Hıristiyanlar olmak üzere, bir süre Müslümanların da kiblesi olan ve bu yüzden her üç din mensuplarınınca da kutsal kabul edilen ve yeryüzünde inşa edilmiş ikinci mabet olan Mescid-i Aksa, Hz. Peygamber'in miraca çıkarken bütün peygamberlerle manen bulunduğu ve onlara imamlık yaptığı bir yerdir.²³²

Mescid-i Harâm ile Mescid-i Aksa'nın yeryüzünde ibadet etmek maksadıyla yapılmış birinci ve ikinci olma sıralamalarında herhangi bir ihtilaf görülmezken rivayetin son kısmı yani bu iki mescidin yapımı arasında kırk yıl oluşu düşündürücüdür. Bu sorunu çözmek için İslâm âlimleri şu görüşü uygun görmüşlerdir: Kabe'yi Hz. İbrahim'den önce Hz. Âdem inşa ettiği gibi, Mescid-i Aksâ'yı da Hz. Süleyman'dan çok önceleri Allah'ın velilerinden (veya Peygamberlerinden) biri inşa etti. Bu iki inşaat arasında kırk yıl geçmiştir.²³³ Bununla beraber, aradaki bu iki mescit arasındaki süre sorulunca o da “kesretten kinaye” olarak kırk yıl demiş olabilir.

2.1.2. İnsanlık Tarihini Genel Anlamda İlgilendiren Evâil Rivayetleri

Müellif *Kitâbü'l-evâil* adlı eserinde insanlık tarihini ilgilendiren genel konularla ilgili rivayetler de zikretmiştir. Gerek peygamberlerin gerekse insanlık tarihini ilgilendiren evâil'lerin Kur'ân ve Sünnet'le teyid edilenleri hariç bu evâil'lerin nispet edildikleri kişilere gerçekten ait olup olmadıkları hususu araştırmaya muhtaç bir konu olup bazılarının tespiti mümkün gibi görünmemektedir.

Müellif eserinin ilk bâbında “Allah'ın yarattığı ilk şey Kalem'dir”²³⁴ başlığına yer verir. Bu başlığın altında ki rivayeti şöyle nakleder: “Allah'ın ilk yarattığı şey, Kalem'dir, (Onu yarattığı zaman) ona yaz!” dedi. Kalem: “Ya Rab neyi yazayım?” dedi. Allah şöyle buyurdu: “Kıyamete kadar olacak bütün herşeyi (kaderi) yaz!”.

Sözlükte “kısaltmak, kesmek, yontmak” anlamına gelen kalm kökünden türemiş bir isim olup “yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli

²³² Ahmet Güç, “Yeryüzünde Üç Büyük Mescit”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5:5 (1993): 274.

²³³ İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1415/1995), 1: 696.

²³⁴ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 137 (Hadis No: 1030); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 341, 347, 355 (Hadis No: 141-142, 190, 271); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 5-6 (Hadis No: 1-3); Harrânî, *el-Evâ'il*, 38-39 (Hadis No: 3-4).

hale getirilen araç” demektir. Dini bir terim olarak “kainatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilahi kalem” diye tanımlanabilir.²³⁵

“Kalem” kelimesi Kur’ân’da bazı ayetlerde zikredilmekle birlikte başlı başına bir sureye isim olmuştur: “*Nûn, Kaleme ve satır satır yazdıklarına and olsun*” (Kalem 68/1), Kur’ân’ın ilk inen ayetlerinden biri olan “*O Rab ki, Kalemle yazmayı öğretti*” (Alak 96/4), “*Eğer yeryüzündeki ağaçlar hep kalem olsa, deniz de arkasından yedi deniz daha kendisine destek olduğu halde mürekkep olsa, yine de Allah’ın kelimeleri yazmakla tükenmez şüphesiz ki Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir*” (Lokman 31/27), “*Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini kur’a için atarlarken sen yanlarında değildin*” (Âl-i İmran 3/44) ayetlerinde kalem kelimesinin olduğu görülmektedir. Kur’ân’ın yanı sıra hadislerde de kalem kavramıyla ilgili bilgiler verilmiştir. “Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve artık bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur.”²³⁶ Hz. Peygamber mi’raca çıkınca meleklerle ait kalemlerin çıkardığı sesleri duymuş,²³⁷ kalemin insanlar hakkında yazdığı hususların asla değişmeyeceğine inanmak gerektiğini belirtmiş ve bütün insanlar birleşse bile Allah yazmadıkça hiçbir kimseye fayda veya zarar veremeyeceklerini söylemiştir.²³⁸ Ayrıca uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenlik çağına girinceye kadar çocuktan, akıllanıncaya kadar deliden ve bunaktan, uğradığı musibetten kurtuluncaya kadar da musibete uğrayandan kalemin kaldırıldığı ve onlar hakkında kalemin günah yazmayacağı bildirilmiştir.²³⁹

İslâmi literatürde ilk yaratılan varlığın ne olduğu konusunda geniş bir ihtilaf bulunmaktadır. Bu konuda her ilim erbabının meseleyi kendi bakış açılarından değerlendirdikleri görülmektedir. Bazı rivayetlerde ilk yaratılan varlığın kalem olduğu belirtilirken başka rivayetlerde Allah’ın ilk yarattığı şeyin akıl veya bir cevher olduğu bildirilmiştir. Akıl ve kalemin dışında ilk varlık olarak adı geçen varlıklar: “Nûr’i

²³⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Kalem”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 24: 243-244.

²³⁶ Müsned, V,317; Buhârî, “Kader”, 2; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16; Tirmizî, Tefsîrü’l-Kur’ân”, 67; Yavuz, “Kalem” 24: 244.

²³⁷ Buhârî, “Salât”, 1; Müslim, “İmân”, 263; Yavuz, “Kalem” 24: 244.

²³⁸ Müsned, 1, 293,307; Yavuz, “Kalem” 24: 244.

²³⁹ Yavuz, “Kalem” 24: 244.

Muhammedî, arş, su, kürsî, levh-i mahfuz, kâmiş, ruh, hava, rüzgar, aydınlık ve karanlık.”²⁴⁰

İlk yaratılan şeyin kalem olduğu söylenebilirse de, bunun ötesinde bu bilgilerle kalem hakkında kesin yargıya varılamaz. Çünkü; Kur’ân kalemin mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir ve bu konudaki rivayetler zayıf gözükmektedir. Ayrıca bu konu gayb sahasını da ilgilendirdiğinden kesin konuşmayı da mümkün kılmamaktadır.²⁴¹ Müellif eserinin 1031. bâbında “Allah’ın insanda yarattığı ilk organ (a’zâ) fercî²⁴², dir²⁴³ başlığıyla şu rivayeti aktarır. Allah’ın insanda yarattığı ilk organ (a’zâ) fercidir. Yaratılışı tamamlanınca ona dendi ki: “Yalnızca helal olana yaklaş.” Süyûtî *el-Vesâil*’de bu konuyla ilgili şu rivayeti aktarır: “Allah’ın insanda yarattığı ilk organ fercidir. Sonra ona dendi ki: ‘Bu benim sana emanetimdir, sakın onu haktan başkasına katma, karıştırma.’”²⁴⁴ Resulullah’ın Ebû Zerr ile geçen bir diyalogunda Resulullah Ebû Zerr’e şunu söyler: “Sen hayat maddesini yerli yerine (eşinin döl yatağına) akıt, onu haram rahme boşaltma.”²⁴⁵ Evlenme ve aile hayatı eşlerin hem düzenli ve meşrû tarzda cinsel ihtiyaçlarını karşılmasına, birbirlerine maddî ve mânevî destek olarak hayat arkadaşlığı kurmasına, canlıların tabiatlarında saklı bulunan “neslini devam ettirme” güdüsünü en tabii ve mâkul biçimde karşılıyor olmasına vesile olduğundan çok yönlü yarar ve hikmetler taşır.²⁴⁶ Aile neslin devamı için toplumun en önemli kurumudur. Aile bir kadın ile erkeğin ortaklaşa kurdukları meşrû ilişkiler yaşayabildikleri alandır. Toplumun sağlıklı olması toplumu oluşturan ana yapı ailenin sağlıklı olmasına bağlıdır. Yüce Allah yarattığı insanı çoğalma sevgisi vermenin yanında kendisine bu sevgiyi, arzuyu yerine getirebilme kabiliyeti de bahşetmiştir. Yukarıda müellifin eserine aldığı rivayet bu arzuyu gerçekleştiren insanın

²⁴⁰ Mehmet Özşenel, “İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivayetler”, *Divan Dergisi*. 1/4 (1998): 171-189.

²⁴¹ Ahmet Yıldırım, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (Isparta, 19-20 Nisan 2001), 197-198.

²⁴² Ferç: Kadının (Araplarda erkeğin de) avret yeridir. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2003), 424.

²⁴³ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 137 (Hadis No: 1031); (İbn Ebu Şeybe ve Harrânî, “Allah’ın Âdem’de ilk yarattığı başıdır” rivayetine yer verirler.) İbn Ebu Şeybe, *el-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 345 (Hadis No: 179); Harrânî, *el-Evâ'il*, 43 (Hadis No: 8).

²⁴⁴ *Kitabu'l-Evâil*, 44.

²⁴⁵ *Müsned*, 5: 168-169; Ali Rıza Demircan, *İslâm'a Göre Cinsel Hayat*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 56-57.

²⁴⁶ “Aile Hayatı”, *İlmihal II İslâm ve Toplum*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 195.

bunu helal ve meşru yollardan gerçekleştirmesine yönelik bir uyarı niteliğinde değerlendirilebilir.

Müellifin eserinde doğrudan insanlık tarihi ile değil de İslâm öncesi Arabistan toplumunun dini hayat tarihi ile ilgili rivayetlerinde incelenmesi bu bölümde gerçekleştirilmiştir. Bu rivayetlerden biri: “Hz. İbrahim’in dinini değiştiren, Bahîre ve Sâibe âdetlerini başlatan ilk kişi”²⁴⁷ başlığıyla müellif Arabistan’da “Bahîre ve Sâibe”²⁴⁸ âdetlerini başlatan ve Hz. İbrahim’in getirdiği dini değiştiren ilk kişinin: Amr b. Luhayy b. Kam’a b. Hindif b. Huzâ’a olduğunu ifade eder.

Yaşadığı devir hakkında bilgi bulunmayan Amr b. Lühayy’in bir iş için gittiği Belkâ yöresindeki Meâb’da (Moab) Amâlîka kabilesinin putlara taptığını görmüş, ilk defa karşılaştığı bu manzara karşısında hayrete düşerek bunların mahiyetini sormuştu. Amâlîkalılar da bu putların insan şeklinde yapılmış ilâhlar olduğunu ve bunlara taptıklarını söyleyince Arabistan’a götürmek üzere bir put istemişti. Bunun üzerine Amâlîkalılar ona kırmızı akikten yapılmış Hübel (veya Menât) adlı bir put vermişlerdi. Amr da bu putu Mekke’ye getirip Zemzem Kuyusu’nun üst tarafına, Kâbe’ye yakın bir yere koymuş ve herkesi ona tapınmaya çağırmıştı. Başka bir rivayete göre Amr adı geçen putu el-Cezîre’deki Hît şehrinde getirmiştir. O tarihten itibaren halk Hz. İbrâhim’in tebliğ ettiği Hanîf dinini bırakarak putperestliği ve çok tanrıcılığı (politeizm) benimsediği için bu hadise Araplar’ın İslâmiyet’ten önceki tarihlerinde bir dönüm noktası sayılır.²⁴⁹

Cehennem ateşinin bazısı bazısına (şiddet-i hararetle) kahru galebeye çalışıyordu. Cehennemde Amr b. Lühayy’ı da gördüm. Bu Amr, (putlar namına) develeri adak olarak salıverirdi. (Putlara böyle kurban nezrini en önce o koymuştu).²⁵⁰

“Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi

²⁴⁷ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 141-142 (Hadis No: 1050); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 326, 337 (Hadis No: 8, 98); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 34-35 (Hadis No: 83); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 49.

²⁴⁸ Bahîre: Beş batın doğuran ve beşinci yavrusu erkek olan deveye denirdi. Ehl-i cahiliye bu anaç devenin kulağına da parmak suretiyle bir en vurup salı verirdi. Bundan sonra ne kullanılırdı ne sütü sağılırdı. Sâibe: Nezir edilerek başıboş salıverilen ve bir daha hiçbir şekilde kullanılmayan devedir. (ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4: 245-246.)

²⁴⁹ Abdülkerim Özaydın, “Amr b. Lühayy”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 87-88.

²⁵⁰ ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4: 243-244.

uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar” (Maide 5/103)

Kurûn-ı kadîmenin bütün câhiliye âdetleri ile mücadele ederek ortadan kaldıran ve yerine şuurlu ve nurlu bir medeniyet âlemi yaratan İslâm dini, (bahîre, sâibe, vasîle ve hâm) gibi ibtidâî insanların hayallerinde uyanan ve bir ucu şirke varan bu nevi‘ cahiliyet adetlerini de ortadan kaldırmıştır.²⁵¹

İslâm öncesi Arabistan toplumunun dini hayat tarihi ile ilgili rivayetlerden bir diğeri ise; “Kilab b. Mürre’den sonra Kâbe’nin (duvarlarını) yükselten ilk kişi”²⁵² başlığıyla bu kişinin Kusay b. Kilab olduğunu naklede.

İbn İshâk der ki: “Ka’b b. Lüeyy’in; Mürre, Adıyy ve Husaysa adında üç oğlu dünyaya geldi. Mürre’nin de; Kilâb, Teyme ve Yekaza adında üç oğlu doğdu. Bu üç çocuktan her birinin annesi ayrıdır. İbn İshâk der ki: Kilâb’ın, Kusayy ve Züheyr adlı iki oğlu dünyaya geldi. Bu ikisinin annesi, Fâtıma binti Sa’d b. Seyel’dir. Fâtıma’nın babası Sa’d b. Seyel, Yemen’de yaşayan ve Beni Dîl b. Bekr b. Abdumenât b. Kinâne’nin anlaşmalısı olan Cu’seme el-Esd Kabilesi’ndeki duvarcılardandır.”²⁵³ İbn Sa’d, Seyel’in ilk defa Kabe’nin duvarlarını inşa eden olduğu bilgisini aktarır.²⁵⁴

Mekke hâkimiyetini elde etme konusuyla ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte neticede Mekke’de hâkimiyet Kusayy’ın şahsında Kureyş kabilesine geçti. Kusay, Mekke dışında yaşayan Kureyş kabilesinin kollarını birleştirerek Mekke’ye yerleştirdi. Kureyş’in Mekke ve civarındaki hâkimiyetini güçlendirdi. Kâbe’yi tamir ederek hac menâsikini düzenleyen Kusay, Cürhümlüler’in yerinden söküp gömdükleri Hacerülesved’i Kâbe’deki yerine koydu.²⁵⁵

Kusay; “İslâm’ın zuhûrundan önce Mekke’yi daha yaşanılır, güvenilir bir şehir haline getirmiştir. Kusay’ın geleneksel olarak Kâbe’nin görevlilerini tespit ederken oluşturduğu Dâru’n-Nedve’nin, Mekke’deki ilk siyâsî yapılanmayı oluşturmuş; meclis benzeri bir görevi üstlenen Dâru’n-Nedve’de Mekke’nin bürokrasisi teşkil edilmiştir.

²⁵¹ ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4: 246.

²⁵² Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 146 (Hadis No: 1066); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 28 (Hadis No: 66).

²⁵³ İbn Kesir, *Hiz. Peygamber (s.a.v.)’in Hayatı (es-Siretu’n-Nebeviyye)*, çev. Hanifi Akın, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014), 98.

²⁵⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 1: 51.

²⁵⁵ Ali Osman Ateş, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 16: 460-461.

Kusay'ın organize ettiği bu sistem, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında da etkinliğini korumuş ancak Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte bürokrasi, asabiyetten uzak, liyâkatlı kimselerin görev aldığı bir kurum haline dönüşmüştür.”²⁵⁶

2.2. Asr-ı Saadet Dönemi Evâil Rivayetleri

2.2.1. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Dünya Hayatıyla İlgili Rivayet Edilen Evâiller

İslâm Medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren özellikle Hz. Peygamber'in hayatı ve İslâm'ın başlangıç yılları ile ilgili ilklerin kimler/neler olduğunu bilme çabası birçok açıdan oldukça önemli bir mesele olmuştur. Müslümanlar Hz. Peygamber'in biyografisi ve O'nun günlük hayat ve toplumsal yapı ve hukuka getirdiği yenilikler ile ilgili ilklerle meşgul olmuştur.²⁵⁷

Müellifin Asr-ı saadet dönemine dair eserinde zikrettiği rivayetleri peygamberlik dönemi ve ahiret hayatına dair rivayetler olarak sınıflandırmıştı. Bu rivayetlerin konu ve kronoloji anlamında bir sıralama gözetmeksizin eserde yer aldıkları görülür. Müellifin Hz. Peygamber'den dünya hayatına dair zikrettiği ilk rivayet “İlk musafaha eden”²⁵⁸ başlığıyla zikredilmiştir. Burada geçtiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Size Yemen halkı geldi, onlar kalpleri en yumuşak olan insanlardır. El sıkma ile selamlama âdetini ilk başlatan onlardır”. Burada Resulullah'ın (s.a.v.) Yemen halkı için kalplerinin yumuşak olmaları yönlerine dair bir tespit ve değerlendirmede bulunduğu görülür.

İnsanların genelde dostluk, sevgi, anlaşma, tebrik, bağlılık gibi duyguların ifadesi olarak el sıkışmaları birçok kültürde mevcut bir uygulamadır. Tokalaşmanın Arapça karşılığı olan musâfaha “bir şeyin yan tarafı” anlamındaki safh kökünden türemiştir. Selamlaşmanın bir parçası sayılan tokalaşma Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan âdâb-ı muâşeret kaidelerindedir. İslâm kültür tarihinde tokalaşmanın çok eskiden beri var olduğu belirtilir ve ilk tokalaşma âdeti Hz. İbrahim'e dayandırılır.²⁵⁹ Hz. İbrahim'in tokalaşma âdetini başlatan ilk kişi olması yukarıdaki rivayetle arasında

²⁵⁶ Cahit Külekçi, “Mekke'nin Siyasal Yapısının Oluşum Sürecinde Kusay b. Kilâb”, *Şarkiyat Mecmuası*. 1/24 (2014): 116.

²⁵⁷ Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*, 54.

²⁵⁸ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 140-141 (Hadis No: 1046); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 13 (Hadis No: 26).

²⁵⁹ Nebi Bozkurt, “Tokalaşma”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 217-219.

bir çelişkinin olduğunu göstermez. Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı dönem ve o günün şartlarıyla kalplerinin yumuşaklığı ile övdüğü Yemen halkının tokalaşmak suretiyle sergiledikleri inceliklerinin o gün ve şartlar için ilk ve emsal olduğu düşünülebilir.

Müellifin bir sonraki bâbda zikrettiği rivayet “Peygamber'in nübüvveti konusunda ilk ortaya çıkan şeyler”²⁶⁰ başlığının altında şunları aktarır: Hz. Aişe (r.anha) buyurdu ki: Resulullah'a (s.a.v.) vahiy ilk önce uykuda gördüğü sadık rüyalarla başlamıştır. Gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi aynen çıkardı.

İbn Sa'd, Kureyş'in Kabe'yi yıkıp yeniden yapması sürecinde o vakitler otuz beş yaşında olan Resulullah'ın (s.a.v.) onlarla birlikte taş taşıdığını, oradakilerin bu iş esnasında peştemallarını boyunlarına koyup taşları omuzladıklarını, Resulullah da (s.a.v.) böyle yapınca Resulullah'a (s.a.v.) “Avret yerlerini ört!” şeklinde nida gelince birden yere yığıldığını, bunun ona yapılan ilk nidâ olduğunu belirtir.²⁶¹ İbn Sa'd Hz. Aişe'den (r.anha) gelen yukarıdaki rivayeti aynen eserinde zikreder. Resulullah'a (s.a.v.) ilk gelen vahiy doğru çıkan rüyalar şeklindeydi. Resulullah (s.a.v.) hiçbir rüya görmezdi ki, şafağın sökmesi gibi doğru çıkmasın (Aişe dedi ki:) bir müddet böyle devam etti. Sonra yalnızlık kendisine sevdirdi. Hiçbir şeyi yalnızlık kadar sevmezdi. Hira Mağarası'nda yalnız kalırdı ailesine dönmeden birçok gece orada ibadet ederdi. Sonra Hatice'ye döner ve azığını alırdı. Ta ki Hira mağarasında iken bir gece ansızın Hak ona gelinceye kadar.” Bir sonraki rivayette konuyla bağlantılı olarak “Kur'ân'dan O'na ilk nazil olan”²⁶² başlığıyla şu rivayeti nakleder: Ebu Seleme dedi ki: Cabir b. Abdullah'a sordum: Kur'ân'dan ilk indirilen nedir? Dedi ki: “Ey örtüsüne bürünen” ayetidir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ilk olarak hangi ayetler indirildi. Alâk sûresi'nin ilk beş ayeti mi? Yoksa Müddessir sûresinin ilk beş ayeti mi? Abû Hatim'e göre:

²⁶⁰ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 141 (Hadis No: 1047); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 39 (Hadis No: 99-100); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, 71-72; (Harrânî ayrıca Resulullah'a inzivanın sevdirdiği rivayetini ilave eder.) Harrânî, *el-Evâ'il*, 71 (Hadis No: 40); İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1994) 1: 310-311.

²⁶¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1: 132.

²⁶² Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 141 (Hadis No: 1048); (İbn Ebu Şeybe Kur'ân'dan O'na ilk nazil olanın Alak sûresi olduğunu rivayet eder.) İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 334-335 (Hadis No: 81-84); (İbn Ebû Asım, 29. rivayette ilk Müddessir sonra Alak nazil oldu, 102. Rivayette ise ilk olarak Alak sonra Kalem ve Müddessir surelerinin nazil olduğu bilgisini aktarır.) İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 14-15, 40 (Hadis No: 29, 102); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, 71-72; Harrânî, *el-Evâ'il*, 72-73 (Hadis No: 41-44); İbn-i Hişam, O'na ilk indirilenin Alak sûresinin ilk beş ayeti olduğu bilgisini verir (İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1: 313).

Peygamber'e ilk olarak hangi ayetlerin indiği konusunda iki tür rivayetin nakledilmesi hadis sanatında meleke, maharet ve derinlik sahibi olmayan kişileri yanılgıya düşürmüştür. "Resulullah'ın (s.a.v.) Cebrail'le olan ilk buluşmasında Alak sûresinin ilk beş ayeti, Hira Dağı'ndaki halvetinde yaşadığı bu olayın hemen ardından evine dönerken ise Müddessir sûresinin ilk beş ayeti indirilmiştir"²⁶³ görüşünü isabetli bulmakla birlikte bu durumun konuya açıklık getirdiği görülmüştür.

Müellif eserinde "Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) öğrettiği ilk şey"²⁶⁴ başlığıyla zikrettiğine göre Hz. Peygamber'e ilk öğretilen abdesttir. Abdesti bitirince bir avuç su alıp fercine (edep yerine) serptiği de rivayet edilmektedir. İslâm tarihinde abdest ayeti (Maide 5/6) Medenî olmasına karşın Cebrail'in Hz. Peygamber'e öğrettiği ilk şeyin nasıl abdest olabileceği, hatta namazın Mekke'de Miraç gecesi farz kılındığı durumunu da varsaydığımızda müellifin rivayetinin açıklama gerektirdiği düşünülmektedir. Müslüman âlimler abdestin Cebrâil'in öğretmesiyle Mekke'de namazla birlikte farz kılındığını, zikredilen ayetin de mevcut bir hükmün ehemmiyetine binaen teyit ve takriri niteliğinde olduğunu kabul ederler.²⁶⁵

Müellif eserine ashaba dair evâil rivayetleri ile devam etmektedir. "Allah yolunda ilk oku atanın Sa'd b. Ebi Vakkas"²⁶⁶ olduğunu belirtir.

İbn İshâk der ki: Resulullah (s.a.v.) Medine'deki ikameti esnasında Ubeyde İbnu'l-Hâris'i aralarında Ensâr'dan hiçbir kimse bulunmaksızın (sadece) muhacirlerden altmış ya da seksen süvarinin başında gönderdi, yürüyüp nihayet Seniyyetü'l-Mürre'nin alt tarafında bulunan Hicaz'daki bir suya ulaştı. Burada Kureyş'ten büyük bir toplulukla karşılaştı. Aralarında bir savaş meydana gelmedi. Yalnız Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.), o gün bir ok attı. Bu, İslâm tarihinde Allah yolunda atılan ilk ok idi.²⁶⁷

²⁶³ Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi (tahlil ve tenkit)*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 187.

²⁶⁴ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 141 (Hadis No: 1049); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 18-19 (Hadis No: 38); İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1: 325.

²⁶⁵ Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi*, 245.

²⁶⁶ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 143 (Hadis No: 1056); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar*, 8: 331, 334, 340 (Hadis No: 51, 77 129); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 20, 43 (Hadis No: 43, 112); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, 147; Harrânî, *el-Evâ'il*, 76 (Hadis No: 48); İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, ed. Ahmet Hikmet Ünal, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 12:476.

²⁶⁷ İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkas", *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 372.

Müellif “Allah yolunda ilk kılıcını çeken”²⁶⁸ başlığıyla bu ilki gerçekleştiren Zübeyr b. Avvam olduğunu nakleder. Zübeyr b. Avvam, Hz. Peygamber’e ilk iman edenlerden ve cennetle müjdelenen on sahâbîden biridir. Ok atmayı, kılıç kullanmayı ve ata binmeyi öğrenerek yetişen Zübeyr; Mekke döneminde İslâm adına ilk kılıç çeken kişi oldu. Evinde istirahat ederken dışarıdan gelen, Hz. Peygamber’in müşrikler tarafından öldürüldüğüne dair seslerle uyanmış; hemen kılıcını kuşanıp dışarıya fırlamış, yolda Resul-i Ekrem’le karşılaşmış, telaşının sebebini soran Resul-i Ekrem’e durumu anlatınca onun duasını almıştı.²⁶⁹

Müellif “Muhacirlerden Medine’ye ilk hicret edenin”²⁷⁰ ve “Resullulah’ın Medine’ye gelişinden önce insanları ilk toplayanın”²⁷¹ Mus’ab b. Umeyr olduğu rivayetini aktarır. İbn İshak, ilk Müslümanlardan Mus’ab b. Umeyr’in (r.a.) II. Akabe heyetiyle beraber; Urve b. Zübeyr ve Vâkıdî ise II. Akabe biatinden hemen sonra Evs ve Hazrec’lilerin bir mektupla Kur’ân öğreticisi talebi üzerine Resullullah (s.a.v.) tarafından Medine’ye gönderildiğini bildirir. Böylece Mus’ab b. Umeyr (r.a.) Medine’ye görevli olarak gelen ilk muhacir oldu.²⁷² Medine’ye gönderilmiş bu ilk muallimin insanları bir araya getirip toplaması bu durumun doğal bir neticesidir.

Müellif bir sonraki bâbda “İslâm’da Medine dışında Cuma namazı için toplanılan ilk yer”²⁷³ başlığıyla şu rivayeti nakleder: Medine dışında Cuma namazı için toplanılan ilk yer Bahreyn’de Abdü’l-Kays’a ait Cüvâsâ adı verilen bir köydür. Hicretten önce Cuma namazı Mus’ab b. Umeyr tarafından Medine’de kıldırılıyordu. Beyhakî ve başkalarının İbn Şihâb ez-Zuhrî’den onunda Mus’ab b. Umeyr’den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Mus’ab b. Umeyr’i Medine’ye gönderdiğinde o, Sa’d b. Muâz yurdunda konaklamış ve onlara -ki on iki kişi idiler- Cuma namazını kıldırmıştır.²⁷⁴ Cuma namazının hangi tarihte farz kılındığı konusunda iki rivayet

²⁶⁸ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 143 (Hadis No: 1057); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehadis ve’l-asar*, 8: 349 (Hadis No: 209); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 43 (Hadis No: 113); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 146; Harrânî, *el-Evâ’il*, 75 (Hadis No: 47); Canan, *Kütüb-i Sitte*, 12:475.

²⁶⁹ Mehmet Efendioğlu, “Zübeyr b. Avvam”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 44: 522; İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hayatı (es-Siretu’n-Nebeviyye)*, 787.

²⁷⁰ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 143 (Hadis No: 1058); Harrânî, *el-Evâ’il*, 80 (Hadis No: 56).

²⁷¹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 144 (Hadis No: 1059); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 21 (Hadis No: 47); Harrânî, *el-Evâ’il*, 79 (Hadis No: 54).

²⁷² İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 2: 94; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi*, 253.

²⁷³ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 1443 (Hadis No: 1060); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehadis ve’l-asar*, 8: 351 (Hadis No: 234); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 20 (Hadis No: 42);

²⁷⁴ Ali İhsan Pala, “Cuma Namazına Dair”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1/8 (2006): 289.

vardır. Birinci rivayete göre Mekke’de farz kılınmış, ancak müşriklerin engellemesi yüzünden fiilen edası hicrete kadar ertelenmiştir. İkinci rivayete göre ise Cuma namazı hicret sırasında farz kılınmıştır. Hz. Peygamber’in daha önce Müslümanların serbest oldukları bölgelerde Cuma namazı kılmalarını emretmesi, fiilen edasının farz kılınmasının hicret yılında vuku bulduğunu teyit etmektedir.²⁷⁵ Eserde yer alan rivayet “Bahreyn dolaylarında yaşayan ve Hz. Peygamber zamanında Müslüman olan büyük bir Arap Kabilesi” ile ilgili olup Buhârî ’nin de rivayet ettiği bir hadiste “Mescid-i Nebevi’den sonra içinde Cuma namazı kılınmasına müsaade edilen ikinci Mescid, Abdülkays oğullarının yaşadıkları Cüvâsâ şehrindeki camiidir.²⁷⁶

Müellif eserinde “Savaş hakkında inen ilk ayet”²⁷⁷ başlığıyla savaşla ilgili inen ilk ayetin Hac sûresinin 39. ayeti olduğu rivayetini nakleder. İslâm’ın yayılmaya başladığı Mekke ortamında mü’minler türlü eziyet ve kötülöklere maruz bırakılmalarına rağmen Müslümanlar Kur’ân silahıyla iktifa ederek İslâm’ı tebliğ etmek uğrunda bütün sıkıntılara tahammül gücü gösterdiler. Nihayet sıkıntılar öyle bir safhaya geldi ki, tebliğde bir durgunluğa yol açtı. İslâm’ı tebliğ etmek için yeni bir muhit aramak zorunda kalan Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah’ın izniyle mü’minlerle birlikte Mekke’den Medine’ye hicret etti. Hz. Muhammed’i öldürmek ve bütün Müslümanları kılıçtan geçirmek isteyen Mekkeli müşrikler Medine’de de Müslümanları rahat bırakmadılar. Nihayet düşmana karşı kuvvetle mukabele etmek hususunda Allah’tan izin çıkmıştı. İşte bir müdafaa hakkı olan savaşa izin veren ilk ayet budur.²⁷⁸

Müellif eserinde “İslâm’da kesilen ilk (el)”²⁷⁹ başlığıyla kesilen elin Müslüman ensardan bir kişiye ait olduğunu belirtir. Kurtubi tefsirinde bu konuda şunları nakleder: “Hırsızlık dolayısıyla cahiliye döneminde el kesme cezası uygulanmıştır. Cahiliye döneminde bu cezayı ilk hükme bağlayan kişi, el-Velid b. el-Muğire’dir. Yüce Allah

²⁷⁵ Hayrettin Karaman, “Cuma”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 85-89.

²⁷⁶ Buhârî, “Megâzî”, 69; Mustafa Fayda, “Abdülkays”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 248-249.

²⁷⁷ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 144 (Hadis No: 1061); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 24, 50 (Hadis No: 54, 137); Harrânî, *el-Evâ’il*, 93 (Hadis No: 72); İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 2: 126-127.

²⁷⁸ Musa Kazım Yılmaz, “Cihad Ayetleri ve İnsan Hakları”, *Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1/2 (1996): 13-32; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5: 492.

²⁷⁹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 145 (Hadis No: 1064); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannefi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 337 (Hadis No: 100); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 17-18 (Hadis No: 36); Harrânî, *el-Evâ’il*, 100 (Hadis No: 77).

da İslâmda hırsızın elinin kesilmesini emretmiştir.” Rasulullah’ın (s.a.v) İslâm döneminde, elini kestiği ilk erkek hırsız, el-Hıyar b. Adiy b. Nevfel b. Abdimenaf’tır. Kadınlardan ise, Mahzumoğullarından Süfyan b. Abdi’l-Esed kızı Mürr’e’dir. Hz. Ömer, Abdurrahman b. Semura’nın kardeşi olan İbn Semura’nın elini kesmiştir. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur.²⁸⁰

Müellif eserinde “Hz. Peygamber’den (Medine’ye) ulaştığı zaman duyulan ilk şey”²⁸¹ başlığıyla Abdullah b. Selam’dan şu rivayet nakledilir: “Resulullah (Medine’ye) ulaşınca insanlar hızlıca etrafında toplandılar. Ben de yanına gelenler arasındaydım. Ondan ilk duyduğum şeydu. Dedi ki: “Yemek yediriniz, selamı yayınız, akrabalarınızla irtibatı sürdürünüz ve insanlar uykudayken namaz kılınız ki esenlikle cennete giresiniz.”²⁸²

Resul-i Ekrem efendimize en çok sorulan sorulardan biri, hangi Müslüman veya hangi İslâmi özelliklerin daha hayırlı olduğu idi. Peygamberimiz bu sorulara çeşitli cevaplar vermiştir. Bunun sebebi, çoğu kere soran kimsenin ihtiyacının ne olduğunu bilmesidir. İslâm dininin yeryüzünde sağlamaya çalıştığı temel esaslardan biri, insanların birbirlerine karşı sevgi ve saygı duymalarıdır. Bunun için gerekli ve yararlı olan her şeyi dinimiz teşvik etmiştir. Selâm, barışıklığın, dostluğun, karşılıklı konuşmaya ve anlaşmaya hazır oluşun ilk göstergesidir.²⁸³ Yukarıda zikredilen rivayet Peygamber efendimizin Medine’ye varır varmaz insanlarla ilk diyalogunda insanları hayra teşvik eden, güzel ahlak üzerine tesis edilmeye çalışılacak yeni başlangıcın ilk düsturları şeklinde düşünülebilir.

Müellifin eserinde “İlk farz kılınan şeyin namaz olması bahsi”²⁸⁴ başlığıyla “namaz ilk ikişer rekat olarak farz kılındı akşam namazı hariç, sonra hazerde ziyade olundu, seferde olduğu gibi bırakıldı” rivayeti nakledilmiştir. Farsçada “tâzim için eğilmek, kulluk, ibadet” anlamına gelen namaz sözlükte “dua etmek, ibadet etmek,

²⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l Kur'an*, 6: 199.

²⁸¹ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 145-146 (Hadis No: 1065); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 338 (Hadis No: 115); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 33 (Hadis No: 79); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, 81.

²⁸² Tirmizi, “Kıyamet” 42; İbn Mace, “İkâmet”, 174, “Et'ime”, 1; İmam Nevevi, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 4: 416.

²⁸³ Nevevi, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 4: 409-415.

²⁸⁴ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 148 (Hadis No: 1076); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 354 (Hadis No: 260).

bağışlanma dilemek, yalvarmak” manalarındaki Arapça salât kelimesinin (çoğulu salavât) karşılığı olarak Türkçeye geçmiştir. Terim olarak salât tekbir ile başlayıp selamla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedeni ibadeti ifade eder.²⁸⁵ Şekli ve miktarı bilinmemekle birlikte, Kur’ân-ı Kerim namazın peygamberler silsilesinden kalma en köklü bir ibadet biçimi olup, geçmiş ümmetlerinde namazla emrolduklarını açıkça haber vermektedir. Bu ayetlerden hareketle namazın, Hz. Âdem’den bu yana devam edegelen ve Hz. İbrahim’in “İslâm” adını verdiği ve Hz. Muhammed’le (s.a.v.) en son ve en kâmil şeklini alan tevhid dininin temel ibadet biçimi olduğu söylenebilir.²⁸⁶ Müellifin eserine aldığı rivayetten hareketle üzerine duracağımız konu namaz’ın nübüvvetin ilk yıllarında kaç rekât olduğu ve hangi aşamalardan geçerek son halini aldığı konusudur. İbn Cerîr et-Taberî der ki: “Bu sene -yani hicretin birinci senesinde- söylendiğine göre ikamet/yerleşik hayat halinde kılınan namaz artırıldı. Üzerine iki rekât eklendi. Daha önce hem ikamet/yerleşik hayat halinde kılınan namaz ve hem de yolculuk namazı iki rekât idi. İkamet/yerleşik hayat halinde kılınan namaza iki rekâtın eklenmesi, Peygamber’in (s.a.v.) Medine’ye gelişinden sonra Rebûlahir ayının on ikinci gecesinden sonra olmuştur. Vâkıdî Hicaz ehli arasında bu hususta bir ihtilafın bulunmadığını ifade etmiştir.²⁸⁷ Aişe (r.anha) şöyle der: “Namaz ilk olarak farz kılındığında, iki rekât olarak farz kılınmıştır. Yolculuk halindeki namaz yine iki rekât olarak kaldı. Ama ikamet/yerleşik hayat halinde kılınan namaz artırıldı.²⁸⁸ Müellifin eserine aldığı rivayeti destekleyen bu bilgiler namazın İslâm’ın ilk yıllarında iki rekât olduğu Miraç hadisesi ile nihai şekline kavuştuğu söylenebilir.

Müellif eserinde “Uhud günü Ashabı tarafından aranırken Resulullah’ı tanıyan ilk kişi”²⁸⁹ başlığıyla şu rivayeti nakleder: “Kâ’b b. Malik: Uhud gününde Resulullah’ı (s.a.v.) ararken ilk bulan kişiyim. Onu miğferin altından gözlerinden tanıdım.”

Uhud gününde şeytan: “Muhammed öldürüldü.” diye bağırdı. Kâ’b b. Mâlik dedi ki: “Peygamber’i (s.a.v.) ilk tanıyan bendim. Miğferin altından gözlerini tanıdım.

²⁸⁵ M. Kamil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 350.

²⁸⁶ Hüseyin Certel, “Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiili Şart ve Rükunlarıyla Namaz”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/13 (1997): 329.

²⁸⁷ İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hayatı (es-Siretu’n-Nebeviyye)*, 300-301.

²⁸⁸ Buhârî, “Salât”, 1, “Taksiru’s-Salat”, 5; Müslim, “Salâtu’l-Musafirin”, 1/1685; Ebu Dâvud, “Salâtu’s Sefer”, 1/1198; Nesâî, Salât”, 3; İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hayatı (es-Siretu’n-Nebeviyye)*, 301.

²⁸⁹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 149 (Hadis No: 1078); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 19 (Hadis No: 40).

Avazım çıktığı kadar: ‘Bu, Allah’ın Resûlü’dür’ diye bağırdım. Bana susmam için işaret etti.”²⁹⁰

Kahramanlık gösterdiği ve on yedi yerinden yaralandığı Uhud Gazvesi’nde Kâ’b Resûllah’ın zırhını, Resûlullah da onun zırhını giyindi. Bu savaşta Hz. Peygamber’in öldüğü şayiasından sonra onu ilk defa Kâ’b gördü: “Müjdeler olsun ey Müslümanlar Resulullah yaşıyor!” diye bağırınca Resul-i Ekrem parmağını dudağına koyarak susmasını söyledi.²⁹¹ Birbirini destekleyen bu rivayetlere göre, Uhud günü Peygamber öldü şayiasını ortaya atan müşriklerin bu zannını Ka’b b. Malik çürütmüştür.

Müellif eserinde “İslâm’ı ilk kabul eden Ali b. Ebi Tâlib”²⁹², “Önce Hatice sonra Ali diyenler,”²⁹³ “İlk Müslüman Ebu Bekir”²⁹⁴ rivayetlerini ilk Müslüman olanlar bahsine ayırmış olup bu konudaki farklı rivayetleri nakletmiştir. Bir rivayette ilk Müslümanın Hz. Ali (r.a.) olduğunu belirtirken bir başka bâbta ilk Müslümanın Hz. Hatice (r.anha) olduğunu bir diğer bâbta ise ilk Müslümanın Hz. Ebu Bekir (r.a.) olduğunu nakletmektedir. İbn-i Hişam: “Hatice Allah’a ve Resulüne ilk iman edenlerden ve ondan gelen şeyleri ilk tasdik edenlerdendi.”²⁹⁵ İbn Sa’d: “Şüphesiz ki ilk Müslüman olan kimse Hatice’dir”²⁹⁶ rivayetinin yanı sıra “Allah Resulü (s.a.v.) ile beraber olanların ilki Ali’dir.” “Hatice’den sonra ilk Müslüman olan kişi Ali’dir”²⁹⁷, “Müslüman olan ilk kişi Ebu Bekir Sıddîk’tir”²⁹⁸ Tirmizî ve İbn Hibbân’ın *Sahih*’te Ebû Sa’id el-Hudrî’den rivayetle yazdıklarına göre Ebu Bekir şöyle söylemiştir. “Hilafeti ümmet içinde en çok hak eden ben değil miyim? İslâm’ı ilk kucaklayan ben

²⁹⁰ İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 3: 112; Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber’in (s.a.v.) savaşları: Kitâbü’l-meğâzî*, Çev. Musa Kazım Yılmaz, (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2014), 1: 286-287; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 2: 45.

²⁹¹ M. Yaşar Kandemir, “Kâ’b b. Mâlik”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 5.

²⁹² Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 149-150 (Hadis No: 1081); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 329 (Hadis No: 33); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 29-31 (Hadis No: 67, 69, 71); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 91; Harrânî, *el-Evâ’il*, 74 (Hadis No: 46); İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1: 326.

²⁹³ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 150 (Hadis No: 1082); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 328 (Hadis No: 28); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 32 (Hadis No: 74).

²⁹⁴ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 150 (Hadis No: 1083); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 328-329 (Hadis No: 31, 33); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 31 (Hadis No: 73); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 94.

²⁹⁵ İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1: 323.

²⁹⁶ İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1: 319; İbn Sâ ‘d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 10: 15.

²⁹⁷ İbn Sâ ‘d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3: 20-21.

²⁹⁸ İbn Sâ ‘d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3: 191.

değil miyim? Bunu ilk yapan ben değil miyim?²⁹⁹ Vâkîdî, arkadaşlarının³⁰⁰ Hz. Ali'nin (r.a.) peygamberlikten bir yıl sonra İslâm'ı kabul ettiği konusunda ittifak ettiklerini bildirir. İslâm'ı ilk olarak Hz. Hatice'nin (r.anha) kabul ettiği ittifakla kabul edilmiştir. Ondan sonra kimin ilk olarak Müslüman olduğu ise ihtilafıdır. İmâm-ı Âzam Ebû Hanife, bu ihtilafı, hür erkeklerden Hz. Ebu Bekir (r.a.), çocuklardan Hz. Ali (r.a.) kadınlardan Hz. Hatice'ye (r.anha) azatlı kölelerden Hz. Zeyd b. Hârise ve kölelerden Hz. Bilal-i Habeşî (r.a.) ilk olarak Müslüman olmuşlardır şeklinde uzlaştırır.³⁰¹

Müellif eserinde “Resulullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra ehlinden bana ilk kavuşacak sensin.”³⁰² rivayetiyle Ehl-i Beyt'ten Resulullah'a kavuşacak ilk kişinin Hz. Fâtıma (r.anha) olduğu belirtilir. Bu rivayet hadis ve tarih kaynaklarının da teyid ettiği bir rivayettir. İbn Sa'd: Nasr sûresi inince Resulullah (s.a.v.) Fâtıma'yı yanına çağırarak ona: “Ölümüm bana bildirildi.” dedi. Fâtıma dedi ki: “Ağlamaya başladım.” Bana: “Ağlama! Ailem içinde bana, ilk kavuşacak sensin.” dedi. Bunun üzerine gülmeye başladım.³⁰³ İbn Sa'd bir başka rivayette şunları aktarır: “Resulullah'ın (s.a.v.) yanında oturuyordum Fâtıma yürüyerek geldi. Yürüyüşü sanki Resulullah'ın (s.a.v.) yürüyüşü gibiydi. Resulullah (s.a.v.) ona: “Hoş geldin kızım!” dedi ve onu sağına veya soluna oturttu. Sonra kulağına eğilerek bir sır verdi. Hemen ağlamaya başladı. Sonra tekrar bir sır verdi. Hemen gülmeye başladı. Âişe (r.anha) dedi ki ona: “Böyle ağlamaya yakın bir gülme görmedim. Resulullah (s.a.v.) özel bir şeyler söyledi sonra ağladım. “Resulullah (s.a.v.) sana ne sırrı verdi.” dedim. Fâtıma (r.anha) “Onun sırrımı ifşa edemem.” dedi. Resulullah (s.a.v.) vefat edince ona sordum. Bana: “Resulullah (s.a.v.) dedi ki, ‘her yıl Cibril bir kez gelir ve benimle Kur’ân’ı tekrar ederdi. Bu yıl iki kez gelip tekrar etti zannedersem ecelim geldi. Senin için en iyi selef benim. Ailemden bana, ilk kavuşacak sensin’ dedi. Bunun üzerine ağladım sonra, ‘bu ümmetin kadınlarının veya âlemlerin kadınlarının efendisi olmak istemez misin?’ dedi. Bunun üzerine güldüm.” dedi. İbn Sa'd aynı rivayeti farklı senetlerle bazı

²⁹⁹ Celâleddin Süyûtî, *Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 50.

³⁰⁰ Vâkîdî, “Ashâbunâ” (arkadaşlarımız) ibaresiyle muhtemelen Medine Siyer ekolünü kastetmektedir; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi (tahlil ve tenkit)*, 198.

³⁰¹ Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi (tahlil ve tenkit)*, 198-199.

³⁰² Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 150-151 (Hadis No: 1085); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 353-354 (Hadis No: 248, 259); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 32, 54 (Hadis No: 77, 151); Harrânî, *el-Evâ'il*, 92 (Hadis No: 71).

³⁰³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2:198.

değişiklikler ile mesela: “Hz. Fâtıma’ya Meryem binti İmran’dan sonra cennet ehli kadınlarının seyyidesi olduğumu söyledi. Bundan dolayı güldüm.”³⁰⁴ rivayetlerini aktarır.

Müellif eserinde “İslâm’da ilk habs/hubs”³⁰⁵ başlığıyla şu rivayeti nakleder: Hz. Ömer kendisine ait arazisinin sadakası konusunda ilgili Peygamber’le (s.a.v.) istişare etmesi sonucunda Resulullah (s.a.v.) şöyle dedi: “istersen malın aslını habsset, semere ve gelirini ise yoksullara tasadduk et” şeklinde cevap vermiştir. İbn Ömer dedi ki: “Muhakkak ki bu İslâm’da sadakanın tasadduk edilmesinin ilk örneğiydi yani ilk hubs idi.” Sözlükte “durmak, durdurmak, alı koymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “bir malın maliki tarafından dini, içtimai ve hayri bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hukuki bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder. Fıkıh literatüründe vakıf kurumunu ifade etmek üzere “habs, hubus, ahbas, ihtibas, tahbîs, tesbil, sebîl” gibi kelimelerde geçmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de vakıf kavramını ve kurumunu doğrudan çağrıştıracak bir ifade yer almamakla birlikte Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok ayet Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur.³⁰⁶ Ebû Hureyre’den Resulullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “İnsan ölünce kendisinden bütün amalleri kesilir. Ancak şu üç şeyde amel kesilmeyip devam eder: “Sadaka-i Cârîye’den, faydalanılan ilimden ve kendisine dua eden bir evlattan.” Bu hadisteki “Sadaka-i Cârîye” ifadesi, akılcı ve devam edici sadaka manasınadır ki, bunun da en güzel örneği vakıftır. Âlim ve fakihlerimiz de böyle olduğuna hükmetmişlerdir.³⁰⁷ Sevilen şeylerden harcamayı teşvik eden ayetin nazil olmasına müteakiben harekete geçen sahâbilerden birisi Hz. Ömer oldu. Hz. Ömer (r.a.) çok sevdiği semğ isimli öz malı bir hurmalığı vakfetmek istediğini Resulullah’a bildirdi. Peygamberimiz (s.a.v.) Hz. Ömer’in arzusuna: “Bu hurmalığın aslını vakfet artık o,

³⁰⁴ Buhârî, “İsti’zan”, 43, “Meğazi”, 83, “Menakıb”, 25, “Fezâilu’l-Ashab”,12; İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hayatı (es-Siretu’n-Nebeviyye)*, 716-717; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 2: 251.

³⁰⁵ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 151 (Hadis No: 1087); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 35 (Hadis No: 84); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 121-122.

³⁰⁶ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 479-486.

³⁰⁷ Yusuf Ziya Keskin, “İslâm’da Vakıf ve Toplum Açısından Önemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/3 (1996): 182.

satılmaz, hibe edilmez, varis olunmaz, yalnız onun mahsulü layık olanlara infak edilir, yedirilir.” sözleriyle karşılık verdi. Hurmalığın gelirleri Allah yolunda cihad edenlere, esaretten kurtulmak isteyen kölelere muhtaçlara, misafirlere, yolculara ve vakf edenin yakın akrabasına şartlı idi.³⁰⁸

Müellif eserinde “Araplar’ın ensardan sonra ilk Müslüman olanları”³⁰⁹ başlığıyla; “Araplar’ın ensar’dan sonra ilk Müslüman olanları Yemen halkıdır, sonra Bahreyn halkı Abdülkays’tır” rivayetini zikreder. İbn Sa’d’a göre Hz. Nuh’un üç oğlundan biri olan Sam’ın çocukları Micdel’e, yerin göbeğine yerleştiler. O (bölge), Sâtidmâ’dan denize ve Yemen’den Şam’a kadardı,³¹⁰ bilgisini aktarır. Buradan yola çıkarak tarihçiler Yemen bölgesinin ilk sakinlerini Sâm ve nesli olarak görürler. İslâm öncesinde Mekke’ye yakınlığından dolayı kurulan siyasi ve ticari ilişkiler sayesinde Hicaz halkı Yemen hakkında kısmen bilgi sahibiydi. Yemenliler de bilhassa hac için gittikleri Kâbe vesilesiyle Mekke’yi ve Hicaz bölgesini tanıyorlardı. Onlar da Hz. Peygamber’in davetini açığa vurması üzerine Mekke’de yeni bir dinin ortaya çıktığını öğrenmişlerdi. Yemenlilerin İslâm’la gerçek anlamda tanışmalarının Medine’ye hicretten sonraki yıllara rastladığı anlaşılmaktadır. Yemen halkı İslâmiyetin doğduğu yıllarda sosyal açıdan parçalanmış ve ekonomik bakımdan zayıflamış durumdaydı. Kabile mücadeleleri sebebiyle tarihinin en güç dönemlerinden birini yaşıyordu. Diğer taraftan bölgede Yahudilik ve Hristiyanlık halk tarafından fazla ilgi görmemişti. Ahalinin çoğu hala putlara tapıyordu. Bununla birlikte Kabe kutsal bir mekan olarak tanınır ve hac mevsiminde ziyaret edilirdi. Bölgede Hz. İbrahim’den kalan inanç kalıntılarını benimseyen bir miktar Hanif’de bulunuyordu.³¹¹

Mes’ûdî, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hz. Ali’yi (r.a.) hicri 10 Ramazanda Hemdân Kabilesi’ne bir İslâm davet mektubuyla birlikte gönderdiğini, Hz. Ali’nin (r.a.) gayreti neticesinde Hemdân Kabilesi’nin tamamının aynı günde İslâm’ı kabul ettiklerini kaydeder. Aslında Mes’ûdî’nin bu ibaresini, büyük bir halk/millet (şa’b) mesabesinde olan Hemdân arasında büyük kitlesel ihtidaların olduğu şeklinde anlamak daha doğrudur. İbn Seyyidinnâs Malikî muhaddislerinden Ebu Muhammed Abdullah b. Ali el-Lahmi el-Endelüsi er-Ruşâtî’den: Hz. Ali’nin (r.a.) Yemen’e hicri onuncu

³⁰⁸ Veysel Kasar, “Vakıf Düşüncesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5 (1999): 300.

³⁰⁹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 152 (Hadis No: 1088); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 41 (Hadis No: 105).

³¹⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 1: 28.

³¹¹ Cengiz Tomar, “Yemen”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 401-406.

yılın ramazan ayında gönderildiğini, bunun neticesinde Hemdân Kabilesi'nin bir günde iman ettiğini, Hz. Ali'nin durumu bir mektupla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bildirdiğini, onun bu habere ziyadesiyle sevinip secdeye kapandığını: "Hemdân'a selam olsun!" buyurduğunu ve Yemen ahalisinin İslâm'a peş peşe koşuşup kabul ettiğini nakleder.³¹²

Hafız Beyhakî, Berâ' b. Âzib'in (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.v.) kendilerini İslâm'a davet etmek için Hâlid b. el-Velîd'i (r.a.) Yemen halkına gönderdi." Berâ' b. Âzib (r.a.) devamla der ki: "Hâlid b. el-Velîd (r.a.) ile beraber yola çıkanlar içerisinde bende vardım. Orada altı ay kaldık. Bu süre zarfında Hâlid b. el-Velîd (r.a.), onları İslâm'a davet ediyordu. Fakat onlar onun bu davetine icabet etmediler. Sonra Resulullah (s.a.v.), Ali b. Ebi Talib'i Yemen'e gönderdi ve ona Hâlid b. el-Velîd'i (r.a.) (Medine'ye) geri göndermesini emretti. Ancak Hâlid b. el-Velîd ile beraber bulunup da orada Ali b. Ebi Talib ile kalmak isteyen adamları da kendisinin yanında bırakmasını söyledi. Ben Ali b. Ebi Talib ile beraber orada kalanlardan oldum. Bir topluluğa yaklaştığımızda bize doğru çıkıp geldiler. Derken Ali b. Ebi Talib (r.a.) öne geçip bize namaz kıldırdı. Bizi tek saf halinde dizdi. Sonra karşımıza geçip bize Resulullah'ın (s.a.v.) mektubunu okudu, derken Hemdânlıların tamamı Müslüman oldular."³¹³

Mustafa Fayda, Taberi gibi bazı kaynaklarda Hâlid b. el-Velîd'in (r.a.) başarısızlığı sebebiyle yerine hicri onuncu yılın ramazanında Yemen'e Hz. Ali'nin gönderilişine ait rivayetlerin doğrudan doğruya Hemdân kabilesiyle ilgili olmadığını ve bu husustaki haberlerin Hz. Ali'yi yüceltmek için uydurulduğunu ifade etmektedir.³¹⁴

Müellifin rivayetinin devamına konu olan bir diğer kabile Bahreyn dolaylarında yaşayan ve Hz. Peygamber zamanında Müslüman olan Abdülkays (Beni Abdülkays)'tır.

Kabilenin atası olan Abdülkays'ın nesebi Adnân'a varır ve onda Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir. Abdülkaysoğullarının Hz. Peygamber ile temasları

³¹² Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi*, 682.

³¹³ İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, 665-666.

³¹⁴ Mustafa Fayda, "Hemdân", *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 27: 179-180.

ve Müslüman olmalarına dair haberler oldukça karışıktır. Başta Bahreyn olmak üzere Fırat kıyılarından Arabistan ortalarına kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmış bulunan bu kabile mensuplarından bazıları, güvenilir bir rivayete göre, Uhud gazvesi sırasında bir kervanla Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'le ilk defa o zaman görüşmüşlerdir.³¹⁵

Buhârî derki: “Abdülkays kabilesinin elçilik heyeti (Bahreyn taraflarından) Resulullah'ın (s.a.v.) yanına geldi. Resulullah (s.a.v.) onlara ‘Ey topluluk hoş geldiniz. (Allah) sizleri utandırmasın, pişmanlık vermesin!’ buyurdu.” Onlar: “Ey Allah'ın Resülü! Bizimle senin aranda Mudar müşrikleri var. Bu sebeple de biz sana ancak haram ayda gelebiliyoruz. Bize anlaşılır bir şeyler bildirsen de bunlarla amel etsek de cennete girsek ve böylelikle geride kalanlarımızı da davet edelim dediler...” bu hadisi Müslim'de bu şekilde rivayet etmiştir.³¹⁶

Hafız Beyhakî de şöyle rivayet etmiştir: “Resulullah (s.a.v.), (bir gün) sahabileriyle konuşurken bir ara onlara: ‘Şu taraftan bir süvari kafilesi gelecektir. Onlar, doğu halkının en hayırlısıdır!’ buyurdu. Bunun üzerine Ömer (r.a.), ayağa kalktı onlara doğru yöneldi derken on üç süvari ile karşılaştı. Onlara: hangi topluluktansınız diye sordu. Onlarda: ‘Abdülkaysoğulları kabilesindeniz’ dediler. Ömer (r.a.): ‘Bu memlekete sizi getiren şey nedir? Ticaret için mi geldiniz?’ dedi. Onlar: ‘Hayır, (ticaret için gelmedik)’ dediler.”³¹⁷

9-10/631-632 yılları içerisinde Yemen'de Abdülkaysoğullarıyla yaşanan bu temaslar bugüne kadar Araplardan kimsenin Müslüman olmadığı, ilk Müslüman olanların kendileri olduğu gerçeğe uygun görünmemekle birlikte bu rivayette kastedilenin, Medineli Müslümanların İslâm'a toplu girişlerine benzer bir şekilde büyük topluluklar halinde İslâm'a girmeleri olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif eserinde: “Şu iki şehirden hangisi daha önce fetholunacak: Kostantiniyye mi Roma mı?”³¹⁸ başlığıyla Resulullah'a o günün şartları çerçevesinde önemli bir yere sahip olan bu iki şehrin hangisinin daha önce feth olunacağı sorulmuş ve Resulullah Kostantiniyye'nin daha evvel fetholunacağı müjdesini şu rivayet ile

³¹⁵ Mustafa Fayda, “Abdülkays”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 248-249.

³¹⁶ İbn Kesir, *Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, 626.

³¹⁷ İbn Kesir, *Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, 626-627.

³¹⁸ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 152 (Hadis No: 1089); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 42 (Hadis No: 109);

nakletmektedir: “Abdullah b. Amr b. el-As'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e: ‘İki şehirden hangisi, Kostantınıyye mi Roma mı önce fetholunacaktır?’ diye sormuşlar. Resulullah (s.a.v.): ‘Herakl’in şehri, (yani Kostantınıyye) fetholunacaktır.’ buyurmuştur.”³¹⁹ Takdir edersiniz ki, büyük hedefleri büyük insanlar kovalar. Müslümanlar Hz. Peygamberin gösterdiği o günün iki süper gücünden birinin merkezini, İslâm'a açmayı hedeflerin ve şereflerin en büyüğü bilmişlerdir.³²⁰

Müellif eserinde “İslâm’da ilk tayin olunan emir”³²¹ başlığıyla şu rivayeti aktarır. Resulullah (s.a.v.) Abdullah b. Cahş b. Riab’ı seriyye için görevlendirdiği zaman, İslâm’da ilk tayin olunan emîr oldu. Hz. Peygamber’in halasının oğlu ve ilk seriyye kumandanı, Hz. Peygamber Dârü'l-Erkam’a sığınmadan önce, iki erkek kardeşiyle birlikte müslüman oldu. Habeşistan’a yapılan hicretlerin ikisine de katıldı, dönüşte Mekke’de bir müddet kaldıktan sonra ailesiyle birlikte Medine’ye hicret etti. Abdullah, Bedir ve Uhud savaşlarına katıldı. Uhud Savaşı’nda kahramanca çarpıştıktan sonra kırk yaşlarında iken şehid oldu.³²²

Hz. Peygamber hicretten on yedi ay sonra (Receb 2/Ocak 624), Batn-ı Nahle Seriyyesi veya Abdullah b. Cahş Seriyyesi diye de bilinen Batn-ı Nahle Seriyyesi’ni düzenledi.³²³

“Emirü'l-Mü'minin ünvanı – Ebu Ma'ser'e göre- ilk olarak h. 2 Receb'de meydana gelen Batn-ı Nahle Seriyyesi'nde Seriyye komutanı ashâb'tan Abdullah b. Cahş'a verilmiştir. Ebu Nuaym de Resulullah'ın (s.a.v.) emir olarak ilk defa Abdullah b. Cahş'ı (r.a.) tayin ettiğini belirtmiştir. Sa'd b. Ebi Vakkâs'ın (r.a.): “... O İslâm çağında tayin edilen ilk emir oldu” rivayeti de bu bilgiyi teyit etmektedir. Buna göre,

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, II, 176; Dârimi, Mukaddime 43; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 5: 329-330; İsmail Lütü Çakan, “Fetih Hadisi ve Akşemseddin'in Fetihteki Yeri”, *Akşemseddin Sempozyumu*, (Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, 1990), 159.

³²⁰ Çakan, “Fetih Hadisi ve Akşemseddin'in Fetihteki Yeri”, 162.

³²¹ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 152 (Hadis No: 1090); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 351 (Hadis No: 235); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 43 (Hadis No: 111).

³²² İsmail Lütü Çakan, “Abdullah b. Cahş”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 89-90.

³²³ Mustafa Fayda, “Batn-ı Nahle Seriyyesi”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 202-203.

Emirü'l-Mü'minin ünvanı ilk defa Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Abdullah b. Cahş'a (r.a.) verilmiştir.³²⁴

Müellif eserinde “Uhud günü hezimetinden sonra Resulullah'ın (s.a.v.) ashabından yanına dönenlerin ilki”³²⁵ başlığıyla söz konusu rivayette Uhud günü Ubeyde b. Cerrâh'ın (r.a.) gösterdiği yiğitlik ve fedakarlığı konu eder. Hicretten kırk yıl önce Mekke'de doğdu. Hz. Peygamber'in onuncu dedesi olan Fihri'de Resûlullah ile soyları birleşir. Benî Hâris kabilesinden olan Ebû Ubeyde, Câhiliye devrinde Mekke'de okuma yazma bilen birkaç kişiden biri olduğu için Kureyşliler kendisine değer verirdi. Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber'in İslâm'a davete başladığı ve henüz Dârü'l-Erkam'a girmediği günlerde Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla müslüman oldu.³²⁶

İbn Sa'd farklı rivayetlerle Uhud günü İslâm ordusunun çözülmeye, dağılmaya başladığı vakitlerde Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan onu korumaya çalışan sahabileri ayrı ayrı zikreder: [Dediler ki] Zübeyr b. el-Avvâm, Bedir'e, Uhud'a ve bütün seferlere Allah Resulü ile beraber katıldı. Onunla (s.a.v.) ile beraber Uhud'da sebat etti.³²⁷ Bir başka rivayette “...Abdurrahman b. Avf... insanlar geri dönüp kaçtıklarında O, Allah Resulü (s.a.v.) ile beraber sebat gösterip [yerinden ayrılmadı.]”³²⁸ [Dediler ki]: Sa'd insanlar kaçtığı zaman Uhud'da Allah Resulü (s.a.v.) ile beraber sebat etti.³²⁹ [Dediler ki]: Ebu Bekir Uhud'da insanların kaçtığı esnada Allah Resulü (s.a.v.) ile beraber sebat edenler arasındaydı.³³⁰ Talha, Allah Resulü (s.a.v.) ile beraber Uhud savaşına katıldı. O gün insanların kaçtığı sırada O, onunla beraber sebat edenler arasındaydı ve ölüm üzerine ona biat etmişti.³³¹ Sa'd b. Muâz, Uhud günü Resulullah'ın etrafından halkın dağıldığı sırada o yanında sebat etmiş³³², Âsım b. Sabit Uhud'da birçok insanın sırtını dönüp savaştan kaçtığı günde, ölünceye kadar Resulullah'ı (s.a.v.) savunmak üzere biat etmiştir.³³³ Sehl b. Huneyf

³²⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (Ankara: İmaj, 2003), 1: 471; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi*, 330; el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) savaşları: Kitâbü'l-meğâzî*, 1: 59-66; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2: 7, 3: 99.

³²⁵ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 152 (Hadis No: 1093); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 15 (Hadis No: 30).

³²⁶ Ahmet Önkâl, “Ebû Ubeyde B. Cerrâh”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 249-250.

³²⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 113.

³²⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 141.

³²⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 158.

³³⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 195.

³³¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 145.

³³² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 489.

³³³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 534.

Uhud savaşında orduda bir bozulma meydana geldiğinde sebat ederek ölünceye kadar Resulullah'ı müdafaa edeceğine dair kendisine biat edenlerdendir.³³⁴ Ayrıca İbn Sa'd Uhud günü Hz. Peygamber'in yanında sebat edenler listesinde el-Hâris b. Sımme³³⁵, Ebu Dücane³³⁶, el-Hubâb b. el-Münzir³³⁷, Üseyd b. Hudayr³³⁸ isimlerini zikreder. Müellifin eserine aldığı bu rivayeti İbn Sa'd'da eserinde zikreder Uhud günü Resulullah (s.a.v.) yanında sebat edenlerden birinin Ubeyde b. Cerrâh olduğunu Resulullah'ın (s.a.v.) yanağına batmış halkaları çıkarırken iki ön dişini kaybettiğini zikreder.³³⁹ İbn Sa'd ayrıca bu konuyla ilgili şu rivayeti de zikreder: rivayete göre Ukbe b. Vehb, Uhud savaşı sırasında parçalanan miğferin Allah Resülü'nün yüzüne saplanan iki halkasını çıkararak kişidir. Bu rivayetin zıttı olarak bu iki halkayı çıkarmanın Ebu Ubeyde b. Cerrâh olduğu da söylenmiştir. Bu çıkarma işlemi sonucunda Ebu Ubeyde'nin ön dişlerinden ikisi düşmüştür. Muhammed b. Ömer dedi ki: "Abdurrahman b. Ebü'z- Zinâd şöyle dedi: 'O iki halkayı ikisi birlikte yardımlaşarak çıkardılar.'³⁴⁰ Ebû Ubeyde Uhud Gazvesi'nde de yiğitlik gösterdi. İslâm ordusu dağıldığı zaman Resûlullah'ın etrafından ayrılmayan on dört kişi arasında o da vardı."³⁴¹ Vâkıdî ise Ubeyde b. Cerrâh ile ilgili yukarıda yer verilen rivayete eserinde yer verdikten sora şu bilgiyi de aktarır. Deniliyor ki: "Miğferin halkalarını Resulullah'ın (s.a.v) yüzünden çıkararak kişidir Ukbe b. Vehb b. Kelede'dir. Ona Ebü'l Yeser de denir. Bize göre en doğru olanda Ukbe b. Vehb b. Kelede'dir."³⁴²

Müellif eserinde "Necaşi'nin (Allah rahmet eylesin) imanından ilk zuhur eden"³⁴³ başlığıyla Necaşi'nin imanından ilk zuhur eden adaleti ve dinine karşı tavizsizliğidir, rivayetini aktarır. Habeşçe'de "hükümdar" anlamına gelen ve Batı dillerinde negus imlâsıyla yazılan negâsî kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan necâşî

³³⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 543.

³³⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 583.

³³⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 626.

³³⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 637.

³³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 672.

³³⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1: 281; İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, 372-373; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 478.

³⁴⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 616.

³⁴¹ Ahmet Önkâl, "Ebû Ubeyde B. Cerrâh", *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 249-250.

³⁴² el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları: Kitâbü'l-meğâzî*, 1: 297

³⁴³ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 153 (Hadis No: 1094); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 40 (Hadis No: 103).

Habeş kralları için kullanılan bir unvandır. Resûl-i Ekrem'in gıyabî dostluk kurduğu Necâşî'nin adının Ashame olduğu bilinmektedir.³⁴⁴

Müslümanlar çoğalıp İslâm güçlendiğinde ve bu durum halk arasında konuşulmaya başladığında; Kureyş kafirlerinden birçok insan, kendi kabilelerine mensup müminlere karşı çıkmaya başladılar. Onlara işkence yapıp onları hapsedtiler ve onları dinlerinden zorla çıkarmaya çalıştılar. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Yeryüzüne dağılın!” dedi. Onlar, “Nereye gidelim ya Resulullah?” dediler. Resulullah, “Şuraya!” diyerek eliyle Habeşistan'a işaret etti.³⁴⁵ İlk muhacirlerin, Habeşistan'ın Hıristiyan kralı tarafından iyi karşılanmış olduğu malumdur. İlk muhacir gurubun ardından diğerlerinin de hicret etmiş olması bunu açıkça göstermektedir. On beş kişilik ilk gruptan sonra daha büyük bir muhacir grubunun Habeşistan'a gittiği ve ferdi hicretlerle birlikte muhacirlerin sayısının yüz otuza yaklaştığı kayıtlarda yer almaktadır.³⁴⁶

Oraya gidenler dediler ki: “Habeş toprağına vardık, orada hayırlı bir komşu ile karşılaştık. Dinimizden emin idik ve Allah'a ibadet ettik. İşkence görmedik ve hoşumuza gitmeyen bir laf işitmedik.”³⁴⁷ Mekkelilerin Müslümanların iâdesini sağlamak üzere Habeşistan'a göndermiş oldukları heyetin talepleri, Necâşî Ashame'nin huzurunda İslâmiyet hakkında bilgi sunulmasına zemin hazırlamıştır.³⁴⁸ Necâşî Müslümanları dinledikten sonra kesin bir dil ile Mekkelilerin Müslümanların iadesi taleplerini red etmiştir. Kendisine sığınan mazlumlara karşı sergilediği bu tavır adaletinin en güzel yansımalarıdır.

Hicretin 7. Yılı Rebiülevvel ayında Resulullah (s.a.v.) Necâşî'yi İslâm'a davet eden bir mektup gönderdi. Mektup Necâşî'nin huzurunda okununca Müslüman oldu ve “Eğer ona gitmeye gücüm olsaydı giderdim.” dedi.³⁴⁹ Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubuna olumlu cevap veren Necâşî'nin farklı zamanlarda Medine'ye farklı gruplar gönderdiği ve bu grupların Hz. Peygamber tarafından sıcak karşılandığı görülür. Taberânî'nin eserine aldığı bu rivayet bizlere Necâşî Ashame'nin iman

³⁴⁴ Levent Öztürk, “Necâşî Ashame”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 476-477.

³⁴⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1: 191.

³⁴⁶ Levent Öztürk, “İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/4 (2001): 10-11.

³⁴⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1: 191.

³⁴⁸ Öztürk, “İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, 10-11.

³⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1: 195.

ettiğini kesin bir dil ile ifade etse de Necâşi'nin ne zaman Müslüman olduğu tartışmalı bir konu olmuştur.

Müellif eserinde “İslâm'da Medine'de dünyaya gelen ilk çocuk”³⁵⁰ başlığıyla İslâm'da hicretten sonra doğan ilk çocuğun Abdullah b. Zübeyr (r.a.) olduğunu aktarır. O, Kureyş Kabilesi'nin Esed b. Abdüluzâ koluna mensuptur. Babası aşere-i mübeşşere'den Zübeyr b. Avvâm, annesi Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır. Hicretin ikinci yılı Zilkade Ayında (Mayıs 624) Medine'de doğdu. Muhâcirlerin Medine'de dünyaya gelen ilk çocuğu olması dolayısıyla doğumu büyük bir sevinç uyandırdı ve adı Hz. Peygamber tarafından konuldu.³⁵¹

Bir sonraki rivayet bir önceki rivayeti tamamlar mahiyette olup “Hz. Peygamber' in damağından ilk lokmasını yiyen bebek”³⁵² başlığıyla Abdullah b. Zübeyr'e dair bir başka bir Evâil'i rivayet eder.

Buhârî, Esmâ b. Ebi Bekir (r.anha) Abdullah b. Zübeyr'e hamileyken şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ben, doğum yapma halim yaklaşmışken Mekke'den (Medine'ye doğru yola) çıktım ve Medine'ye vardım. Kuba'da konakladım Abdullah'ı Kuba'da doğurdum. Sonra onu (alıp) Resulullah'a (s.a.v.) getirdim. Resulullah (s.a.v.) onu kucağına aldı. Sonra biraz hurma (getirilmesini) istedi. (Hurma getirdiler) Hurma'yı ağzına alıp çiğnedi sonrada onu (oğlum) Abdullah'ın ağzına koydu. Böylece onun karnına giren ilk şey, Resulullah'ın (s.a.v.) tükürüğü oldu. Sonra ağzına biraz hurma sürdü, ona dua etti, mübarek olmasını diledi. (Oğlum) Abdullah hicretten sonra Müslümanlar içerisinde doğan ilk çocuk oldu.³⁵³

Müellif eserinde “Bedir gününde ensardan esir yakalayan ilk kişi”³⁵⁴ başlığıyla Bedir gününde ensardan esir yakalayan ilk kişi Hârise b. Nu'mân'dır, rivayetini aktarır. Hârise: “Resulullah (s.a.v.) ile beraber Bedir, Uhud, Hendek ve diğer tüm

³⁵⁰ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 154 (Hadis No: 1097); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-asar*, 8: 330 (Hadis No: 50); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 46, 58 (Hadis No: 121, 161); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, 152; Harrânî, *el-Evâ'il*, 87 (Hadis No: 66).

³⁵¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 145-146; İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siyretu'n-Nebeviyye)*, 299; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 192, 10: 64-65.

³⁵² Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 154-155 (Hadis No: 1098); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 45, 58 (Hadis No: 119, 160).

³⁵³ *Sahih-i Buhârî*, Menakıbu'l-Ensar 45, Akika 1; Müslim, Adab 26 (2146); İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siyretu'n-Nebeviyye)*, 299; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 6: 489-490;

³⁵⁴ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 155 (Hadis No: 1099).

gazvelere katılmıştır.”³⁵⁵ Vâkıdî Bedir’de Osman b. Abdüşşems’i esir aldığını kaydeder.³⁵⁶

Müellif eserinde “Bedir günü kendisinden uyku mahmurluğunun gittiği ilk kişi”³⁵⁷ başlığıyla Bedir gününde bir araya geldiğimizde (toplandığımızda) uyku mahmurluğundan ilk kurtulanın Resulullah (s.a.v.) olduğu rivayetini aktarır. Bedir Gazvesi’nde meydana gelen olayların bazısı, Uhud Gazvesi’nde de meydana gelmiştir. Örneğin (Bedir Gazvesi’nde olduğu gibi Uhud Gazvesi’nde) savaşın şiddetlendiği sırada mü’minleri hafif bir uyku bürümüştü. Bu da, Allah’ın yardımı ve desteği sayesinde mü’minlerin kalplerinin yatıştığını ve onların kendi yaratıcılarına tamamıyla tevekkül etmiş olduklarını ispatlayan bir delildir.³⁵⁸ “*O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu*” (Enfâl 8/11) ayet-i kerimesi müellifin rivayetini destekler mahiyettedir.

Müellif eserinde “Bi’r-i Maûne günü yaralanan ilk kişi”³⁵⁹ başlığıyla İslâm tarihinde Hz. Peygamberi fazlasıyla üzen bir vak’a ile ilgili rivayet aktarır. Resûlullah’ın (s.a.v.) göndermiş olduğu seriyyelerden biri, hicretten otuz altı ay sonra Safer Ayı’nda meydana gelen el-Münzir b. Amr es-Sâidi’nin Bi’rû Ma’ûne’ye gönderdiği seriyyedir. [Dediler ki:] Amir b Malik b. Ca’fer Ebû Berâ Mûla’ibûl-Esinne el-Kilabi, Resûlullah’ın (s.a.v.) yanına geldi. Ona hediyeler vermek istedi. Resûlullah (s.a.v.) onun hediyesini kabul etmedi ve ona İslâm’a girmeyi teklif etti. Ama Müslüman olmadı. Ancak ondan da uzaklaşmadı. Peygamber’e: “Kavmime arkadaşlarından bir grup göndersen ümit ederim ki, çağrına uyarlar ve sana tabii olurlar” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Ben göndereceğim ashâbıma Necidlilerin kötülük yapmalarından korkuyorum.” buyurdu. Ebû Berâ, “Herhangi birileri onlara ilişecek olursa ben onların hamisiyim.” dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) ensârdan kurrâ denilen yetmiş genci, el-Münzir b. Amr es Sâidî’nin liderliğinde gönderdi. Bi’r-i Maûne’ye gittiler, oraya inip konakladılar ve bineklerini otlağa

³⁵⁵ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3: 561.

³⁵⁶ Nuri Topaloğlu, “Hârise b. Nu’mân”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 202.

³⁵⁷ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 155 (Hadis No: 1100); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 50 (Hadis No: 136).

³⁵⁸ İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hayatı (es-Siretu’n-Nebeviyye)*, 329, 371-372; Mustafa Çağrı, “Uyku”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 246-247

³⁵⁹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 155 (Hadis No: 1101); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 53 (Hadis No: 147).

saldılar. Resulullah'ın (s.a.v.) mektubunu Harâm b. Milhân ile Âmir b. et- Tufeyl'e gönderdiler. Âmir, Harâm'a saldırarak onu öldürdü.³⁶⁰ Diğer bir rivayete göre ise Hz. Peygamber'den kabilesine İslâmiyet'i öğretecek bir heyet göndermesini isteyen Ebû Berâ'nın öldüğüne dair bir şâyia çıktı. Bu sebeple olmalıdır ki Harâm b. Milhân Hz. Peygamber'in mektubunu Ebû Berâ'nın yeğeni Âmir b. Tufeyl'e verdi ve yanındakileri İslâm'a davet etti. Baştan beri İslâmiyet'e ve Hz. Peygamber'e karşı kin besleyen Âmir b. Tufeyl, Resûlullah'ın mektubunu açıp okumadığı gibi konuşmakta olan elçiyi arkadan mızrakla öldürttü.³⁶¹ Harâm b. Milhân, mızrağın açtığı yaradan fişkırana kana ellerini bulayıp yüzüne ve başına sürerek: "Kâbe'nin rabbine yemin ederim ki ben kazandım." diye bağırdı.³⁶² Vâkîdî, Amir b. Fuheyre'ye mızrak atıldığında onun "Vallahi kazandım" dediği bilgisini aktarır.³⁶³

Müellif eserinde "Resulullah'ın son (vefatla sonuçlanan) rahatsızlığının başladığı yer"³⁶⁴ başlığıyla "Resulullah (s.a.v.) rahatsızlandığında Ümmü Seleme'nin evinde idi. Sonra Hz. Âişe'nin evine götürüldü" rivayetini aktarsa da kaynaklar Resulullah'ın (s.a.v.) bu son rahatsızlığının eşlerinden Hz. Meymune'nin evinde başladığını nakleder. Âişe dedi ki: "Resulullah (s.a.v.) Meymune'nin evindeyken vefatına sebep olan hastalığı başlamıştı. Aynı gün çıkıp evime yanıma geldi. Ben ona, 'vay başıma gelen' dedim. Peygamber: 'Senin benden önce ölmeni, namazını kıldırılmayı ve seni kabre defnetmeyi arzularım.' dedi. [Âişe dedi ki:] Ona: 'Benden başka bir kadın mı var? öyle sanıyorum ki, gerçekten benim ölmemi istiyorsun. Eğer ben ölürsem, sen, o günün akşamı bir hanımla gerdeğe girersin' dedim. [Âişe dedi ki:] Peygamber 'Asıl benim vay başıma gelen' dedi. Sonra Meymune'nin evine döndü ve hastalığı şiddetlendi."³⁶⁵

İbn Sa'd, İbn Şihâb'tan şöyle dediğini rivayet etti: "Resulullah (s.a.v.) hastalığı şiddetlenince Aişe'nin evinde kalmak için eşlerinden izin istedi." Bunu onlara

³⁶⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1: 475-476; İbn Kesir, *Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, 391-392; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2: 51-52.

³⁶¹ Ahmet Önkâl, "Bi'r-i Maüne", *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 195-196; İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 3: 260-262.

³⁶² Buhârî, "Cihâd", 9, "Meğâzî", 28; Müslim, "İmâre", 147; Mehmet Aykaç, "Harâm b. Milhân", *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 106.

³⁶³ el-Vâkîdî, *Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları: Kitâbü'l-meğâzî*, 1: 402-403.

³⁶⁴ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 155 (Hadis No: 1102); (İbn Ebû Asım, Resulullah'ın ağrıdan şikayetinin Hz. Meymune'nin evinde başladığını rivayet eder.) İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 53 (Hadis No: 148).

³⁶⁵ İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 4: 395; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2: 210.

söyleyenin Fatıma olduğu da söylenir. Fatıma onlara: “Resulullah’ın (s.a.v.) dolaşması ona ağır gelir.” dedi. Onlar da izin verdiler, böylece Meymune’nin evinden Aişe’nin evine taşındı.³⁶⁶ [Dediler ki:] Allah Resülü (s.a.v.) ağrısı, zevcesi Meymune’nin evinde, Safer Ayı’nın bitiminden iki gece önceki çarşamba gününde başladı. Peygamber h. 11 yılda Rebiülevvel ayının 12. gecesinin akabinde gelen Pazartesi günü vefat etti.³⁶⁷

Kaynakların bize verdiği bu bilgiler Resulullah’ın (s.a.v.) hastalığının, ağrılarının şiddetlendiği döneme ait olup bu rahatsızlıklarının öncesinde olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak Ümmü Seleme ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır. Ancak müellifin rivayetiyle kaynakların verdiği bilgiler arasında çelişki olduğu düşünülmemekle birlikte bilgi akışında bir kesinti olmuş olabileceği düşünülebilir.

Müellif eserinde “İslâm’da ilk Kasâme”³⁶⁸ başlığıyla İslâm’da ilk Kasâme Haşimoğulları’nın Kasâmesi’dir rivayetiyle İslâm hukukuna dair bir rivayeti aktarır. İslâmiyet’ten önce Hicaz Araplarının yalan yere yeminin dünyevi kötü sonuçları olacağına dair köklü inanışları sebebiyle ispat hukukunda yemine sıklıkla başvurulmakta ve yemin etmesi istenen kimsenin yeminden kaçınması, sübut açısından önemli bir delil sayılmakta idi.³⁶⁹ Câhiliye dönemi kasâme uygulamasına örnek olarak Ebû Tâlib’in Hâşimoğulları’ndan bir işçinin öldürülmesi üzerine zanlı şahsın kabilesinden elli kişiye yemin ettirmesi olayı aktarılır.³⁷⁰ Yahya b. Said’in Malik’ten rivayetine göre Muhayyisa b. Mesu’d ile ensardan Abdullah b. Sehl geçimlik elde etmek için Hayber’e çalışmaya giderler. Bu arada Abdullah b. Sehl öldürülmüş olarak bulunur. Abdurahman, Huvayyisa ve kardeşi Muhayyisa Resulullah’a (s.a.v.) giderek şikâyette bulunurlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onlara:

³⁶⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 1096; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 2: 236-237, 10: 178.

³⁶⁷ İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hayatı (es-Siretu’n-Nebeviyye)*, 716; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3: 4.

³⁶⁸ Kasâme: Sözlükte “yemin etmek, yemin eden topluluk; barış ve yüz güzelliği” gibi anlamlara gelen kasâme İslâm hukukunda, fâilin kesin delille belirlenemediği bir cinayet işlendiğinde suç mahallinden sınırlı sayıda bir topluluğun haklarındaki suç isnadını defetmek veya maktulün yakınlarının suç isnadında bulunmak amacıyla mahkeme huzurunda yaptığı özel yeminlerin adıdır. (Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 528); Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 156 (Hadis No: 1105); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 64 (Hadis No: 181).

³⁶⁹ Ali Şafak, *Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1977), 118; Bardakoğlu, “Kasâme” 24: 528; M. Fatih Turan, “İslâm Ceza Hukukunda Cinayet Davalarında Zayıf Delil “Levs””, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/31 (2009): 178.

³⁷⁰ Buhârî, “Menâkıbü’l-enşâr”, 27; Bardakoğlu, “Kasâme”, 24: 528.

“Arkadaşınızın kanına hak kazanmak için elli defa yemin eder misiniz?” şeklinde sorar. Onlar da: “Şahit olmadığımız bir olay için nasıl yemin ederiz.” cevabını verirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “O zaman Yahudiler elli defa yemin ederler ve siz beri olursunuz.” buyururlar. Bu defa da: “Ya Resulullah (s.a.v.), biz kafir olan bir kavmin yeminini nasıl kabul ederiz?” şeklinde itiraz da bulunurlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), adamın kanının heder olmaması için diyetini beytu’l-mal’dan verir.³⁷¹ Bu bilgiler ışığında İslâm öncesi ve sonrası dönemde hukuki konularda kasâme yöntemine başvurulduğu savunulabilir.

Müellif eserinde “Öldürülmeden önce iki rekat (namaz) kılma geleneğini başlatan ilk kişi”³⁷² başlığıyla İslâm tarihinde recî’ vak’ası ismiyle anılan vakanın sonrasında yaşanmış olan olaylara işaret eder.

El-Hûn b. Huzeyme’ye bağlı Adel ve el-Kâre boyundan bir heyet Resulullah’ın (s.a.v.) yanına gelip dediler ki: “Ey Allah’ın Resülü! Aramızda Müslüman olanlar ashabından birkaç kişiyi bizimle gönder. Bize İslâm ilkelerini, fıkıh ve Kur’ân-ı öğretsinler” dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) onlarla on kişilik bir grup gönderdi... Yola çıkıp er-Recî denilen yere ulaştılar... er-Recî’ye vardıklarında onlara ihanet ettiler ve Hüzeyl kabilesini çağırdılar. Hainlerin çağrısına Benî Lihyân icabet etti. Resulullah’ın (s.a.v.) ashabı ansızın etrafları sarılmış, karşılarında elleri kılıçlı adamlarla karşılaşınca kendileri de kılıçlarını çektiler. Benî Lihyân onlara “sizinle savaşmak istemiyoruz. Sizi Mekke’lilere teslim edip karşılığında para almak istiyoruz. Söz veriyor ve ahdediyoruz ki sizi öldürmeyeceğiz” dediler. Bu teklif karşısında gruptaki bazı sahabeler: “Vallahi biz bir müşrikin ne sözünü ne ahdini kesinlikle kabul etmiyoruz.” diyerek onlarla öldürülünceye dek savaştılar. [Gruptan] Zeyd b. Desinne, Hubeyb b. Adî ve Abdullah b. Târik teslim olamayı kabul ederek ve ellerini bağlattılar. Müşrikler aldıkları üç Müslüman esiri önlerine katarak Mekke’ye yola koyuldular. Merrüzzahrân denilen yere vardıklarında Abdullah b. Târik ellerini çözdü ve gerileyerek kılıcını çekti. Hemen oracıkta onu taşla öldürdüler. Kabri Merrüzzahrân’dadır. Zeyd ve Hubeyb’i Mekke’ye getirdiler. Zeyd’i Safvân b.

³⁷¹ Malik b. Enes (ö. 179/795), *Muvatta*, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1428/2007, 468. (Hadis No: 611); Turan, “İslâm Ceza Hukukunda Cinayet Davalarında Zayıf Delil “Levs”, 178-179.

³⁷² Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 157 (Hadis No: 1107); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehadis ve’l-asar*, 8: 340, 358 (Hadis No: 133, 294); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 46 (Hadis No: 120); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 143-145; Harrânî, *el-Evâ’il*, 104 (Hadis No: 81).

Ümeyye satın alıp onu babasının karşılığında öldürdü. Hubeyb. Adî ise Huceyr b. Ebû İhâ, yeğeni ve babasının intikamı karşılığında öldürmek üzere satın aldı. Harâm aylar çıkana kadar onları hapsedtiler. Sonra onları et-Ten'im denilen yere getirip öldürdüler. Öldürülmeden önce iki rekât namaz kıldılar. Öldürme anında iki rekât namazın kılınması sünneti Hubeyb ile başladı.³⁷³

Müellif eserinde “İslâm'da namaz kılma amaçlı mescidi ilk inşa eden”³⁷⁴ başlığıyla bu ilki gerçekleştirenin Ammar b. Yasir olduğunu nakleder. El-Mes'ûdî, el-Kâsım b. Abdurrahman'ın şöyle dediğini haber verdi: “İçinde namaz kılınan ilk mescidi inşa eden ilk kişi Ammar b. Yasir'dir. Kabîsa b. Ukbe haber verdi; dedi ki: ‘Bize Süfyân, babasının şöyle dediğini haber verdi evinde içinde namaz kılınan bir mescit edinen ilk kişi Ammar b. Yasir'dir.’³⁷⁵ İslâm tarihinde evinin bir bölümünü mescit olarak ayıran ilk şahıs odur (Ammar b. Yasir).”³⁷⁶

Hicretten önce Hz. Peygamber İslâmiyet'i tebliğ başladığı zaman Mekke müşriklerinin büyük bir tepki gösterdiği bilinmektedir. İlk Müslümanlar Dârü'l-Erkam'ı bir mescid haline getirmişlerdi. Ayrıca evlerinde, vadilerde gizlice ibadet ediyorlardı. İslâm tarihinde Hz. Ebu Bekir'in Mekke'deki evinin bahçesinde kendisi için yaptığı küçük mescit özel olmakla beraber bir Müslüman tarafından inşa edilen ilk mescittir.³⁷⁷ Ammar b. Yasir adına müellifin zikrettiği bu rivayet ise muhtemelen evinin bir bölümünü namaza ayırması yönüyle ilk örneği teşkil ettiği görülür.

Müellif eserinde “Mekke'de Nebi'den (s.a.v.) sonra Kur'an'ı açıktan okuyan ilk kişi”³⁷⁸ başlığıyla Abdullah b. Mesud olduğunu naklediyor. Allah Resulü'nün

³⁷³ İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 3: 240; M.Yaşar Kandemir, “Hubeyb b. Adî *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18: 266-267; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Recî' Vak'ası”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 510-511; el-Vâkîdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları: Kitâbü'l-meğâzî*, 1: 412-413; İbn Kesir, *Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, 386-387; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2: 55-56, 10: 325.

³⁷⁴ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 157 (Hadis No: 1108); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannefi'l-ehadis ve'l-asar*, 8: 331 (Hadis No: 51); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 44 (Hadis No: 114); Harrânî, *el-Evâ'il*, 104 (Hadis No: 84); İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 2: 167.

³⁷⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 285.

³⁷⁶ Mustafa Fayda, “Ammar b. Yasir”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 75-76.

³⁷⁷ Ahmet Önkal ve Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 91-92; İbn Hişam, I,367.

³⁷⁸ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 158 (Hadis No: 1112); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, 147; Harrânî, *el-Evâ'il*, 83 (Hadis No: 61-62).

(s.a.v.) ağzından [öğrenerek] Kur'ân'ı Mekke'de [öğreterek] ilk yayan kişi Abdullah b. Mes'ûd idi.³⁷⁹

Hız. Peygamber'den sonra Kabe'de açıktan Kur'ân okuyan ilk sahâbi Abdullah b. Mes'ud'tur.³⁸⁰

Müellif eserinde “ilk ezan okuyan”³⁸¹ başlığıyla ilk ezan okuyanın Bilâl-i Habeşî olduğu rivayetini aktarır. Bilâl-i Habeşî hicretin birinci yılında Hız. Peygamber'in öğrettiği ezanı onun emriyle ilk defa okumakla meşhur oldu ve hayatı boyunca hizada ve seferde Hız. Peygamber'in müezzinliğini yaptı.³⁸²

Müellif eserinde “Atını Allah yolunda koştıran ilk kişi”³⁸³ başlığıyla bu ilki gerçekleştirenin Mikdad b. Esved olduğunu nakleder.

Ona el-Mikdad b. el-Esved deniyordu. Kur'ân-ı Kerim “Onları[evlatlıkları] babalarına nispet ederek çağırın...”(Ahzâb 33/5) emrini getirince el-Mikdad b. Amr diye çağırıldı.³⁸⁴ “Bedir günü aramızda el-Mikdad b. Amr'dan başka süvari yoktu”, “Allah yolunda atını ilk koştıran kişi el-Mikdad b. el-Esved'tir.”³⁸⁵

Uhud Gazvesi'nde ordunun ana kanadının kumandasını Hız. Hamza ile birlikte yürüttü. Bedir Gazvesi'ne Sebha adlı atıyla katılıp bir elini kaybettiği bu savaştaki çok az süvariden biri olduğu ve bundan dolayı ilk İslâm süvarisi kabul edilip “Fârisü Resûlillah” lakabıyla anıldığı, Hız. Peygamber'in hem Mikdâd hem de atı için ganimetten pay ayırdığı zikredilmiştir.³⁸⁶

³⁷⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 168.

³⁸⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ûd”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 114-117; İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1: 424-425.

³⁸¹ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 158 (Hadis No: 1113); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 331 (Hadis No: 51); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, 150-151; Harrânî, *el-Evâ'il*, 78 (Hadis No: 53); İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 2: 180-181.

³⁸² Mustafa Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 152-153; İbn Kesir, *Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)*, 302,785; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1: 236, 3: 266.

³⁸³ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 158 (Hadis No: 1114); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannefi*, 8: 331 (Hadis No: 51); Harrânî, *el-Evâ'il*, 82 (Hadis No: 59-60).

³⁸⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 179.

³⁸⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 180.

³⁸⁶ Mustafa Ertürk, “Mikdâd b. Amr”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 49-50; Buhârî, “Meğâzi”,4,12,13,46, “Cihad”, 141; Müslim “Zühhd”,69; İbn Mace, “Mukaddime”, 11, “Zühhd” 7, “Edeb” 36; Tirmizi, “İstizan”, 26, “Menakıb”, 30, “Zühhd”,55.

Müellif eserinde “Araplardan zekâtını ilk eda eden kabile”³⁸⁷ başlığıyla Araplardan zekâtı gönül rızasıyla ilk eda edenler; Beni ‘Uzre b. Sa’d’tır rivayetini nakleder.

Kabilenin nesebi Uzre b. Sa’dü Hüzeym b. Zeyd b. Leys b. Sûd b. Eslem b. Hâfi (İlhâf, İlhâfi) b. Kudâa şeklindedir. Kabile mensupları Medine ile Suriye arasında tarım ve hayvancılığa elverişli topraklarda yerleşmişlerdi. Hicaz’ın kuzeyindeki Meşârifü’ş-Şam, Vâdilkurâ ve Tebük, Uzre Kabilesinin başlıca yerleşim merkezleriydi.³⁸⁸ Cemre b. en-Nu’mân Uzreoğullarının lideri idi. Hicaz halkı içinde Uzreoğulları’nın zekât mallarını Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ilk getiren kişidir. Resûlullah (s.a.v.), kırbacını attığında ulaşacağı mesafeye kadar olan bir arazi ile Vâdilkurâ denilen mevkide atının koşarak gidip [duracağı] yere kadar sınırı olan bir araziye ona tahsis etti.³⁸⁹

Müellif eserinde “Resulullah (s.a.v.) ile ilk îlâf³⁹⁰ (anlaşma) yapan kabile”³⁹¹ başlığıyla Resulullah (s.a.v.) ile ilk îlâf (anlaşma) yapan Cüheyne’dir³⁹² rivayetini nakleder.

İbn Abbâs’tan rivayet etti, dedi ki: “Hâşim’in (Hâşim b. Abdümenâf) ismi Amr idi. Kureyş îlâfının sorumlusuydu. Kureyş’lilerin îlâfi bir kureyş geleneğiydi. İlk kez yaz ve kış olmak üzere Kureyş için yolculuğu geleneksel hale getiren odur. Bu seferlerden birinde kışın Yemen ve Habeşistan’a Necâşi’nin yanına giderdi. Ona ikramda bulunur ve onu severlerdi. Yazında Şâm’a, Gazze’ye bazende Ankara’ya kadar giderdi.”³⁹³ Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiği zaman bu bölgeye yakın bir

³⁸⁷ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 159 (Hadis No: 1115); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 331 (Hadis No: 51); Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ’il*, 90; Harrânî, *el-Evâ’il*, 105 (Hadis No: 82).

³⁸⁸ Adnan Dimircan, “Uzre (Benî Uzre)”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012)42: 258-259.

³⁸⁹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 6: 309.

³⁹⁰ İlâf: Sözlükte “alıştırma, ısındırma, ahid, antlaşma, ülfet, istek üzerine verilen berat” gibi anlamlara gelen İslâm öncesi dönemde Kureyş kabilesinin bazı kabile ve ülkelerle yaptığı ticaret antlaşmalarını, bu maksatla verilen serbest dolaşım iznini ifade eden bir terimdir. (Muhammed Hamidullah, “İlâf”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 64.)

³⁹¹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 159 (Hadis No: 1116); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef*, 8: 329, 331-332 (Hadis No: 36, 51, 65); Harrânî, *el-Evâ’il*, 109 (Hadis No: 87).

³⁹² Cüheyne: Kahtânîler’den Kudâa’ya mensup bir Arap kabilesi. nesep silsilesi şöyledir: Cüheyne b. Zeyd b. Leys b. Sûd b. Eslem b. Hâfi b. Kudâa. İslâm’dan önceki devirde önceleri Necid’de yaşarken daha sonra Medine civarında Kızıldeniz ile Vâdilkurâ arasında, özellikle Yenbu’bölgesine yerleştiler. (Ahmet Önkâl, “Cüheyne (Benî Cüheyne)”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 107.); Cüheyne bir kabilenin ismidir aynı zamanda Musul yakınlarında bir köydür (İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 8: 219).

³⁹³ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 1: 62.

yerde yaşayan Cüheyne Kabilesi'nin hemen ilk zamanlarda İslâm hâkimiyetini kabul ederek Hz. Peygamber'le anlaşma yapan, ardından da İslâmiyet'e giren Cüheyneliler, bundan böyle İslâm'ın sâdik taraftarı olarak kaldılar.³⁹⁴

Bu bilgi îlâf uygulamasının Hz. Peygamber'in dedelerinden Hâşim b. Abdümenâf'a kadar dayandığını göstermektedir. İslâm dininin Cahiliye adet ve uygulamalarının tümünü ortadan kaldırmadığı, İslâm'ın ruhuna uygun olanların devam ettirildiği düşünüldüğünde, önceden geçerli olan îlâf uygulamasının İslâm döneminde de sürdürüldüğü görülür.

2.2.2. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Ahiret Hayatına Dair Gerçekleşecek Olan Evâiller

Malumdur ki dünya hayatının sonrasında ahiret hayatı vuku bulacaktır. Müellif eserinde ahiret hayatının öncesi ve sonrasında vuku bulacak olan bir takım evâil rivayetlerine de yer vermiştir. Kıyametin ve ahiret hayatının farklı duraklarına (hallerine) işaret eden bu rivayetlerin kronolojik veya muhteva açısından herhangi bir tasnife tabi tutulmaksızın verildiği görülür.

Müellif eserinde “İnsanlardan kaldırılacak ilk (ilim) “Huşu”³⁹⁵ başlığı altında naklettiği rivayet şöyledir: Resulullah (s.a.v.) bir gün semaya bakarak şöyle buyurdu: “Bu ilmin insanlar arasından kaldırılacağı (kaybolacağı) zamandır.” Ensardan bir adam olan Ziyâd b. Lebîd dedi ki: “Ya Resulullah ilim sabit olmuşken kaldırılır ve kalpler onu saklar.” Resulullah dedi ki: “Ben seni Medine fakihlerinden sayıyordum.” Sonra Allah'ın Kitabı (Tevrat, İncil) Yahudilerin ve Nasranilerin elinde olmasına rağmen dalalete düşmüş olmalarını zikretti. Cübeyr b. Nüfeyr der ki: “Şeddad b. Evs el-Ensârî'ye rastladım ve Avf'ın anlattıklarını ona da anlattım.” Dedi ki: “Avf doğru söylemiş, kaldırılacak ilk ilmi haber vereyim mi? Huşu kaldırılacak ta ki huşu üzere tek şahıs görülmeyecek.” Başka hadis kaynaklarında bu bilgi şu şekilde zikredilmiştir. Sahâbenin fakihleri arasında adı geçen Ziyâd (İbn Hibbân, III, 141) bir gün Resûl-i Ekrem, ileride insanlar arasında ilmin kalkacağı bir dönemde gerçekleşecek bir

³⁹⁴ Ahmet Önkâl, “Cüheyne (Benî Cüheyne)”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 107.

³⁹⁵ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 157 (Hadis No: 1109); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 42 (Hadis No: 108); Canan, Kütüb-i sitte: muhtasarı tercüme ve şerhi, 11:524-525; Huşu: Allah'a duyulan saygının gereği olarak başta namaz olmak üzere ibadetlerin edası sırasında sükûnet ve tevazu içinde bulunma anlamında terim (Mehmet Şener, “Huşu”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 422-423.

hususlan bahsetmiş, “ilmin kalkması” ile neyin kastedildiğini anlayamayan Ziyâd, “Ey Allah’ın resulü! Biz Kur’an okuyoruz, çocuklarımıza öğretiyoruz, çocuklarımız da torunlarımıza öğretecek ve bu iş kıyamete kadar devam edecek, bu ilim nasıl kalkar?” diye sormuş, Resûlullah da ona, “Ben seni ehl-i Medîne’nin en fakihlerinden biri diye biliyorum” dedikten sonra: “Yahudiler ve Hristiyanlar da Tevrat’ı ve İncil’i okuyor, çocuklarına öğretiyor, ancak onunla amel etmiyor ve faydasını görmüyorlar; işte ilmin kalkması budur” açıklamasında bulunmuştur³⁹⁶

“Hz. Peygamber’den nakledilen bir hadis üzerine Ubâde b. Sâbit insanlardan ilk kaldırılacak şeyin huşû olduğunu, büyük bir mescide girildiği zaman huşû üzere olan tek şahsın görülemeyeceği zamanın yakın olduğunu haber vermektedir”.³⁹⁷ “Hz. Peygamber de “Allah’ım alçak gönüllü bir duyarlılık (huşû) içinde olmayan kalpten sana sığınırım” buyurmaktadır”.³⁹⁸

Müellif eserinde “(Kıyamet) alametlerinin ilki güneşin battığı yerden doğmasıdır³⁹⁹ başlığıyla (Kıyamet) alametlerinin ilki güneşin battığı yerden doğması ve kuşluk vaktinde insanlara Dabbetü’l-arzın çıkması olduğunu zikreder. Bunlardan hangisi önce çıkarsa diğerinin çıkması buna yakındır rivayeti daha başka hadis kaynaklarınca da doğrulanmaktadır.⁴⁰⁰ “Söylenen (kıyamet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur” (Neml 27/82). Kıyametten önce çıkacağı ifade edilmiş olan Dabbetü’l-Arz’ın ne olduğu ile ilgili olarak birbirinden farklı değişik görüşler ileri sürülmüştür. Ayeti, öncesi ve Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde incelediğimiz zaman, onun insanları uyarmak gibi bir görevinin olduğunu anlayabiliriz. İnsanlar dine karşı duyarsız hale geldikten sonra gönderilecek ve onları Allah’ın ayetlerine davet edecek.⁴⁰¹

³⁹⁶ *Müsned*, 4: 160, 218-219; İbn Mâce, “Fiten”, 26; Mehmet Efendioğlu, “Ziyâd b. Lebid”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 482-483.

³⁹⁷ Tirmizî, İlim, 5; Abdullah Çolak, “Allah’a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Bir Tezahürü Olarak Namazda Huşû”, *Bilimname*. 7/16 (2009): 189.

³⁹⁸ Müslim, Zikr, 48; Tirmizî, Daavât, 69; Çolak, “Allah’a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Bir Tezahürü Olarak Namazda Huşû”, 189.

³⁹⁹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 145 (Hadis No: 1063).

⁴⁰⁰ Buhârî, “Fiten”, 4/5, 22, 24, “Cihad”, 95, “Nikah”, 110; Müslim, “İlim”, 8-10; İbn Mâce, “Fiten”, 25-36; Tirmizî, “Fiten”, 35, 42-43.

⁴⁰¹ Hüseyin Çelik, “Kur’an’da Dâbbetü’l-Arz”, *G.O.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 (2013): 54.

Müellif eserinde kıyamet hallerinden (duraklarından) biri olan “Ba’s⁴⁰²” ile ilgili “Kıyamet günü yer yarıldığında (çıkacak) ilk (kişi)”⁴⁰³ başlığıyla kabirden ilk defa Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kalkacağını nakleder.

Müellif eserinde “Kıyamet günü giydirilecek ilk kişi”⁴⁰⁴ başlığıyla bu kişinin Halilullah İbrahim (a.s.) olduğunu nakleder. İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber bir gün etrafındaki sahabelere: “Şunu bilmelisiniz ki kıyamette çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak haşrolunacaksınız.” demiş, ardından: “*Yaratmayı ilkin nasıl başlattıysak onu tekrar ederiz...*” (Enbiya 21/104) mealindeki ayeti okuduktan sonra kıyamette ilkin Hz. İbrahim’in giydirileceğini belirtmiştir.⁴⁰⁵

Müellif eserinde kıyamet duraklarından biri olan hesap safhası ile ilgili “Kıyamet günü diriltilecek ve hesaba çekilecek ilk ümmetler”⁴⁰⁶ başlığıyla Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Bizler ilk diriltilen ve ilk hesaba çekilenler olacağız.” rivayetini nakleder.

Bütün mükelleflerin hesabını görme yetkisi şüphesiz ki hesap gününün mâliki olan Allah’a aittir. Allah kulların hesabını çabuk görecektir. Ancak hadiste de belirtildiği üzere kıyamet gününde hesap öncesi bekleyiş (mevkıf) uzun sürecek ve insanlar bundan bir ıstırap duyacaktır. Nihayet son peygamber Hz. Muhammed’in niyazı üzerine başlayacak olan hesaba ilkin onun ümmeti çağrılacaktır.⁴⁰⁷ Yine hesap safhasıyla ilintili olarak zikredilen rivayetlerden biri “Kulun hesaba çekileceği ilk konu”⁴⁰⁸ başlığıyla Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Kulun hesaba çekileceği ilk ameli (konu) namazıdır. Eğer (bu hesabı düzgün) tamamlanırsa, kurtuluşa erer ve kazançlı

⁴⁰² Ba’s: Sözlükte “birini kaldırıp harekete geçirmek; uykudan uyandırmak, diriltmek” gibi mânalara gelen ba’s kelimesi, kıyamet gününde Allah’ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi” anlamında kullanılır. (Yusuf Şevki Yavuz, “Ba’s”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 98-100)

⁴⁰³ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 138 (Hadis No: 1033); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehadis ve’l-asar*, 8: 339-340 (Hadis No: 117, 127); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 8-9 (Hadis No: 9, 13); Harrânî, *el-Evâ’il*, 112 (Hadis No: 90).

⁴⁰⁴ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 139 (Hadis No: 1037); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehadis ve’l-asar*, 8: 348 (Hadis No: 205); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 11 (Hadis No: 20); Harrânî, *el-Evâ’il*, 117 (Hadis No: 96).

⁴⁰⁵ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 516-522.

⁴⁰⁶ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 140 (Hadis No: 1045).

⁴⁰⁷ Emrullah Yüksel, “Hesap”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 27: 240-242.

⁴⁰⁸ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 142-143 (Hadis No: 1054); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehadis ve’l-âsar*, 8: 344-345, 353, 361-362 (Hadis No: 172, 174, 256, 315); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 17 (Hadis No: 34); Harrânî, *el-Evâ’il*, 106 (Hadis No: 83).

çıkar. (Namazı) düzgün olmazsa, kaybeder ve zararlı çıkar. Sonra diğer amellerinden de bu şekilde hesaba çekilir.” rivayetini nakleder.

İslâm dininde en çok tekrar edilen bu sebeple de ifası sürekli azim ve irade isteyen, dini hayatın en belirgin göstergesi konumunda bulunan bir ibadet niteliği taşıdığı için olmalıdır ki imandan sonra en değerli amellerden kabul edilmiş ve kıyamet gününde hesabın namazdan başlayacağı haber verilmiştir.⁴⁰⁹

Müellif eserinde “Kitab’ı (amel defteri) sağdan verilecek ilk kişi ve Kitab’ı soldan verilecek ilk kişi”⁴¹⁰ başlığıyla “Kitab’ı (amel defteri) sağından verilecek ilk kişi: Ebu Seleme b. Abdü’l-Esed ve Kitab’ı solundan verilecek ilk kişi: Kardeşi Süfyan b. Abdü’l-Esed’dir.” rivayetini aktarır. Ebu Seleme b. Abdü’l-Esed’in Hz. Peygamber’in sütkardeşi ve halası Berre binti Abdülmuttalib’in oğlu olduğu, Bedir’e şahit olduğu, Resulullah hayattayken vefat ettiği, Resulullah’ın onun ölümünden sonra zevcesi Ümmü Seleme ile evlendiği ve h. 4. yılda Cemâziyelâhir ayında vefat ettiği bildirilir.⁴¹¹

İbn Sa‘d, Ebu Seleme’nin Habeşistan’a yapılan her iki hicrete de katıldığını zikrederek, Ebû Ümame b. Sehl b. Huneyf’den: “Allah Resulü’nün sahabelerinden hicret maksadıyla Medine’den bize ilk gelen Ebu Seleme b. Abdülesed’dir.” şeklindeki rivayeti aktarır.⁴¹² Kureyş kabilesinden Medine’ye ilk hicret edenler Ümmü Seleme ile kocası oldu.⁴¹³

Sağ ve sol birer sembolik değerlerdir. Sağ, olumlu ve hayırlı yaklaşımları, sol ve arka ise ters, olumsuz, olmaması gereken şekilde yaklaşmayı ifade eder. Kim dünyada Kur'an hakikatine nasıl yaklaşırsa ahirette de amel defterleri (ki bu bir iman-amel karnesidir) de o şekilde yaklaşır. Biri ödül, diğeri cezadır. Biri sevindirme diğeri azap haberidir.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Yüksel, “Hesap”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 240-242.

⁴¹⁰ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 157-158 (Hadis No: 1110); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 34 (Hadis No: 82).

⁴¹¹ Mervan el-Atiyye/Şeyhü'r Raşid, *Kitabu'l-Evâil*, (Beyrut: Darü'l-Cil, 1992), (h.82) 195.

⁴¹² İbn-i Hişam, *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1: 435, 2: 129; İbn Sa‘d, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3: 272.

⁴¹³ M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Seleme”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 328-330

⁴¹⁴ Hüseyin Çelik, “Kur'an'da Amel Defteri ve Amellerin Tespiti”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17 (2011): 122.

Müellif eserinde “Kıyamet gününde insanın ilk konuşacak yeri”⁴¹⁵ başlığıyla “Nebi (s.a.v.) buyurdu ki: Kıyamet gününde insanın ilk konuşan, amellerine şahitlik edecek olan yeri baldırı ve eli olacaktır” bir sonraki bâbda “İnsanın konuşacak ilk a’zâsı (organı)”⁴¹⁶ başlığıyla “Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Kıyamet gününde ağızlarınızın üzerinde (konuşmanıza engel olacak) bağlar bulunduğu halde diriltileceksiniz. O zaman insanın ilk konuşan yeri, baldırı ve eli olacaktır” rivayetlerine yer vermektedir. Aynı muhtevaya sahip bu rivayetleri destekleyen Kur’ân ayetleri mevcuttur:

“O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir” (Nur 24/24).

“O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder” (Yasin 36/65).

“Allah düşmanlarının ateşe doğru sevk edilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir. Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. "Her şeyi konuşuran Allah bizi de konuştu" derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz” (Fussilet 41/19-21).

İnsanın dünyadayken yaptığı fiilleri hakkında hiçbir şahit olmasa dahi, kendi dil, el ve ayakları birer şahit olacaktır. Keyfiyetini bilmediğimiz ama hakikatinden de şüphe duymadığımız bir şekilde Allah onları konuşuracak ve dünyada kimin adına fiil işlemişlerse onları itiraf edeceklerdir.⁴¹⁷

Müellif eserinde kıyamet hallerine devamla “(Kıyamet gününde) insanlar arasında karara bağlanacak ilk konu”⁴¹⁸ başlığıyla Nebi (s.a.v.) buyurdu ki: “(Kıyamet gününde) insanlar arasında karara bağlanacak ilk konu kan davaları olacaktır.”

⁴¹⁵ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 142 (Hadis No: 1051); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 23 (Hadis No: 51).

⁴¹⁶ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 142 (Hadis No: 1052).

⁴¹⁷ Çelik “Kur’ân’da Amel Defteri ve Amellerin Tespiti”, 7.

⁴¹⁸ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 143 (Hadis No: 1055); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 8: 340 (Hadis No: 135-136); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 16 (Hadis No: 33); Harrânî, *el-Evâ'il*, 114 (Hadis No: 92).

“Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır” (Nisa 4/93).

“...Kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur...” (Maide 5/32) bu ayetler insan canını korumayı kendine temel gaye edinen bir dinin mübelliğinin ahiret yurdunda görülecek, sonuca kavuşturulacak ilk dava hususunda söylediklerini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Hz. Peygamber bu hususta daha başka hadislerle de insan canının değerli ve kutsal olduğuna dikkatleri çekmiştir. “Kim yarım kelime ile dahi olsa bir mü’minin öldürülmesine yardım ederse kıyamet günü, alnında ‘Allah’ın rahmetinden mahrumdur’ yazılmış şekilde Allah’ın huzuruna çıkar.”⁴¹⁹ Allah katında dünyanın yok olması, bir mü’minin haksız yere öldürülmesinden daha hafiftir.⁴²⁰

Sözlükte “alâmet” mânasındaki şeratin çoğulu olan eşrât ile “zaman dilimi, belirlenmiş vakit” anlamına gelen sâat kelimelerinden oluşan eşrâtü’s-sâa “kıyamet alâmetleri” demektir. Ansızın gerçekleşecek olan kıyametin kopuş zamanına ait bilgi Allah nezdindedir, dünyadaki davranışlarının karşılığını görmeleri için bunun zamanı insanlardan gizlenmiştir. Hz. Peygamber kıyametin kopuş zamanını bilmediğini söylemiş, ancak kopmasından önce vuku bulacak bazı olayların onun yaklaştığının alâmetleri sayılacağını haber vermiştir.⁴²¹

Müellif eserinde “Cennetin kapısını çalacak ilk kişi”⁴²² rivayetiyle Peygamber kıyamet günü cennet kapısını ilkin kendisinin çalacağını ve ondan önce bu kapının kimseye açılmayacağını söylemiştir.⁴²³

Müellif eserinde “Cennete girecek ilk zümre (topluluk)”⁴²⁴ başlığıyla cennete girecek insanların tasvirlerini anlatan rivayet nakleder. Buhârî, Müslim ve Tirmizi’nin çeşitli rivayet kanallarından aktardıkları hadislerle göre mü’minler dolunay ve parlak

⁴¹⁹ İbn Mâce, Diyât, 1.

⁴²⁰ Tirmizi, Diyât, 7.

⁴²¹ Buhârî, “İmân”, 37; Yavuz, “Kıyamet Alametleri”, 25: 522-525.

⁴²² Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 138 (Hadis No: 1034); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 338 (Hadis No: 113, 116); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 7 (Hadis No: 6); Harrânî, *el-Evâ’il*, 116 (Hadis No: 95).

⁴²³ Buhârî, “İman”, 333; Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 376-386.

⁴²⁴ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 144-145 (Hadis No: 1062); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 354 (Hadis No: 258, 264); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 26 (Hadis No: 59).

yıldızlar gibi ışıklar saçarak cennete girecekler, orada diledikleri gibi yiyip içtikleri halde abdest bozma ihtiyacı hissetmeyecekler, sümkürüp tükürmeyeceklerdir. Aldıkları gıdaların sindirimi hoş kokulu geçirti ve terden başka bir külfet getirmeyecektir.⁴²⁵

Cennete ilk girecek kimselerin yüzleri, dolunay gibi parlak olacak. Onların ardından gireceklerin yüzleri, gökyüzündeki en parlak yıldız gibi aydınlık olacak. Orada insanlar ne küçük ne büyük abdest bozarlar ve ne de tükürüp sümkürürler. Onların tarakları altındandır. Kokuları misk gibidir. Buhurdanlıklarında tüten hoş koku, cennetin hoş kokulu ağacındandır. Cennetliklerin hepsi de babaları Âdem'in şeklinde yaratılmış olup boyları altmış arşındır.

Müellif eserinde “Kıyamet günü Sırat’ın üzerinden geçecek olan ilk kişi”⁴²⁶ başlığıyla Resullullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Kıyamet günü Sırat’ın üzerinden geçecek olan ilk kişi benim.” rivayetini nakleder. Buhârî ve Müslim’in aktardıkları hadislere göre; Cehennem de ortasına sırât (yani köprü) kurulur. Ben ümmetimi onun üstünden geçirecek ilk kimse olacağım.⁴²⁷; “...Cehennem üzerine sırât köprüsü kurulacak, ondan ilk geçen ben ve ümmetim olacak. O gün peygamberlerden başka konuşan bulunmayacak.”⁴²⁸ hadisleri müellifin eserine aldığı bu rivayeti teyit etmektedir.

Müellif eserinde “Cennete girecek ilk ümmet”⁴²⁹ Resullullah’a ümmet olanların hiçbir ümmete nasip olmayan bazı nimetlere nail olacaklarına yönelik çeşitli bilgiler vardır. Mesela; cennete ilk girecek olanların ve cennet ehlinin üçte ikisinin onun ümmeti olması, ahirette diğer peygamberlere dahi şahitlik yapacak olmaları, başlarına Nuh’un (a.s.), Salih’in (a.s.), Hûd’un (a.s.) kavimlerinin ve diğer ümmetlerin başına gelen tufan ve musibetlerin bu ümmete gelmeyeceği, tarih sahnesinden silinmeyecek olmaları sadece bu ümmetin sahip olduğu nimetlerdendir.⁴³⁰

⁴²⁵ Topaloğlu, “Cennet”, 7: 376-386; Buhârî, “Bed’ül-halk”, 8; Müslim, “Cennet”, 14-22; Tirmizi, “Sıfatül Cenne”, 7.

⁴²⁶ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 153 (Hadis No: 1095); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 47 (Hadis No: 127).

⁴²⁷ Buhârî, *Kitabu't-Tevhid*, Bab: 24, Hadis no: 62, 16: 7303-7307; Ayşe Yenen, *Kelâm İlmi Açısından Cennet Nimetleri* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 115.

⁴²⁸ Müslim, *Kitabu'l-İman*, Bab: 81, Hadis no: 299, 2: 153-155; Yenen, *Kelâm İlmi Açısından Cennet Nimetleri*, 129.

⁴²⁹ Taberânî, *Kitâbü'l-evâil*, 138 (Hadis No: 1036); Harrânî, *el-Evâ'il*, 123 (Hadis No: 101).

⁴³⁰ Ersan Urcan, *Cebrail ile Hasbihal*, (İstanbul: Siyer yayınları, 2017), 6-7.

Müellif eserinde “Kıyamet günü Allah’ın mü’minlere söyleyeceği ilk söz”⁴³¹ başlığıyla naklettiği rivayetini diğer hadis kaynakları destekler mahiyette şunları aktarırlar: “Mü’minler cennetteki yerlerini aldıktan sonra Cenab-ı Hak kendilerine hitap ederek hallerinden memnun olup olmadıklarını soracak, onlar da son derece memnun olduklarını ifade edeceklerdir.” Bunun üzerine Allah: “Size bundan daha değerli bir şey veriyorum: size rızamı bezlediyorum, artık size gazabım bir daha dokunmayacak.” diyecektir.”⁴³²

Müellif eserinde, “Hz. Peygamber’in Havzının başına gelecek ilk kişiler”⁴³³ ve bu rivayetin devamında “Bu tabakadan sonra Havz’ın başına ilk gelecek olanlar”⁴³⁴ başlığıyla Havz’a ilk gelenlerin Ehl-i Beyt, Hz. Muhammed ümmeti ve Resulullah’ı sevenlerin olacağı nakledilir. 1070. Rivayette Havz sıfatlarıyla tarif edilerek ondan ilk içecek olanların muhacirlerin fakirleri olduğu belirtilir.

Hadislerde Havz’ın suyunun süttten (bazı rivayetler de gümüşten veya kardan) beyaz, kardan soğuk, köpükten (veya kaymaktan) yumuşak, kokusunun miskten güzel, altın ve gümüşten olan bardak sayısının ise gökteki yıldızlar sayısınca olduğu, altın ve gümüşten kanalları bulunduğu, su yollarında inciler olduğu, türlü türlü meyveleri olan altın dallı ağacının bulunduğu ve suyundan içenin ebedi olarak susamayacağı, yüzünün ebediyen kararmayacağı şeklinde rivayetler yer almaktadır.⁴³⁵

Enes b. Malik’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre; Rasulullah (s.a.v.) uyuyakalmıştı. Tebessüm ederek onlara: “Neye güldüğümü biliyor musunuz?” diye bir soru sordu, ya da onlar “Ey Allah’ın Rasulü, niçin güldün?” diye bir soru sordular da şöyle cevap verdi: “Çünkü bana biraz önce bir sure indi buyurdu ve: “Bismillahirrahmanirrahim İnnâ a’taynâ kelkevser” diyerek sureyi sonuna kadar okudu, “Kevser nedir, biliyor musunuz?” buyurdu. Onlar: “Allah ve Rasulü daha iyi bilir.” dediler. Hazret-i Peygamber (s.a.v.) de: “Muhakkak ki o, Aziz ve Celil Rabb’imin bana cennette va’dettiği bir nehirdir ki, onda pek çok hayır vardır. O’nun

⁴³¹ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 153-154 (Hadis No: 1096); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 47-48 (Hadis No: 128).

⁴³² Müslim, “Cennet”, 9.

⁴³³ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 146 (Hadis No: 1069); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 64 (Hadis No: 182); Harrânî, *el-Evâ’il*, 121 (Hadis No: 99).

⁴³⁴ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 147 (Hadis No: 1070); İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 65 (Hadis No: 186); Harrânî, *el-Evâ’il*, 121 (Hadis No: 99).

⁴³⁵ Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 546-549.

üzerinde bir havuz vardır ki; kıyamet gününde ümmetim ona gelirler, onun kapları(nın sayısı gökteki) yıldızlar adedindedir.⁴³⁶

2.3. Tâbiîn Dönemi Evâilleri

Müellifin eserinde Tabiîn dönemi Evâillerine yönelik “İslâm da başı (kellesi) ilk hediye edilen”⁴³⁷ başlıklı rivayeti bulunmakla birlikte dört halife dönemi veya Emeviler tarihine dair başka hiçbir Evâil rivayeti bulunmamaktadır. Müellif eserinde İslâm’da başı (kellesi) ilk hediye edilen başlığıyla bu kişinin Amr b. Hamık olduğu ve kellesinin Muaviye’ye hediye edildiği rivayetini aktarır. Bazı kaynaklara göre Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra Medine’ye giderek Müslüman olduğu⁴³⁸ varsayılırken bazı kaynaklara göre de Veda haccında Allah Resulü’ne (s.a.v.) biat etti ve sonrasında onun sohbetinde bulundu. Daha sonra Hz. Osman’a [isyan ederek ona karşı] yürüyen kimselerin liderlerinden biri oldu.⁴³⁹ Hz. Osman’ın şehit edildiği hadisede elebaşı olarak yer aldığı için halifenin evini kuşatanlara “Amr b. Hamık’ın askerleri” denmiştir. Kuşatmadan sonra eve giren ve halifeyi şehit eden dört kişiden biridir.⁴⁴⁰ Ali b. Ebu Talib ile birlikte savaflara katıldı ve nihayet Ümmü’l-Hakem tarafından el-Cezire’de öldürüldü.⁴⁴¹ Hz. Osman’ın öldürülmesiyle ilgili olarak takibata uğradığı için Musul’a kaçtı. Ölümüyle ilgili olarak, dağda saklandığı mağarada bir yılanın sokmasıyla zehirlendiği veya bu mağarada yakalanıp Muâviye’ye getirildiği ve Hz. Osman’a kısas olarak vurulan darbeler sırasında öldüğü yahut yakalanıp götürülürken yarı yolda korkudan can verdiği ve başının kesilerek Muâviye’ye gönderildiği şeklinde çeşitli rivayetler zikredilmektedir. Diğer bir rivayete göre ise onu Muâviye’nin Musul âmiri olan yeğeni Abdurrahman b. Ümmü’l-Hakem katletmiştir.⁴⁴² Müslümanlar arasındaki ihtilaftan dolayı kesilen ilk baş, Amr b. el-Hamık’ın başıdır⁴⁴³ rivayetiyle İbn Sa’d da bu bilgiyi teyit eder.

⁴³⁶ Ebu Dâvûd, *Kitâbü’s-Sünne*, Bab: 22, 23; Hadis no: 4747, 15: 558; Yenen, *Kelâm İlmi Açısından Cennet Nimetleri*, 141-142.

⁴³⁷ Taberânî, *Kitâbü’l-evâil*, 156 (Hadis No: 1106); İbn Ebu Şeybe, *el-Musannefi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 8: 357 (Hadis No: 287); (İbn Ebû Asım Amr b. Hamık’ın başının Şam’da Muaviye’ye sunuldu bilgisini ilave eder.) İbn Ebû Asım, *el-Evâil*, 61 (Hadis No: 172); Harrânî, *el-Evâ’il*, 166 (Hadis No: 157).

⁴³⁸ Ahmet Önkâl, “Amr b. Hamık”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 84.

⁴³⁹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 6: 276.

⁴⁴⁰ Önkâl, “Amr b. Hamık”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 84.

⁴⁴¹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 6: 277.

⁴⁴² Önkâl, “Amr b. Hamık”, *DİA*, 1.Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 84.

⁴⁴³ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 6: 277.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TABERÂNÎ'NİN *KİTÂBÜ'L-EVÂ'İL* ADLI ESERİNİN TERCÜMESİ

Bu çalışmaya konu olan Taberânî'nin *Kitâbü'l-evâ'il* adlı eserinin tercümesinde Süyûtî'nin *el-Vesâil ilâ ma'rifeti'l-evâil*'i ile birlikte, Ebû Hacer Muhammed Zağlûl tarafından hazırlanmış tahkik neşri esas alınmıştır. Eseri neşre hazırlayan Muhammed Zağlûl rivayetleri numaralandırmış olup Süyûtî'nin eseri 1029. rivayette tamamlanmış olup Taberânî'nin *Kitâbü'l-evâ'il* adlı eseri 1030. rivayetten itibaren başlamaktadır. Mervan b. Atiyye'nin *Kitâbü'l-evâ'il* için yaptığı tahkik çalışmasının içinde eserin bilinen ve British Museum'da bulunan tek yazma nüshasından verdiği örnek sayfalarda eserde herhangi bir numaralandırma görülmemiştir.⁴⁴⁴

1030. Bâb: Allah'ın ilk yarattığı şey, "Kalem'dir".

Allah'ın ilk yarattığı şey, "Kalem'dir"; (Onu yarattığı zaman) ona yaz! dedi. Kalem: Ya Rab neyi yazayım? dedi. Allah şöyle buyurdu: "Kıyamete kadar olacak bütün herşeyi (kaderi) yaz!"

1031. Bâb: Allah'ın insanda yarattığı ilk organ (a'zâ) fercidir.

Allah'ın insanda yarattığı ilk organ (a'zâ) fercidir. Yaratılışı tamamlanınca ona dendi ki: Yalnızca helal olana yaklaş.

1032. Bâb: İlk inkâr eden Âdem'dir (a.s.).

İlk Âdem inkâr etti; zürriyeti de inkâr etti.

1033. Bâb: Kıyamet günü yer yarıldığında (çıkacak) ilk (kişi)

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Kıyamet günü yer yarıldığında (çıkacak) ilk (kişi) benim.

1034. Bâb: Cennetin kapısını çalacak ilk kişi

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Cennetin kapısını ilk çalacak olan benim

⁴⁴⁴ Mervan el-Atiyye/Şeyhü'r Raşid, *Kitabu'l-Evâil*, 32-36.

1035. Bâb: İlk şefaata edecek ve edilecek kişi

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: İlk şefaata eden ve şefaati kabul olan ben (olacağım).

1036. Bâb: Cennete girecek ilk ümmet.

Cebrâil (a.s.) Peygamber'e (s.a.v.) dedi ki: Ümmet olarak cennete ilk girecek olan senin ümmetindir.

1037. Bâb: Kıyamet günü giydirilecek ilk kişi

Nebi (s.a.v.) buyurdu ki: Kıyamet gününde ilk giydirilecek olan Halilullah İbrahim (a.s.)' dir.

1038. Bâb: Misafirleri ilk ağırlayan

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Misafirleri ilk ağırlayan İbrahim (a.s.)' dir.

1039. Bâb: İlk sünnet olan

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: İlk sünnet olan İbrahim'dir. 120 yaşında iken keserle sünnet olmuştur. Kudûm'de sünnet olmuştur. Kudûm, Şam bölgesinde bir yerdir.

1040. Kendisi İçin İlk Hamamotu Yapılan Kişi

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Kendisi için ilk olarak hamamotu yapılan ve ilk hamama giren Süleyman b. Dâvûd (a.s.)'dir. Süleyman (a.s.) hamama girip onu çok sıcak bulduğunda şöyle dedi: Ah etmenin fayda vermeyeceği zamandan ve Allah'ın azabından inlerim”

1044. Bâb: İlk Peygamber Aleyhimüsselam

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Peygamberlerin ilki Âdem, sonuncusu Muhammed'dir (s.a.v.). (Allah) hepsinden razı olsun.

1045. Bâb: Kıyamet günü diriltilecek ve hesaba çekilecek ilk ümmetler.

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Bizler ilk diriltilen ve ilk hesaba çekilenler olacağız.

1046. Bâb: İlk musafaha eden

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Size Yemen halkı geldi, onlar kalpleri en yumuşak olan insanlardır. El sıkma ile selamlama âdetini ilk başlatan onlardır.

1047. Bâb: Peygamberin nübüvveti (vahiy) konusunda ilk ortaya çıkan şeyler.

Hz. Aişe (r.anha) buyurdu ki: Resulullah'a (s.a.v.) vahiy, ilk önce uykuda gördüğü sadık rüyalarla başlamıştı. Gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi aynen çıkardı.

1048.Bâb: Kur'ân'dan O'na ilk nazil olan

Ebi Seleme dedi ki: Cabir b. Abdullah'a sordum: Kur'ân'dan ilk indirilen nedir? Dedi ki: "Ey örtüsüne bürünen". âyetidir.

1049. Bâb: Cebrâil'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ilk öğrettiği

Cebrâil'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) öğrettiği ilk şey abdesttir. Abdesti bitirince, bir avuç su alıp onu fercine (edep yerine) serpti.

1050. Bâb: Hz. İbrahim'in dinini değiştiren, Bahîre ve Sâibe âdetlerini başlatan ilk kişi

Hz. İbrahim'in dinini değiştiren, Bahîre ve Sâibe âdetlerini başlatan ilk kişi: Amr b. Luhayy b. Kam'a b. Hindif b. Huzâ'a'dır.

1051. Bâb: Kıyamet gününde insanın ilk konuşacak yeri

Nebi (s.a.v.) buyurdu ki: Kıyamet gününde insanın ilk konuşan, amellerine şahitlik edecek olan yeri baldırı ve eli olacaktır.

1052. Bâb: İnsanın konuşacak ilk a'zâsı (organı)

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Kıyamet gününde ağızlarınızın üzerinde (konuşmanıza engel olacak) bağlar bulunduğu halde diriltileceksiniz. O zaman insanın ilk konuşan yeri, baldırı ve eli olacaktır.

1053. Bâb: İnsanın kabirde kokuşacak (bozulacak) ilk yeri (organı)

Helalden başka bir şey yememeye gücü yeten insan bunu yapsın, insanın kokuşacak ilk organı karnıdır.

1054. Bâb: Kulun hesaba çekileceği ilk konu

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Kulun hesaba çekileceği ilk ameli (konu) namazıdır. Eğer (bu hesabı düzgün) tamamlanırsa, kurtuluşa erer ve kazançlı çıkar. (Namazı) düzgün olmazsa, kaybeder ve zararlı çıkar. Sonra diğer amellerinden de bu şekilde hesaba çekilir.

1055. Bâb: (Kıyamet gününde) insanlar arasında karara bağlanacak ilk konu

Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: (Kıyamet gününde) insanlar arasında karara bağlanacak ilk konu kan davaları olacaktır.

1056. Bâb: Allah yolunda ilk oku atan

Allah yolunda ilk oku atan Sa'd b. Ebî Vakkas'tır.

1057. Bâb: Allah yolunda ilk kılıcını çeken

Allah yolunda ilk kılıcını çeken Zübeyr b. Avvam'dır. Mekke'de evindeyken müşriklerden bazı insanların Resulullah'ı öldürmek istedikleri kendisine ulaşınca, kılıcını kuşanıp (onu koruma maksadıyla) dışarıya fırlamıştı.

1058. Bâb: Muhacirlerden Medine'ye ilk hicret eden

Muhacirlerden Bera b. Azib (r.a.) dedi ki: : Muhacirlerden bize ilk önce gelen Abdüddar oğullarından kardeşim Mus'ab b. Umeyr'dir. Kendisine: Geride kalanlar ne yaptı? Resulullah ne yaptı? dedik. Mus'ab, "Resulullah yerindedir" dedi.

1059. Bâb: Resulullah'ın Medine'ye gelişinden önce insanları ilk toplayan

Resulullah'ın Medine'ye gelişinden önce insanları ilk toplayan Mus'ab b. Umeyr'dir.

1060. Bâb: İslâm'da Medine dışında Cuma namazı için toplanılan ilk yer

Medine dışında Cuma namazı için toplanılan ilk yer Bahreyn'de Abdü'l-Kays'a ait Cüvâsâ adı verilen bir köydür.

1061. Bâb: Savaş hakkında inen ilk ayet

Resulullah (s.a.v.) Mekke'den çıktığında Ebu Bekir dedi ki: Allah'tan geldik ve yine O'na döndürüleceğiz. Helak olasıcalar Nebilerini çıkardılar, bunun üzerine şu

ayet indirildi: “Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah’ın onlara yardım etmeğe gücü yeter” Hac (39). Dedi ki: Kesinlikle bir savaşın vuku bulacağını anladım. İbn Abbas dedi ki: Bu ayet savaşla ilgili inmiş ilk ayettir.

1062. Bâb: Cennete girecek ilk zümre (topluluk)

Cennete ilk girecek kimselerin yüzleri, dolunay gibi parlak olacak. Onların ardından gireceklerin yüzleri, gökyüzündeki en parlak yıldız gibi aydınlık olacak. Orada insanlar ne küçük ne büyük abdest bozarlar ve ne de tükürüp sümükürürler. Onların tarakları altındandır. Kokuları misk gibidir. Buhurdanlıklarında tüten hoş koku, cennetin hoş kokulu ağacındandır. Cennetliklerin hepsi de babaları Âdem’in şeklinde yaratılmış olup boyları altmış arşındır.

1063. Bâb: (Kıyamet) alametlerinin ilki güneşin battığı yerden doğmasıdır.

(Kıyamet) alametlerinin ilki güneşin battığı yerden doğması ve kuşluk vaktinde insanlara Dabbetü’l-arzın çıkmasıdır. Bunlardan hangisi önce çıkarsa diğerinin çıkması buna yakındır.

1064. Bâb: İslâm’da kesilen ilk (el)

İslâm’da eli ilk kesilen Müslüman ensardandır. Dendi ki ya Resulullah bu kişi hırsızlık yaptı. Resulullah’ın yüzü kül gibi olmuştu. Bazıları: “Ey Allah’ın Resülü yüzünüz değişti” deyince Resulullah: “Sizin kardeşiniz hakkında şeytanın yardımcıları olmanız beni engellemez” dedi. Sonra: “Allah çok affedicidir, affetmeyi sever. Had cezası verildiğinde bir idareciye onu yerine getirmekten başkası yakışmaz” dedi. Sonra: “Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” mealindeki Nur sûresi 22. âyetini okudu.

1065. Bâb: Hz. Peygamber’den (Medine’ye) ulaştığı zaman duyulan ilk şey.

Abdullah b. Selam der ki: “Resulullah (Medine’ye) ulaşınca insanlar hızlıca etrafında toplandılar. Ben de yanına gelenler arasındaydım. Ondan ilk duyduğum şeydu dedi ki: “Yemek yediriniz, selamı yayınız, akrabalarınızla irtibatı sürdürünüz ve insanlar uykudayken namaz kılınız ki esenlikle cennete giresiniz.

1066. Bâb: Kilab b. Mürre'den sonra Kâbe'nin (duvarlarını) yükselten ilk kişi
Kusay, Kilab b. Mürre'den sonra Kâbe'nin (duvarlarını) yükselten ilk kişidir.

1067. Bâb: Bu ümmetten ateşe ilk girecek olanlar.

Bu ümmetten ateşe ilk girecek olanlar kırbaç vuranlardır.

1068. Bâb: Ateşten elbise giydirilecek ilk kişi

Ateşten elbise giydirilecek olan ilk kişi İblis 'aleyhi'l-la'ne'dir.

1069. Bâb: Hz. Peygamber'in Havz'ının başına gelecek ilk kişiler

Havz'ıma ilk gelecek olanlar Ehl-i Beytim ve ümmetimden beni sevenlerdir.

1070. Bâb: Bu tabakadan sonra Havz'ın başına ilk gelecek olanlar

Havuzum Aden ile 'Umanü'l-Belka arası kadardır. Baldan daha tatlı, kokusu miskten daha güzel, süttten daha beyazdır. Bardakları gökteki yıldızlar sayıncadır. Ondan bir kez bir yudum içen bir daha ebediyyen susuzluk çekmez. Bundan ilk içecek olanlar da, muhacirlerin fakirleridir. Onlar başları tozlu, elbiseleri eski, zengin kadınlarla evlenmeyen, büyüklerin kapıları kendilerine açılmayan kimselerdir.

1071. Bâb: "Emmâ ba'dü" ifadesini ilk söyleyen

"Emmâ ba'dü" ifadesini ilk söyleyen Dâvûd (a.s.)'dır. O başlangıç cümlesini asıl kısımdan ayıran bir tabirdir.

1072. Bâb: Bismillâhirrahmânirrahim'i yazan ilk kişi

Bismillâhirrahmânirrahim'i yazan ilk kişi Süleyman (a.s.)'dır.

1073. Bâb: Cebrail'in (a.s.) Hz. Resulullah'a (s.a.v.) vahiy getirdiğinde ilk
"Bismillahirrahmanirrahim" dediği yerler

Cibril (a.s.) Resulullah'a (s.a.v.) Kur'an'la (vahiyle) geldiğinde, karşılaşmalarında ilk sözü "Bismillahirrahmanirrahim" olurdu. Cebrail (a.s.) ikinci kez "Bismillahirrahmanirrahim" dediğinde Resulullah (s.a.v.) bir surenin bittiğini başka bir surenin başladığını anlardı.

1074. Bâb: Tevrat'tan ilk indirilen "Bismillahirrahmanirrahim" dir.

Allah Azze ve Cellenin Tevrat'tan ilk indirdiği: "Bismillahirrahmanirrahim" dir. De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım.. (En'âm 151)

1075. Bâb: İlk yaşlanan

İlk yaşlanan İbrahim (a.s.)'dır. Sabah ak saçları görünce: Ya Rabbi bu nedir? diye sormuş. Rabbi de: "Bu vakardır" demiş. O da: "Rabbim öyleyse vakarımı arttır" diyerek duada bulunmuştur.

1076. Bâb: İlk farz kılınan şeyin namaz olması bahsi

Namaz ilk ikişer rekat olarak farz kılındı akşam namazı hariç, sonra hazerde ziyade olundu, seferde olduğu gibi bırakıldı.

1077. Bâb: Öldürme eylemini ilk başlatan kişi

Haksız olarak öldürülen her kişinin kanından bir pay, Âdem'in ilk oğluna ayrılır. Çünkü o, insan öldürme eylemini ilk başlatan kişidir.

1078. Bâb: Uhud günü ashabı tarafından aranırken Resulullah'ı tanıyan ilk kişi

Kâ'b b. Malik: Uhud gününde Resulullah'ı (s.a.v.) ararken ilk bulan kişiyim. Onu miğferin altından gözlerinden tanıdım.

1079. Bâb: Dinden ilk vazgeçiren

Kabın tersine çevrildiği gibi dinden ilk vazgeçiren ümmetimin içki olarak adlandırdığı ve helal saydığı şeydir.

1080. Bâb: Resulullah'ın (s.a.v.) büyükanneye mirastan verdiği ilk pay

Resulullah'ın (s.a.v.) büyükanneye mirastan verdiği ilk pay altıda birdir.

1081. Bâb: İlk Müslüman Alî b. Ebî Tâlib

Bu ümmetten Peygamberimiz (s.a.v.) ile buluşacak olan ilk kişi, İslâm'ı ilk kabul eden Alî b. Ebî Tâlib'dir.

1082. Bâb: Önce Hatice sonra Alî (r.a.) diyenler.

Hz. Hatice, Resulullah'a ilk Müslüman olandır sonra Hz. Ali'dir.

1083. Bâb: İlk Müslüman Ebû Bekir (r.a.) diyenler.

İlk Müslüman Ebû Bekir (r.a.)'dır.

1084. Bâb: Resulullah'ın (s.a.v.) gönderilmiş olduğu hakkında Medine'ye ulaşan ilk haber

Resulullah'ın (s.a.v.) gönderilmiş olduğu haberi ilk olarak Medine'ye şöyle geldi: Medine'li bir kadının cinlerden bir dostu vardı. O kuş şeklinde gelip dala kondu. Kadın ona, "İn de laflayalım, haberdar olduğun bilgilerden bizleri de haberdar et" deyince o şu cevabı verdi: "Hayır olmaz! Mekke'de bir Nebi gönderildi; zinayı yasakladı ve firar etmemizi engelledi".

1085. Bâb: Resulullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra ehlinden bana ilk kavuşacak sensin

Âişe (r.anha) şöyle dedi: Fâtıma (r.anha) geldi onun yürüyüşü, babasınınkinden farksızdı. Resulullah ona: "Merhaba ey kızım dedi ve onu sağına oturttu, kulağına gizlice bir şey fısıldadı, ağladı. Ona dedim ki: Resulullah sana bir sır verdi sen de ağlıyorsun öyle mi? Sonra kulağına yine gizlice bir şeyler fısıldadı, güldü. Ben de ona dedim ki: Hüzün ve sevincin bugünkü kadar birbirine yakın olma durumunu hiç görmedim. (Resulullah'ın) ona ne söylediğini sordum. Dedi ki: Resulullah'ın (s.a.v.) sırrımı ifşa edecek değilim. Resulullah (s.a.v.) vefat edince ona (Fâtıma'ya) sordum. Fâtıma dedi ki: Resulullah (s.a.v.) bana ilk fısıldadığında dedi ki: Cebrail (a.s.), Kur'an'ı bana her sene bir kez arz eder ama bu sene iki kez arz etti. Ben bunu, ecelimin yaklaştığı şeklinde yorumluyorum. Ehl-i Beytimden bana ilk kavuşacak olan sensin. Senden önce ben gittiğim için sana ne mutlu böyle demesi üzerine ağladım. Sonra dedi ki: Bu ümmetin kadınlarının veya mü'minlerin kadınlarının efendisi olmaktan razı değil misin? diye fısıldadı. Böyle demesi üzerine de ben güldüm! dedi.

1086. Bâb: İnsanlardan İlk Helak Olacak Olan

Âişe (r.anha) şöyle dedi: Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: İnsanlardan ilk helak olacak olan senin kavmindir. Dedi ki: Nasıl? Ya Resulullah! dedim. Dedi ki: Ölüm

onları arzuluyor ve aralarında dolaşıyor. Dedim ki: Onlardan sonra insanların kalması nedir? “Omurgası kırılana değin eşeğin kalmasıdır.” dedi.

1087. Bâb: İslâm’da ilk habs/hubs

Hz. Ömer kendisine ait arazisinin sadakası konusuyla ilgili Nebi (s.a.v.) ile istişare etmesi sonucunda Resulullah (s.a.v.) şöyle dedi: “İstersen malın aslını habset, semere ve gelirini ise yoksullara tasadduk et” şeklinde cevap vermiştir. İbn Ömer dedi ki: “Muhakkak ki bu İslâm’da sadakanın tasadduk edilmesinin ilk örneğiydi yani ilk hubs idi.

1088. Bâb: Araplar’ın ensardan sonra ilk Müslüman olanları

Araplar’ın ensardan sonra ilk Müslüman olanları Yemen halkıdır, sonra Bahrein halkından Abdülkays’tır.

1089. Bâb: Şu iki şehirden hangisi daha önce fetholunacak: Kostantiniyye mi Roma mı?

Bizler Resulullah’ın (s.a.v.) yanındayken ona şöyle bir soru soruldu. Şu iki şehirden hangisi daha önce fetholunacaktır. Kostantiniyye mi Roma mı? Resulullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: Herakl’in şehri yani Kostantiniyye daha önce fetholunacak.

1090. Bâb: İslâm’da ilk tayin olunan emîr

Resulullah (s.a.v.) Abdullah b. Cahş b. Riab’ı seriyye için görevlendirdiği zaman, İslâm’da ilk tayin olunan emîr oldu.

1093. Bâb: Uhud günü hezimetinden sonra Resulullah’ın (s.a.v.) ashabından yanına dönenlerin ilki

Ebu Bekir Sıddık (r.a.) der ki; “Uhud günü Resulullah’ın (s.a.v.) yanına dönenlerin ilki bendim ve onunla birlikte Talha vardı. Alnının kenarından darbe almıştı. Talha onun önüne yıkılmıştı. Resulullah (s.a.v.) “Arkadaşınızı tutun” buyurdu. Ona değil Resulullah’a yöneldik. Başında miğferi vardı hatta miğfer halkalarından ikisinin, iki şakağına battığını görünce o halkaları Resullah’ın yanağından çıkarmak için gittim ve benim ile müşrikler arasında bir adam vardı ve ben Resulullah’a daha yakındım. O Ebu Ubeyde b. Cerrah’tı. Ebu Ubeyde dedi ki: “Ey Ebu Bekir Allah’ımı seversen

benimle Resulullah'ın arasından çekil." Ebu Ubeyde halkayı ağzına aldı ve onu yavaş yavaş çıkarmaya başladı. Sonra halkayı ağzıyla çıkardı. Ebu Ubeyde'nin de iki ön dişi sökülmüştü. Hz. Ebu Bekir diyor ki: "Sonra diğer halkayı çıkarmak için yürüdüm." Ebu Ubeyde: "Ey Ebu Bekir, Allah aşkına bana bırak" dedi ve halkayı dişleriyle tuttu ve söküncüye kadar yavaş yavaş çıkardı. Bu arada Ebu Ubeyde'nin diğer iki ön dişi de sökülmüştü. Sonra Resulullah (s.a.v.) "Arkadaşınız görevini yerine getirmiştir" buyurdu.

1094. Bâb: Necâşi'nin (Allah rahmet eylesin) imanından ilk zuhur eden

Necâşi'nin imanından ilk zuhur eden adaleti ve dinine karşı tavizsizliğidir.

1095. Bâb: Kıyamet günü Sur'a üfürüldüğünü duyacak ilk kişi

Sur'a üfürüldüğü zaman bu sesi duyup da dikkat kesilmeyen hiç kimse olmayacaktır ve bu sesi duyacak olan ilk kişi havuzunu çamurla sıvamakta olan bir adam olacaktır ki (o da bu sesin şiddetinden) ölecektir.

1096. Bâb: Kıyamet günü Allah'ın mü'minlere söyleyeceği ilk söz

Muaz b. Cebel'den rivayet edildiğine göre Resulullah: "Dilerseniz kıyamet günü Allah'ın mü'minlere söyleyecekleri konusunda sizlere haber vereyim mi?" dedi. Dediler ki: Evet. (Allah) Diyecek ki: Bana kavuşmuş olmaktan hoşnut musunuz? Derler ki: Evet Ey Rabbimiz. Diyecek ki: Niçin? Diyecekler ki: Af ve mağfiretini umuyoruz. Diyecek ki: Mağfiretim sizlere vacib oldu.

1095. Bâb: Kıyamet günü Sırat'ın üzerinden geçecek olan ilk kişi

Resullullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Kıyamet günü Sırat'ın üzerinden geçecek olan ilk kişi benim."

1096. Bâb: Veda Haccında Peygamber'in (s.a.v.) tavsiyede bulunduğu ilk konu

Veda Haccında Nebi (s.a.v.) hutbesinde ilk şöyle buyurdu: "Muhakkak ki Allah anneleriniz hususunda sizlere tavsiyede bulunuyor. Muhakkak ki Allah babalarınız hususunda sizlere tavsiyede bulunuyor. Muhakkak ki Allah yakın akraba hususunda sizlere tavsiyede bulunuyor."

1097. Bâb: İslâm'da Medine'de dünyaya gelen ilk çocuk

İslâm'da hicretten sonra doğan ilk çocuk Abdullah b. Zübeyr (r.a.)'dır.

1098. Bâb: Peygamberin damağından ilk lokmasını yiyen bebek

Esmâ binti Ebu Bekir anlatıyor: (Doğunca) Abdullah b. Zübeyr'i Resulullah'a götürdüm, kucağına bıraktım. Resulullah (s.a.v.) bir hurma istedi, ağzında çiğneyerek ezdikten sonra (yumuşattığı o) hurma ile çocuğun damağını ovdu. Bu peygamberin damağından midesine giren ilk lokmasıydı.

1099. Bâb: Bedir savaşında ensardan esir yakalayan ilk kişi

Bedir gününde ensardan esir yakalayan ilk kişi Hârîse b. Nu'mân'dır.

1100. Bâb: Bedir günü kendisinden uyku mahmurluğunun gittiği ilk kişi

Bedir gününde bir araya geldiğimizde (toplandığımızda) uyku mahmurluğundan ilk kurtulan Resulullah (s.a.v.) oldu.

1101. Bâb: Bi'r-i Maûne günü yaralanan ilk kişi

Resulullah (s.a.v.) Bi'r-i Maûne'ye seriyye gönderdi. Beni Süleym'den olan Âmir b. Tufeyl onlara doğru yöneldi ve ilk yaraladığı Haram b. Milhan mızrağın açtığı yaradan fışkıran kana ellerini bulayıp yüzüne sürerek "Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki ben kazandım" diye bağırdı.

1102. Bâb: Resulullah'ın son (vefatla sonuçlanan) rahatsızlığının başladığı yer.

Resulullah (s.a.v.) rahatsızlandığında Ümmü Seleme'nin evinde idi. Sonra Hz. Âişe'nin evine götürüldü.

1103. Bâb: Yeryüzünde yapılmış ilk mescid

Ebu Zerr (r.a.) şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Yeryüzünde yapılan ilk mescid hangisidir?" diye sordum. "Mescid-i Haram" dedi. Ben: "Sonra hangisi?" dedim. "Mescid-i Aksa" dedi. Ben "Bu iki mescidin kuruluşu arasında ne kadar zaman vardır?" dedim. Dedi ki: Kırk sene vardır.

1104. Bâb: Resulullah (s.a.v.) ümmetinden ilk kime şefa'at edecektir.

Ümmetimden ilk şefa'at edeceğim Medine halkı, Mekke halkı ve Taif halkıdır.

1105. Bâb: İslâm'da ilk Kasâme

İslâm'da ilk Kasâme Haşimoğulları'nın Kasâmesi'dir.

1106. Bâb: İslâm'da başı (kellesi) ilk hediye edilen

İslâm'da başı (kellesi) ilk hediye edilen Amr b. Hamik'in başıdır, Muaviye'ye hediye edilmiştir.

1107. Bâb: Öldürülmeden önce iki rekat (namaz) kılma geleneğini başlatan ilk kişi

Hubeyb b. Adiyy (r.a.)'ı müşrikler öldürmek istediğinde onlara dedi ki: Müsaade edin (bırakın da) iki rekat namaz kılalım. Müsaade edildi, namazını kıldı. Böylece Hubeyb öldürülmeden önce iki rekat namaz kılma adetini ilk başlatan kişi oldu.

1108. Bâb: İslâm'da namaz kılma amaçlı mescidi ilk inşa eden

İslâm'da namaz kılma amaçlı mescidi ilk inşa eden Ammar b. Yasir'dir.

1109. Bâb: İnsanlardan kaldırılacak ilk (ilim) "Huşu"

Resulullah (s.a.v.) bir gün semaya bakarak şöyle buyurdu: Bu ilmin insanlar arasından kaldırılacağı (kaybolacağı) zamandır. Ensardan bir adam olan Ziyâd b. Lebîd dedi ki: Ya Resulullah ilim sabit olmuşken kaldırılır ve kalpler onu saklar. Resulullah dedi ki: Ben seni Medine fakihlerinden sayıyordum. Sonra Allah'ın Kitabı (Tevrat, İncil) Yahudilerin ve Nasranilerin elinde olmasına rağmen dalalet düşmüş olmalarını zikretti. Cübeyr b. Nüfeyr der ki: Şeddad b. Evs el-Ensari'ye rastladım ve Avf'ın anlattıklarını ona da anlattım. Dedi ki: Avf doğru söylemiş, kaldırılacak ilk ilmi haber vereyim mi? Huşu kaldırılacak ta ki huşu üzere tek şahıs görülmeyecek.

1110. Bâb: Kitab'ı (amel defteri) sağdan verilecek ilk kişi ve Kitab'ı soldan verilecek ilk kişi

Kitab'ı (amel defteri) sağından verilecek ilk kişi: Ebu Seleme b. Abdü'l-Esed ve Kitab'ı solundan verilecek ilk kişi: Kardeşi Süfyan b. Abdü'l-Esed'dir.

1111. Bâb: İnsanlar ilk ne üzere haşrolunacak ve cennet ehlinin ilk yiyeceği ne olacak

Abdullah b. Selam (r.a.) Müslüman olmadan önce Peygamber'e (s.a.v.) sordu. İnsanlar ilk ne üzerine dirilecekler? Dedi ki: Aden'den çıkan bir ateş insanları haşredip toplar. Onların geceledikleri yerde onlarla beraber geceler, kaylule yaptıkları yerde onlarla beraber kaylule yapar.

Dedi ki: Cennet ehlinin ilk yiyeceği ne olacak: Balık ciğeri ziyadesi cennet öküzü ki (o) cennetin her türlü ürününden beslenir, cennetin bütün ürünlerinin tadını bulurlar.

1112. Bâb: Mekke'de Nebi'den (s.a.v.) sonra Kur'an'ı açıktan okuyan ilk kişi

Mekke'de Resulullah'tan (s.a.v.) sonra Kur'an'ı açıktan okuyan ilk kişi Abdullah b. Mesud'dur.

1113. Bâb: İlk ezan okuyan

İlk ezan okuyan Bilal'dir.

1114. Bâb: Atını Allah yolunda koşturan ilk kişi

Atını Allah yolunda koşturan ilk kişi Mikdad b. Esved'dir.

1115. Bâb: Araplardan zekâtını ilk eda eden kabile

Araplardan zekâtı gönül rızasıyla ilk eda edenler: Beni 'Uzre b. Sa'd'dır.

1116. Bâb: Resulullah (s.a.v.) ile ilk îlâf (anlaşma) yapan kabile

Resulullah (s.a.v.) ile ilk îlâf (anlaşma) yapan Cüheyne'dir.

SONUÇ

Bu çalışmada Taberânî'nin bâblara göre ayrılmış yeryüzünde ilk olanlara dair rivayetleri içeren *Kitâbü'l-evâil* adlı eseri incelenmiştir. Giriş bölümünde evâil kavramı açıklanmış ve ilk olana duyulan merakın bir millete veya inanca özgü olmadığı görülmüştür. Evâil ilk olanları içeren bir ilim olması sebebiyle bu alana dair ilk eserin kime veya hangi tarihe ait olduğu bilgisinin net olmadığı tespit edilmiştir. Bu sahada yazılan eserler tanıtılmış olup günümüze ulaşan evâil eserlerinin kimisinin müstakil bir evâil eseri kimisinin ise bir esere bölüm olduğu görülmüştür. Günümüze ulaşmış ilk evâil eserlerinin hicri üçüncü asra ait oldukları, bu eserlerin sonraki dönemlerde yazılan evâil eserlerine kaynaklık ettikleri ve bu dönemden sonra telif edilen evâil eserlerinin konu muhtevalarının genişletildiği görülmüştür.

Birinci bölümde çalışmamıza konu olan eserin müellifinin biyografisi, eserleri ve yaşadığı dönemin genel özellikleri tanıtılmıştır. Taberânî'nin küçük yaşlarda ilim tahsiline başladığı ilim maksadıyla yıllarca seyahatlerde bulunduğu hatta bu seyahatlerin gelişi güzel değil ilmi kişiliğini kemale erdirecek belli bir plan çerçevesinde yapıldığı görülmüştür. Bilgi derleme işinin günümüz şartlarında ne kadar meşakkatli olduğunu göz önünde bulundurursak müellifin kendi döneminin koşullarında yaptığı seyahatler, hadis toplama uğruna otuz yıl hasır üzerinde yatmaya katlandığı bilgisi bizlere aktarılan her bir rivayetin değerini, sonraki nesillere bilgi aktarma işini kendine dert etmiş bu mümtaz şahsiyetleri tanımayı ve anlamayı sağlamıştır. Ders aldığı hocalar, kendilerine hocalık ettiği talebeler, sahip olduğu eserler ve bu eserlerin farklı alanlarla ilgili oluşu kendisinin döneminin seçkin alimlerinden biri olduğunu göstermektedir.

İkinci bölümde ise rivayetler muhtevalarına göre üç ana bölüm altında tasnife tabi tutulmuş olup bu rivayetler ilk dönem İslâm tarihi ve hadis kaynaklarında mevcut rivayet ve bilgilerle mukayese edilmiştir. Müellifin eseri muhteva açısından değerlendirildiğinde en çok rivayetin Hz. Peygamber'den dünya ve ahiret hayatıyla

ilgili olduğu, en az hatta sadece bir rivayetin tabiin dönemiyle ilgili olduğu görölmektedir. Müellifin üç ayrı dönemi; İslâm öncesi, Asr-1 Saadet ve sonrası dönemlerle ilgili evâil rivayetlerini içeren bu eserinde şüphesiz en açık ve tespit edilebilecek rivayetler Asr-1 Saadet dönemi rivayetleri iken, en muğlak rivayetler İslâm öncesi rivayetler ve gayb bilgisi dahiline giren ahirete dair evâil rivayetleridir. Bu çalışmada hadisçilerin ilgi alanına giren hadis metnlerinin sıhhatinin veya senet tenkidinin üzerinde değil, bu rivayetlerle ilgili tarihi süreç içerisinde nasıl bir bakış açısı ortaya konulduğu Kur'ân ve Sünnet bütünlüğü içerisinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma neticesinde Resulullah'a (s.a.v.) dayandırılan evâil rivayetlerine tümünden kabul veya red yöntemiyle yaklaşılması her bir rivayetin muteber hadis ve tarih kaynaklarıyla titizce analiz edilmesi bu eserlerden istifade edilmesini sağlayacaktır. Son olarak eserin tercümesi verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Eser diğer evâil kitaplarına göre daha az hacme sahip olmasına rağmen türünün ilk örneklerinden olması değer ve önemini artırmaktadır. Kronolojik bir düzlemde evvele yolculuk yapmamızı sağlayan bu eserin kendi türündeki diğer eserlerle karşılaştırılarak okunmuş olup içerdiği rivayetlerin hemen hemen tümünün kendinden önce ve sonra telif edilen eserlerde yer aldıkları görölmüştür. Zikredilen rivayetlerin senetleri aracılığıyla sıhhatlerinin hadis uzmanları tarafından tespiti, doğru ve güvenilir tarihçi olma yolunda iz sürenlere rehberlik görevi görecek ve eserden doğru bir şekilde istifade etmeyi sağlayacaktır. Araştırma konusu olan evâil muhtevalı eserlerle ilgili ülkemizde bir esere özel tahlil çalışmasının yapılmadığı görölmüştür. Evâil muhtevalı eserlerle ilgili yapılacak çalışmalara öncülük etmek gayesiyle bu çalışma yapılmıştır. Son olarak ülkemizde bu sahada yapılan çalışmaların artırılması ve evâil ilminin hakkettiği konuma ulaşması için bu tür çalışmaların yaygınlaştırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Abdurrahman. “Evâil Edebiyatı Üzerine”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 3/12 (2002): 1-36.

Açıkgenç, Alparslan. “Evâil”. *DİA*. 44 Cilt. 11: 513. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Adam, Baki. “Kur’ân’ın anlaşılmasında Tevrat’ın Rolü”. *Journal of İslâmic Research*. 9/1-2-3-4 (1996): 167-176.

Ağırakça, Ahmet. “İhşîdiler”, *DİA*. 44 Cilt. 21: 551-553. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ahmed Emin. *Zuhru'l-İslâm*. 1. bs. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1967.

Aktaş, Fatma. *İnsanın Yaratılışı İle İlgili Hadislerin Tahriç ve Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Aras, M. Özgü. “Cerrâî”. *DİA*. 44 Cilt. 7:425-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Arslan, Ahmet Turan. “Askerî, Ebû Hilal”. *DİA*. 44 Cilt. 3: 489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ateş, Ali Osman. “Kusay b. Kilâb”. *DİA*. 44 Cilt. 16: 460-461. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi, 2006.

Aykaç, Mehmet. “Harâm b. Milhân”, *DİA*. 44 Cilt. 16: 106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Barca, İbrahim. *Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî B. Abdillâh El-Hasenî Es-Semhûdî Eş-Şâfî (911/1506) Ve Medine Tarihiyle İlgili “Vefâü'l-Vefâ Bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ” Adlı Eseri*. Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Bardakoğlu, Ali. “Kasâme”. *DİA*. 44 Cilt. 24:528. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”, *DİA*. 44 Cilt. 1:363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Bozkurt, Nebi. “Mescid-i Aksa”, *DİA*. 44 Cilt. 29:268-271. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Bozkurt, Nebi. “Tokalaşma”, *DİA*. 44 Cilt. 41: 217-219, İstanbul: TDV Yayınları, 2012

Bozkurt, Nebi ve Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Mescid-i Harâm”, *DİA*. 44 Cilt. 29: 273. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Brockellmann, Carl. *Geshichte der Arabischen Litteratur (GAL)*. Tuta Sub Aegide Pallas: Leiden/E.J.Brill-Leiden, 1943.

Brockellmann, Carl. *Geshichte der Arabischen Litteratur-Zweiter Supplementband (supp)*, Tuta Sub Aegide Pallas: Leiden/E.J.Brill-Leiden, 1938.

Buhârî. *Zübdetü'l-Buhârî Tercümesi*. çev. Ömer Ziyaeddin Dağıstani. 3 Cilt. İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, 1967.

Canan, İbrahim. *Kütüb-i sitte: muhtasarı tercüme ve şerhi*, ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.

Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*. 44 Cilt. 1: 114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Certel, Hüseyin. ”Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiili Şart ve Rükünlarıyla Namaz”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 1/13 (1997): 329-345.

Çağrııcı, Mustafa “Uyku”, *DİA*. 44 Cilt. 42: 246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çakan, İsmail Lütfü, “Abdullah b. Cahş”, *DİA*. 44 Cilt. 1: 89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çakan, İsmail Lütfü. “Fetih Hadisi ve Akşemseddin'in Fetihteki Yeri”. *Akşemseddin Sempozyumu bildirileri*. 153-163. Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, 1990.

Çelik, Hüseyin. “Kur’ân’da Amel Defteri ve Amellerin Tespiti”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9:17 (2011): 88-132.

Çelik, Hüseyin. “Kur’ân’da Dâbbetü’l-Arz”, *G.O.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1:1 (2013): 41-57.

Çolak, Abdullah. “Allah’a Karşı Derin Sevgi Ve Saygının Bir Tezahürü Olarak Namazda Huşû”, *Bilimname*. 7/16 (2009): 183- 206.

Çelebi, İlyas. “Şiblî, Bedreddin”, *DİA*. 44 Cilt. 39: 124-125. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Demircan, Adnan. “Tâi’-Lillâh”, *DİA*. 44 Cilt. 39: 447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Demircan, Adnan. “Uzre (Benî Uzre)”, *DİA*. 44 Cilt. 42: 258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Demircan, Ali Rıza. *İslâm’a Göre Cinsel Hayat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.

Devellioğlu, Ferit. *Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Doğu Matbaası, 1962.

Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Vadi Yayınları, 2003.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Ed. H. Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.

Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah b. Sehl el-Askerî. *el-Evâ’il*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.

Efendioğlu, Mehmet. “el-Musannef”, *DİA*. 44 Cilt. 31: 237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

-, “Ziyâd b. Lebid”, *DİA*. 44 Cilt. 44: 482-483. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

-, “Zübeyr b. Avvam”, *DİA*. 44 Cilt. 14:522. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

el-Mercânî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Abdülmelik, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fî târîhi dâri hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*, thk. Muhammed Abdülvehhâb Fazl. Kahire: Dârü'l-Ğarbi'l İslâmî, 2002.

Emecen, Feridun. “Akkâ”, *DİA*. 44 Cilt. 2:265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Ertürk, Mustafa. “Havz-ı Kevser”, *DİA*. 44 Cilt. 16: 546-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

-, “Mikdâd b. Amr”, *DİA*. 44 Cilt. 30: 49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2005

Fayda, Mustafa. “Abdülkays”, *DİA*. 44 Cilt. 1:249-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

-. “Ammar b. Yasir”, *DİA*. 44 Cilt. 3: 75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

-, “Batn-ı Nahle Seriyyesi”, *DİA*. 44 Cilt. 5: 202-203, İstanbul: TDV Yayınları, 1992

-, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*. 44 Cilt. 6: 152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

-, “Hemdân”, *DİA*. 44 Cilt. 17: 179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Görgülü, Hasan Ali. “Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe uygulamaları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/3 (1996): 171-235.

Görmez, Mehmet. “Taberânî”, *DİA*. 44 Cilt. 39: 310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Güç, Ahmet. “Yeyüzünde Üç Büyük Mescit”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/5 (1993): 267-274 .

Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”, *DİA*. 44 Cilt. 42: 479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Güner, Ahmet. “Mutî'-Lillâh”. *DİA*. 44 Cilt. 31: 401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Gündoğdu, Mustafa. *Taberânî ve Hadis İlmindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: İmaj, 2003.

-, “İlâf”, *DİA*. 44 Cilt. 22: 64. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Harman, Ömer Faruk, “Hâbil ve Kâbil”, *DİA*. 44 Cilt. 14:376-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

-, “İbrahim”, *DİA*. 44 Cilt. 21: 266. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Harrânî, Ebû Arûbe Hüseyin b. Muhammed b. Mevdûd el-Harrânî. *el-Evâ'il*, thk. Meş'al b. Bânî el-Matîrî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.

Hasan İbrahim Hasan. *İslâm Tarihi*. Çev. Ahmet Turan Arslan vd. İstanbul: Kayihan Yayınevi, 1996.

Hatîb el-Bağdadi, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-selam*, Beyrut : Dâru'l-Kitabü'l-Arabi, ts.

Hatiboğlu, İbrahim. “Musannef”. *DİA*. 44 Cilt. 31: 235-236. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

-, “Sa'd b. Ebi Vakkas”, *DİA*. 44 Cilt. 35:372-374, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

İbn Ebû Asım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak. *el-Evâ'il*. thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

İbn Ebu Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim. *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-âsâr*, haz. Said Lehham. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1989.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânu'l-mîzan*. 3. baskı. Beyrut: Müessesetü'l-âlem li'l-matbûat, 1988.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzibu't-tehzib*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

-, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1995.

İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemsü'd-Din. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*, thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut : Daru Sadır, 1980.

İbn-i Hişam. *İslâm Tarihi: Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1994.

İbnü'l-Esir, İzzuddîn el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1979.

İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1979.

İbn Kesir, Hz. *Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)*. Trc. Hanifi Akın. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014.

İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Mende, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî, *Cüz' fihî zikrû Ebi'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed e't-Taberânî (Menâkıbü't-Taberânî)*, Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1415/1994.

İbn Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. editörü: Adnan Demircan. 10 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

İmam Nevevî. *Riyazü's-Sâlihîn*, çev. Raşit Küçük, İsmail Lütfü Çakan, M. Yaşar Kandemir. 7 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2000.

Kahraman, Ferruh. "Besmele ile Fâtiha Arasındaki Münasebet". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 8/1 (2013): 53-66.

Kandemir, M. Yaşar. "Kâ'b b. Mâlik". *DİA*. 44 Cilt. 24: 4-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Hamdânîler”. *DİA*. 44 Cilt. 15: 446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Karaman, Hayrettin, “Cuma”. *DİA*. 44 Cilt. 8: 85-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Karaman, Hayreddin vd. *İlmihal II İslâm ve Toplum*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Kandemir, M. Yaşar. “Hubeyb b. Adî”. *DİA*. 44 Cilt. 18: 266-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

-, “Ümmü Seleme”. *DİA*. 44 Cilt. 42: 328-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kasar, Veysel, “Vakıf Düşüncesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V*, 1999.

Kâtip Çelebi. *Keşfü’z-zünun ‘an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn*. 5 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mucemu’l-Müellifin Terâcimu Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye*. I-IV, Beyrut: Müessesetü’r Risâle, 1993.

Keskin, Yusuf Ziya. “İslâmda Vakıf ve Toplum Açısından Önemi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/3 (1996): 13-32.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca’fer b. İdrîs el-Kettânî el-Hasenî. *er-Risâletü’l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi’s-sünneti’l-müşerreffe*, Beyrut: Dârü’l-Beşâir’il-İslâmiyye, 1986.

Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*. çev. Beşir Eryarsoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruç Yayınları, 1997.

Küçük, Raşit. “İbn Ebû Âsım”. *DİA*. 44 Cilt. 19: 422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Recî’Vak’ası”, *DİA*. 44 Cilt. 34: 510-511. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Külekçi, Cahit. “Mekke’nin Siyasal Yapısının Oluşum Sürecinde Kusay B. Kilâb”. *Şarkiyat Mecmuası*, 1/24 (2014): 103-119.

Malik b. Enes. *Muvatta*. Beyrut: Dâru’l-Marife, 2007/1428.

Merçil, Erdoğan. “Büveyhîler”. *DİA*. 44 Cilt. 6: 496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Merçil, Erdoğan. “Saffariler”. *DİA*. 44 Cilt. 35: 464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Ḳur`âni’l-Kerîm*. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1364/1945.

en-Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Şerhu Sahih-i Müslim*. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2007.

en-Nisaburî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim. *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, thk. Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1990.

Orhan, Zeynep. *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Önkal, Ahmet. “Amr b. Hamık”. *DİA*. 44 Cilt. 3: 84. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

-, “Bi’r-i Maûne”. *DİA*. 44 Cilt. 6: 195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

-, “Ebû Ubeyde B. Cerrâh”. *DİA*. 44 Cilt. 10: 249-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

-, “Cüheyne (Benî Cüheyne)”. *DİA*. 44 Cilt. 8: 107. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Önkal, Ahmet ve Bozkurt, Nebi. “Cami”. *DİA*. 44 Cilt. 7:91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Özaydın, Abdülkerim. “Amr b. Lühay”. *DİA*. 44 Cilt. 3:87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

-, “Müstekfi-Billâh”. *DİA*. 44 Cilt. 32: 139-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

-, “Fâkihî”, *DİA*. 44. Cilt.12:128-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özkan, Halit. “Süyûtî”. *DİA*. 44 Cilt. 38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özkuyumcu, Nadir. “Tolunoğulları”. *DİA*. 44 Cilt. 41:233-236. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özşenel, Mehmet. “İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivayetler”. *Divan Dergisi*. 1/4 (1998): 171-189.

Öztürk, Levent. “İslâmiyet’in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/4 (2001): 7-24.

Öztürk, Levent. “Necâşî Ashame”. *DİA*. 44 Cilt. 32:476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Öztürk, Mustafa. “Kur’ân, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2004): 147-164.

Pala, Ali İhsan. “Cuma Namazına Dair”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 1/8 (2006): 285-302.

Palabıyık, Abdülkadir. “Taberânî ve “el-Mu‘cemü’s-Sağîr” Adlı Eseri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14:1. (2001): 191-203.

Rosenthal, Franz. “Awā’il”, *The Encyclopedia of Islam*. The Netherlands, 1960.

es-Seyyid, Eymen Fuad, *Fâtümîler*, *DİA*. 44 Cilt. 12:228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

es-Seyyîd, Fuâd Sâlih, *Mu‘cemü’l-evâil fî târihi’l-Arabî ve’l-Müslimîn*. Beyrut: Darü’l-Menahil. 1412/1992.

Sezgin, Fuat, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums*, 13 Cilt. Leiden, 1976.

-, *Târihu’t-Türâsi’l-Arabî*, Trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 10 Cilt. Riyâd: Vizâretü’t-Ta’limi’l-‘Âlî, ts.

Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.

es-Sicistânî, Ebu Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen-i Ebi Dâvûd ve Tercümesi*. çev: İbrahim Koçaşlı. 5 Cilt. İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1983.

Soylu, Şaban. *Taberânî ve El-Mu'cemu'l-Kebîr'i*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Süyûtî, Celâleddîn. *Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.

Şafak, Ali. *Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1977.

Şen, Mehmet Emin. *Abbâsilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Şener, Mehmet. "Huşû". *DİA*. 44 Cilt. 18: 422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi (Tahlil ve tenkit)*. 4. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *Kitâbü'l-evâil* (Süyûtî'nin *Vesâil*'i ile birlikte). nşr: İbrahim el-Adevî- Ali Muhammed Umer. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1980

-, *Kitâbü'l-evâil* (Süyûtî'nin *Vesâil*'i ile birlikte), nşr: Ebu Hacer Muhammed Zağlûl, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.

-, *Kitâbü'l-evâil* (Süyûtî'nin *Vesâil*'i ile birlikte), nşr: Mervan el-Atiyye/Şeyhü'r Raşid. Beyrut: Darü'l Cil, 1992.

-, *Mu'cemü's-sagir*. Beyrut : Müessesetu'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1986.

Tomar, Cengiz. "Yemen". *DİA*. 44 Cilt. 43: 401-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Taşkın, Mahmut. *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cem'üs-Sağîr'i*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Tayşi, Mehmet Serhan. "Ali Dede, Bosnevî". *DİA*. 44 Cilt. 2: 386. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Temirtaş, Bünyamin. *Evâil ile İlgili Hadislerin Tespit ve Tenkidi*. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh (es-Sünen)*, Beyrut: 2011.

Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *DİA*. 44 Cilt. 7: 376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet". *DİA*. 44 Cilt. 25: 516-522. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Topaloğlu, Nuri. "Hârise b. Nu'mân". *DİA*. 44 Cilt. 16: 202. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Turan, M. Fatih. "İslâm Ceza Hukukunda Cinayet Davalarında Zayıf Delil "Levs"". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/31 (2009): 171-191.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Uluçam, Müjdat. *Süleyman b. Ahmed et-Taberânî ve "Fadlu'r-Reym ve Ta'lîmih" Adlı Cüz'ü*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

Urcan, Ersan. *Cebraîl ile Hasbihal*. 1.bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.

Usta, Aydın. "Sâmânîler". *DİA*. 44 Cilt. 36: 64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

el-Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer. *Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları: Kitâbü'l-meğâzî*, Çev. Musa Kazım Yılmaz. 3 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2014.

Varol, Hüseyin. “İbnu Kuteybe ve Eserleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/6 (1986): 141-153.

Yaşaroğlu, M. Kamil. “Namaz”. *DİA*. 44 Cilt. 32: 350. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Ba’s”. *DİA*. 44 Cilt. 5: 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Kalem”. *DİA*. 44 Cilt. 24: 243-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2001

-, “Kıyamet Alametleri”. *DİA*. 44 Cilt. 25:522-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Yazıcı, Hüseyin. “İbnu Kuteybe”. *DİA*. 44 Cilt. 20: 145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yazıcı, Hüseyin. “Muhâdarât”. *DİA*. 44 Cilt. 30: 391-392. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Yazıcı, Mahmut. “Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/25 (2014): 125-160.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, İstanbul: Nuh Yayınları, 2011.

Yenen, Ayşe. *Kelâm İlmi Açısından Cennet Nimetleri*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Yıldırım, Ahmet. “Hadislerde Yaratılış Problemi”. *IV. Kutlu doğum Sempozyumu*, (Isparta, 19-20 Nisan 2001). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi, 2002: 193-207.

Yıldırım, Mustafa ve Çelik, Sümeyye. “Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 29/29 (2010): 67-94.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *DİA*. 44 Cilt. 1: 49-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”. *DİA*. 44 Cilt. 1: 145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yılmaz, Musa Kazım. “Cihad Ayetleri ve İnsan Hakları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (1996): 13-32.

Yüksel, Emrullah. “Hesap”. *DİA*. 44 Cilt. 17: 240-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 7. bs., Çev. Kâmil Miras. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982.

Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 30 Cilt. Beyrut : Müessesetü'r-Risale, 1994.

-, *Mîzanu'l-i'tidâl fî Nakdi'r-ricâl*. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1963.

-, *Tezkiretü'l-Huffâz*. Beyrut : Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.

ez-Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müstağribîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1986.